

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

3

OBSAH:

G. Horák, Reforma, a či len úprava?

DISKUSIE

Š. Peciar, Poznámky o vzťahu pravopisu
a gramatiky

L. Dvonč, K diskusi o niektorých problémoch
slovenskej spisovnej výslovnosti

J. Oravec, K diskusi o doplnku

J. Jacko, O interpunkcii v polovetných väzbách

ZPRÁVY A POSUDKY

Medzinárodná komisia pre štúdium gramatickej
stavby slovanských jazykov. J. Ružička

Nesprávne rozdeľovanie slov v knihe Smäd po
živote. L. Dvonč

Travaux linguistiques de Prague 1 – L'école de
Prague d'aujourd'hui. Š. Peciar

J. Zaorálek, Lidová rčení. E. Jóna

V. Šmilauer, Úvod do toponomastiky. Š. Lipták

N. M. Šanskij, Leksikologija sovremennogo rus-
skogo jazyka. E. Smiešková

ROZLIČNOSTI

ODPOVEDE NA LISTY

ROČNÍK 30

1965

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor dr. Ladislav Dvonč, CSc.

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, CSc., dr. L. Dvonč, CSc., J. Holý, dr. G. Horák, CSc.,
dr. J. Horecký, DrSc., prof. dr. E. Jóna, doc. dr. F. Miko, CSc., doc. dr. P. Ondrus, CSc.,
univ. prof. dr. E. Pauliny, DrSc., dr. Š. Peciar, CSc., doc. dr. J. Ružička, DrSc., dr. M.
Šalingová, CSc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27.

OBSAH

G. Horák, Reforma, a či len úprava? 129

Diskusie

Š. Peciar, Poznámky o vzťahu pravopisu a gramatiky 138

L. Dvonč, K diskusii o niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti 143

J. Oravec, K diskusii o doplnku 153

J. Jacko, O interpunkcii v polovetných väzbách 162

Zprávy a posudky

Medzinárodná komisia pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov.

J. Ružička 166

Nesprávne rozdeľovanie slov v knihe Smäd po živote. L. Dvonč 167

Travaux linguistiques de Prague 1 – L'école de Prague d'aujourd'hui. Š. Peciar 169

J. Zaorálek, Lidová rčení. E. Jóna 172

V. Smilauer, Úvod do toponomastiky. Š. Lipták 174

N. M. Šanskij, Leksikologija sovremennogo ruskogo jazyka. E. Smiešková 175

Rozličnosti

„Gorkijský“ – gorkovský. L. Dvonč 180

Kennedyho mys. L. Dvonč 182

Zrebe. F. Kočiš 184

„Spojené štáty severoamerické“ – Spojené štáty americké. L. Dvonč 185

Leopoldville, či Léopoldville? J. Jacko 186

Srp a kosák. J. Mihál 187

Odpovede na listy

Postriežka, postriežka na Mesiac 188

Jedák, veľký jedák 188

Drevený, ale plátenný 189

Čo namiesto slovesa uspieť? 190

Vravel som čosi, ale celkom inšie 190

Zo šiestich (nie šiestych) podaných návrhov. G. Horák 191

Výslovnosť slova komuniké 191

Oprava 192

REFORMA, A ČI LEN ÚPRAVA?

Gejza Horák

1. Keď sa z času na čas nastoľuje potreba upraviť pravopis spisovnej slovenčiny, odôvodňuje sa to jednak zmenami v našom národnom jazyku, jednak dôkladnejším poznaním jeho sústavy a s tým súvisiacim hľadáním výhodnejšej korešpondencie medzi jeho dvoma realizáciami — zvukovou (sluchovou) a grafickou (zrakovou). Takto sa napríklad odôvodňovala i posledná úprava slovenského pravopisu r. 1953. Prešlo iba voľačo vyše desaťročia od poslednej úpravy a už sa znova — ako ukazujú zápalisté diskusné hlasy v našej tlači a triezvejšie v tlači odbornej — hlási nástojčivá potreba novej úpravy. A tak ako pred rokom 1953 vynára sa problém, či treba len trochu pozmeniť slovenský pravopis, alebo či ho treba zmeniť základne, teda prihlasuje sa alternatíva: stačí znova trochu poupravovať slovenský pravopis, a či ho treba zreformovať?

Najprv niekoľko slov k odôvodňovaniu tej takmer každé desaťročie sa zjavujúcej potreby upravovať náš pravopis.

Dôvod, akoby úpravy pravopisu boli motivované zmenami v našom národnom jazyku, nemožno vyslovovať vážne, lebo ho nepodopiera ani bežná skúsenosť používateľov spisovnej slovenčiny, ale ani výskum. Veď akéže zmeny zaznamenal náš dorozumievací prostriedok v posledných desiatich rokoch? A keď aké-také zmeny, povedzme v narastaní slovnej zásoby a v proporčnom zastúpení istých gramatických konštrukcií, v ustaľovaní výslovnosti v ňom sú — možno o nich tvrdiť, že by dávali základ na novú pravopisnú úpravu? Ako vidno, úpravu pravopisu, aspoň v tomto našom prípade, vývinom jazyka odôvodňovať nemožno. (To by sme mali naozaj divotvorný, a teda unikátny jazyk, keby sa natoľko každých desať rokov zmenil, aby bolo treba upravovať jeho pravopis!)

Ak takto zo základných dôvodov, ktoré môžu motivovať upravovanie pravopisu, vylúčime zmeny v jazyku, ostáva len dôvod bádateľský: na výskume založené poznanie, že korešpondencia medzi zvukovou realizáciou jazyka a jeho grafickou realizáciou je nevyhovujúca. Pozoruhodné a súčasne znepekujúce pritom je to, že o tejto nevyhovujúcej korešpondencii už veľmi dávno vieme a že hrubo povedané ju už iba do omrzenia omieľame, zo škol-

skej i každodennej písárskej praxe situačne ilustrujeme, no riešenie z tohto tradičného závozu nie a nie nájsť.

Keby sme zráтали, čo námahy a času sa doteraz zbytočne zmárnilo diskusiami, polemikami, ale i celkom smiešnymi škriepkami a hádkami okolo nášho pravopisu, dali by sme si ešte viac práce riešiť tento dedičný problém, ktorý znepokojuje a znervózňuje priam celý národ. V SSSR, kde takisto teraz diskutujú o pravopisných problémoch, vyhlásili ich úspešné vyriešenie za dôležitú národnú a štátnu úlohu.

Na otázku, prečo sa znova a znova čím ďalej tým dôraznejšie vracia problém úpravy nášho pravopisu, odpovedáme jednoznačne a bez okolkov: Vinu na tom, že každých desať rokov upravujeme pravopis, nesie takzvaná hodžovsko-hattalovská pravopisná reforma, ktorá uplatnila historizujúce tendencie a vniesla do nášho pravopisu etymologický princíp.

Ukazuje sa, myslím, veľmi zreteľne a každodenne, že Anton Bernolák a Ľudovít Štúr, ktorí mali odvahu kodifikovať slovenčinu ako samostatný slovanský spisovný jazyk, mali aj schopnosti dať tomuto jazyku vyhovujúcu pravopisnú sústavu. Ale hovorieva sa, že chybou niektorých náhľadov a tragikou ich pôvodcov býva to, že predbehli svoje časy, že sa zjavili zavčasu, prv ako by ich súčasníci boli vládali pochopiť. Potvrzuje to aj prípad Bernolákov a Štúrov. A tak len hanblivo krôčik po krôčiku sa vraciame k bernolákovsko-štúrovej pravopisnej tradícii a vracajúc sa, vlastne ideme dopredu. (Je to tak, lebo Hodžov a Hattalov pravopis, ktorý i keď bol daňou za zjednotenie Slovákov, bol podľa dnešného náhľadu na pravopis skokom dozadu.)

Dobрым krokom na redukovanie etymologického princípu v našom pravopise bola posledná pravopisná úprava r. 1953. Najlepším dôkazom toho, že táto úprava bola vecne správna, je to, že hladko prešla do života.

Dnes si naozaj nikto (okrem výnimočných jednotlivcov) neťažká, že základ tvaru minulého času a podmieňovacieho spôsobu v množnom čísle treba písať dôsledne s mäkkým i bez ohľadu na to, akého rodu je podmet príslušného deja, alebo aké je rodové zloženie členov vo viacnásobnom podmete. Len sa spýtajte hocktorého z našich učiteľov alebo redaktorov, či by chcel znova písať podľa starého pravidla (ktoré malo veľa zradných osídel), odpovedal by tak, ako sa odpovedá na nevážnu otázku — aby ste nežartovali. Lahko sme si navykli písať Ženy hrabali; Deti sa hrali a ešte s ľahším srdcom Zvieratá, ľudia i polia sa radovali s mäkkým i v slovesnom tvare, a nezmenšilo to ani len o štipôčku našu prítulnosť k slovenčine. Pravdaže, nový spôsob písania v tomto bode podvážil, mierne povedané, tak trochu nedotknuteľnosť ypsilonu. Nevdojak sa po takomto obmedzení y prihlásila otázka, či by nebolo užitočné, rozumné a načase ďalšie obmedzenie tejto variantnej (druhej) grafémy pre hlásku (fonému) i.

Podobný stav je aj pri úprave písania (vlastne rozdelení funkcie) predložiek *z/zo*, *s/so* a pri úprave pravopisu predpony *z-/s-/zo-*. Poučka o použí-

vaní predložky *z/zo* a predložky *s/so* podľa gramatického pravidla: V genitíve *z/zo*, v inštrumentáli *s/so* – je priehľadná a chyby sa pri jej uplatňovaní nerobia. Priemerný žiak piatej triedy bezpečne rozlišuje pády, odlíši genitív od inštrumentálu a v používaní predložiek *z/zo*, *s/so* chybu neurobí (predpokladáme, pravda, že mal obstožného učiteľa slovenčiny). Používanie predložiek *z/zo*, *s/so* stojí teda po ostatnej pravopisnej úprave na gramatickom základe. Zhoda medzi pravopisom a správnu výslovnosťou tu nie je. – Naproti tomu písanie predpony *z-/s-/zo-* sa opiera o správnu výslovnosť. No táto poučka sa v diskusii „neprebila“ k bezvýnimočnosti; ostali pri nej výnimky: *sbor*, *sváz*, *sjazd* (zhromaždenie), *smena* (napr. výmena pracovnej skupiny) a *zpráva* (zvesť). Aj keď poučka nie je bezvýnimočná, písanie predpony *z-/s-/zo-* podľa správnej výslovnosti znamená zvýšenie istoty pri písaní a veľkú podporu správnej výslovnosti. Ani v tomto okruhu poslednej pravopisnej úpravy by sa nikto z aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny nechcel vrátiť k starému spôsobu písania, naopak, veľmi nástojčivo sa prihlasujú návrhy na odstránenie nepotrebných výnimiek. – Predpokladám, že sa tu veľmi ľahko dohodneme.

Treba povedať, že iniciatívny popud otvoril celoštátnu diskusiu o potrebe pravopisnej úpravy vyšiel lanského roku z Čiech a je podložený skúsenosťami s uplatňovaním nových Pravidiel českého pravopisu (úprava r. 1957) najmä na školách. Pravopisné komisie: celoštátna komisia i národné komisie, ktoré v súvislosti s otvorením diskusie vznikli, skúmajú možnosti pravopisnej úpravy (reformy), možnosti racionalizácie pravopisu a zhromažďujú i spracúvajú diskusné námety na zmeny v oboch našich pravopisných sústavách.

Úpravu, vlastne reformu slovenského pravopisu žiadajú najmä učitelia. Dožadujú sa úplného alebo čiastočného odstránenia grafémy *y* na základe svojich každodenných skúseností z jazykovej výchovy a kde-tu sa prihovárajú aj za iné, menej závažné zmeny pravopisu. Skresľujúcu, ironizujúcu a zľahčujúcu výčitku, že úpravu pravopisu žiadajú len tí učitelia, ktorí sami pravopis nevedia, a preto ho nevedia ani naučiť, treba dôrazne odmietnuť. Opak je pravda. Z listov, čo dostávame do jazykovej poradne v Ústave slovenského jazyka SAV, sa presviedčame, že nezmyselné chytky pri skúšaní, či žiak vie vybrané slová, konštruujú práve tí učitelia, čo nie sú na odbornej výške a jazykovú výchovu si redukovali na pravopis, a to ešte na pravopis zle pochopený, a preto i primitívne vyučovaný, scvrknutý na bifľovanie vybraných slov (v presnom poradí, jedným dychom) a na úmorné písanie jednostranných diktátov, v ktorých pomýľil sa v takzvanom vybranom slove je strašná vec, hanba pre dieťa, ba i jeho rodinu, lež vynechať literu a hoci dve v slove, nevyznačiť dĺžku samohlásky, nenapísať mäkčeň a nedať čiarku za oslovovací tvar podstatného

mena (vokatív) — je malinká zanedbateľná chybička, pri ktorej sa prizmurujú obidve oči.

Autorom učebníc slovenského jazyka (najmä jazykovedcom) učitelia kde-tu vyčítajú, že nedodržiavajú poradie vybraných slov, a upozorňujú ich, že vo všetkých učebniciach by sa vybrané slová mali uvádzať v tom istom poradí, aby sa ich žiaci v jednotlivých triedach nemuseli učiť nanovo. Podobná výčitka sa adresuje aj autorom Pravidiel slovenského pravopisu. Pritom je dobre známe, že odriekanie príslušnej skupiny vybraných slov ešte nezaručuje ich bezchybné písanie (s tvrdým *y*) v kontexte čiže tam, kde je hociktoré vybrané slovo v celkom inak usporiadanej skupine slov. Ak by som mohol poradiť, odporúčal by som, a to najmä pri skúšaní, radšej zmenené a náročky zmenené poradie vybraných slov. Napríklad teraz, keď píšem tento článok (január 1965), tretiaci na daktorých bratislavských školách sa učia vybrané slová, v ktorých je po obojakej spoluhláske *v* ypsilon. Učia sa ich najprv v skupinách 1. *vy, vykať, vy-/vý-*; 2. *vydra, výr, výskať*; 3. *vysoký, zvyk, vyt* a kde-tu sa pri príslušnom slove zoznámi aj so slovami príbuznými. Potom sa vybrané slová naučia v takomto súhrne: „Zapamätajte si vybrané slová s *y* — *ý* po obojakej spoluhláske *v*: *vy, vykať, vydra, výr, výskať, vysoký, zvyk, vyt* a slová s predponou *vy-, vý-*. Naučili sme sa písať aj príbuzné slová: *výskot, zavýskať, vysoko, výška, zvykať, zavýť*.“¹ Ako sa ukazuje, už v súhrne je malá zmena proti predbežnému zoznameniu s vybranými slovami; predpona *vy-/vý-* sa dostáva celkom odôvodnene (ako slovný prvok) na koniec radu. Pri skúšaní treba práve v záujme bezchybného písania daných slov žiadať od detí, aby vedeli vybrané slová i v zmenenom poradí; dôležité je iba to, aby ani jedno slovo nevynechali. Poradie vybraných slov je teda nezáväzná. Hociaké ich usporiadanie je len pomôcka pre pamäť, teda má externú motiváciu. Dobrý učiteľ môže smelo pri vybraných slovách vyhlásiť: „Čo tam po poradí, veď vybrané slová nie sú básnička! Hlavná vec, aby si ich všetky vedel vymenovať a vždy bezchybne napísať.“

Učiteľ slovenského jazyka stojí pri takzvaných vybraných slovách pred problémom, ako vysvetlíť žiakom, prečo v jednom slove píšeme po obojakej spoluhláske ypsilon, a v druhom, podobnom alebo hláskovo zhodnom, po tej istej spoluhláske máme písať jotu (mäkké *i*). Pretože sa tu o zvukovú (výslovnostnú) stránku slova oprieť nemožno, siaha sa, kde sa to dá, po odôvodňovaní pomocou sústavy tvarov príslušného slova. Lenže možnosti takéhoto odôvodňovania sú veľmi obmedzené. Napríklad už defom v tretej triede možno celkom pekne dať oporu na písanie ypsilonu v slovese *byť* (jestvovať). Učiteľ ich upozorní, že z dvoch slovies, ktoré vyslovujeme ako *biť*, ypsilon sa píše v tom, pri ktorom je tvar budúceho času *budem*.² Miestami možno uplatniť aj poukaz na stav v niektorých nárečiach (kde

¹ Pozri M. Bernáthová — E. Petříková, *Slovenský jazyk pre 3. ročník základnej deväťročnej školy*, Bratislava 1962, 84–91.

² Sprievodnú oporu písania *byť* možno dať žiakom i v tom, že toto sloveso má nepravidelné tvary: *som* — *si* — *je* — *sme* — *ste* — *sú*, *bol*, *budem*, *buď*; naproti tomu sloveso *biť* má pravidelné tvary (od toho istého základu): *bijem* — *biješ* — *bije* — *bijú*, *bil*, *budem biť*, *bi*.

byť = *buť*, *buct*). Takáto opora správneho písania vychádza z hláskového zloženia príslušného slova ako sústavy tvarov. No pri väčšine vybraných slov oporu tohto druhu žiakom dať nemožno. Tu potom nastupujú „odôvodňovania“, ktoré v bezradnosti zabiehajú neraz do anekdotických smiešností. Najčastejšou pomocou je obrázok a pri homonymách (homofónoch) dvojica obrázkov. Napríklad obrázok Sova má byť oporou písania *výr* a obrázok Krútnava (vodná alebo veterná) má žiaka upamätávať na písanie *vír*. Lenže toto je len aká-taká pomôcka na zapamätanie, pomôcka pre mechanickú pamäť; usudzovanie v pravom zmysle slova v takýchto prípadoch nepracuje. Tu máme do činenia len s vonkajším, a preto labilným ukazovateľom. Kto sa dlhšie nebude zapodievať jazykovednými problémami, bude po istom čase vedieť len to, že máme dvojicu *vír* – *výr* a že jeden člen z tejto dvojice označuje sovu, druhý krútnavu, ale ktorý z nich to a ktorý ono, na to už zabudne. – Pri slovách *vír* a *výr* možno ešte uviesť i skromnú tvarovú (gramatickú) oporu vychádzajúcu z rozlíšenia gen. sg. *vír-u*, ale *výr-a* a z hovorového rozlíšenia akuz. pl. *dva vír-y*, ale *dvoch výr-ov* (popri *dva výr-y*). No dvojicu *viť* a *vyť* prichodí predstaviť len pomocou obrázkov a potom ju nacvičovať písaním (zapisovaním do slovníčkov) i pozorovaním v textoch.

Keď sa v škole nacvičujú dvojice typu *biť* – *byť*, *vír* – *výr*, *viť* – *vyť*, sprievodným dôsledkom spomenutého odôvodňovania sú analógie typu „*ris* – *rys*“. Lenže tu sa žiak dozvedá, že i *rys* (výkres) i *rys* (zvíra) sa píše s ypsilonom. Už i malý žiačik, a o to viac učiteľ, si pritom môže povedať: „No keď dvojica *rys*¹ – *rys*² sa môže písať rovnako, prečo by sa rovnako nemohla písať aj dvojica *vír*¹ – *vír*², dvojica *viť*¹ – *viť*² atď.“ Ďalej ako dôsledok zväzovania pravopisu slova s jeho vecným významom – i keď ide o vonkajšiu (číro pamäťovú) pomôcku – navodí sa usudzovanie: „Prečo *výskat* – *výskot*, ale *hvízdať* – *hvízd* a *pískat* – *písk*?“ Podobne si žiacky rozum kladie aj iné, a treba povedať celkom oprávnené, otázky. A takéto nepríjemné otázky kladie sebe a potom jazykovedcom najmä učiteľ. Hovorí si: „Ak je dnes dobre *bistu*, a predtým bolo *bystu*, možno, že nebude zlé ani „síkorka“ a „brindza“. – Môžeme mu takéto usudzovanie vyčítavať (najmä keď i etymológia neraz zlyháva a zlyhala)?³

³ Spytoval som sa jedného svojho priateľa, odborne dobre pripraveného a bystrého učiteľa, ako odôvodňuje deťom, že sloveso *vyť* (*pes vyje*, *zavýja*) sa má písať s ypsilonom, ale *viť* (*dievča vije venček*, *mladuchu zavíjajú*) sa už má písať s jotou. Usmial sa výrečne a povedal: „Vieš, ja im vravím takto: „Pozri sa, keď pes vyje, zavýja, otvára papuľu a vytŕča zuby; zuby sú tvrdé, preto aj slovesá *vyť* a *zavýjať* píšeme s tvrdým *y*.“ (!) Či je to, prosím, smiešne, alebo nie, ale skôr smutné je to, v takýchto prípadoch sa o usudzovanie pravopisu oprieť nedá (lebo nemožno deti najprv učiť historickú gramatiku a potom pravopis), a preto – nehnevajme sa za to, na našich učiteľov, lebo ani my by sme oveľa lepšie odôvodnenie nevyhúťali – tam, kde nepomáha obyčajná logika, musí ju zastúpiť „logika“ anekdotická.

Na náznakových príkladoch som chcel ukázať, s akými ťažkosťami pri takzvaných vybraných slovách zápasia na našej základnej škole aj odborné dobre pripravení a svedomití učitelia; no a čo pri vyučovaní a nacvičovaní vybraných slov postváraajú daktorí nedoučení a pritom neomylné sa tváriaci učitelia, o tom radšej pomlčať. Mohli by nám vydať o tom svedectvo písanky našich žiáčikov a žiakov. Ukazuje sa veľmi výrečne, že takzvané vybrané slová živia pôdu malicherných pseudoprobémov a zatláčajú do pozadia, ba odsudzujú na nepovšimnutie veci základné.

2. Teraz preberieme hlavné návrhy na zmeny v našom pravopise a zajmeme k nim postoj.

a) Návrh na odstránenie alebo aspoň obmedzenie grafémy *y*.

Druhý variant tohto návrhu, aby sa litera *y* odstránila v koreni vybraných slov a v koreni slov po spoluhláskach *g, k, h, ch* — teda aby sa písalo napr. *bistrý, bilina, picha, pikať, mislieť, miš, mi* (všetci), *vi-/vi-, vír* (sova i krútnava), *vikať* (zámeno *vi*), *riba, rýchly, sipať, sichravý, nazívať* (volať), *jazik; kidať, kíchať, hinúť, chiba* — má veľa stúpcov, lebo jeho uplatnenie by nemalo dôsledky v písaní predchádzajúcej takzvanej obojakej spoluhlásky (*b, p, m, v, r, s, z*) a v písaní tvrdých zadopodnebných spoluhlások *g, k, h, ch*. Nahradením ypsilonu jotou v takzvaných vybraných slovách by sa z jazykovej výchovy odstránil prvok, ktorý ju zbytočne ťaží, nerozvíja myslenie žiakov a zaberá čas, ktorý by sa mohol využiť oveľa užitočnejšie (napr. na nacvičovanie správnej výslovnosti, rozvíjanie vyjadrovacej pohotovosti — na sloh).

Prvý variant návrhu, aby sa litera ypsilon dôsledne nahradila jotou, a to v domácich i prevzatých slovách, je dôslednejší a jednoduchší. No jeho realizovanie by si vyžadovalo dôsledné vyznačovanie mäkkých spoluhlások *ď, ť, ň, ľ* (teda aj pred samohláskami *e, i* — *i* a dvojháskami *ia, ie, iu*). Oponenti tohto návrhu poukazujú na pribudnutie veľkého počtu mäkčeňov. Tlačený i písaný text by vraj bol preplnený diakritickými znakmi; bola by to vraj ťažkosť pre tlačiarne a písársky výkon by bol ťarbavý. No domnievam sa, že hlavnou prekážkou je tu odpor k novému celkovému obrazu písaného textu a za ním stojaca školou veľmi utvrdená poučka: Samohlásky *e, i* — *i* a dvojhásky *ia, ie, iu* zmäkčujú predchádzajúcu spoluhlásku *ď, ť, ň, ľ*. Napísať v škole *ďeťi* je už tradične „hrozná“ vec a tak sa zabúda, že nevyznačovanie mäkkosti v uvedených prípadoch je číra konvencia, ktorú možno v prípade potreby upraviť alebo celkom zrušiť. Poučka o písaní slabík *di, ti, ni, li, dí, tí, ní, lí; de, te, ne, le; dia, tia, nia, lia; die, tie, nie, lie; diu, tiu, niu, liu* (vyslovovaných ako *di, fi, ni, li, dí, tí, ní, lí; de, te, ňe, ie; dia, fia, nia, lia; die, tie, nie, lie; diu, tiu, niu, liu*) žije vo vedomí našich ľudí (často i vysoko učených) takmer ako akýsi prirodzenosťou nášho jazyka daný nedotknuteľný zákon, ktorý zmeniť znamenalo by porušiť

voľačo nemeniteľné (sväté) a urobiť sa smiešnym doma i pred svetom, vyslúžiť si epiteton neokresnanosti, nekultivovanosti a primitivizmu.

Pre perspektívy návrhu na úplné odstránenie litery *y* z nášho pravopisu je potrebné, aby sme si postupne zvykali na text s dôsledne vyznačovanou mäkkosťou spoluhlások. Návyk na písaný (tlačený) obraz textu sa totiž nedá prekonať zo dňa na deň.

Na ilustráciu uvediem úryvok z novely Andreja Chudobu Mukyňový háj.⁴

Bolo to z nášho vína. Urodilo sa na Čiernej voďe a Martin dobre, veľmi dobre poznal jeho chuť. Zavrel oči len preto, aby mohol ňerušene hľadiť na obraz Čiernej vodi, aby mu tá chuť a vuoňa priblížili na dosah ruki ten čarovní kúsok zeme, kde chodíme snívať a umierať. Hľadel na majer na širokom kopci, na dom, prikrití červenou škridlou a obrasení psím vínom. Oberal žlté, medové marhuľe, oblamoval viňičku na hľiňistom svahu, zbieral orechi, roztrúsené po dvore, díchal pach harmančeka, slami a maštaľe. Kráčal bosími nohami po vlhkej pľeve, máčal si ich v teplých mlákach, opieral sa o plot za humnom a nazeral do poľa, kde podkajú prepelice a vreštia kuviki. Mal pootvorené ústa a díchal ako dieťa, voľne a zhlboka.

Z ukážky vidieť, že pri úplnom odstránení ypsilonu by sa vyznačovala mäkkosť spoluhlások *ď, ť, ň*, ale aj mäkkosť spoluhlásky *l*, takto: *uroďilo, voďe, ňerušene, hľadiť*, ale aj *priblížili, na hľiňistom* (svahu), *marhuľe, prepelice*. Domnievam sa, že nezvyčajnosť by sa tu časom prekonala, a to rovnako v okruhu písárskeho výkonu (pri zaznačovaní, podávaní myšlienok), ako i pri čítaní (pri prijímaní, vybavovaní myšlienok).⁵

Úplné odstránenie grafémy *y* z nášho pravopisu a dôsledné vyznačovanie mäkkosti spoluhlások *ď, ť, ň, l* by veľmi uľahčilo náš pravopis a okrem toho by výrazne zlepšilo výslovnosť. Po pozretí všetkých kladov a odčítaní záporov, ktoré by malo uskutočnenie takéhoto návrhu, prikláňam sa bez váhania k mienke, že pri budúcej úprave (reforme) nášho pravopisu grafému *y* treba z neho odstrániť úplne. Som presvedčený, že návrh na úplné odstránenie *y* zo slovenského pravopisu je rozumný a treba preň získať aj tú časť našej verejnosti, ktorá mu z rozličných dôvodov nedôveruje a ešte váha.

b) Návrh na písanie jednej predložky *z/s/zo* v druhom i v siedmom páde, obdobne ako v poľštine.

Význam predložky *z* – *zo*, ktorá sa spája s druhým pádom, a predložky *s* – *so*, ktorá sa spája so siedmym pádom, je výrazne odlišný; ide naozaj

⁴ A. Chudoba, *Kde pijú dúhy*, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1962, 16.

⁵ Mohlo by sa namietat, že text zapísaný takto reformovaným pravopisom bude robiť dojem jednoduchej nepestovanej reči, akoby tu išlo o fonetický záznam. Myslím, že túto obavu možno tlmiť konštatovaním, že fonetický zápis má oproti takémuto textu veľmi veľa rozdielov, a že teda by bolo ešte vždy dosť výrazných odlišností, ktoré by dostatočne oddelili nárečový a spisovný text.

o dve predložky. Ich zlúčenie do jednej predložky, ktorá by sa písala podľa správnej výslovnosti, nepokladám za únosné. Pravopisná úprava r. 1953 bola v tomto bode dobre premyslená, preto túto poučku netreba hýbať. Gramatická opora pri písaní predložky *z/zo* a *s/so* je dnes taká jednoznačná, že niet závažného dôvodu, ktorý by tu mohol podoprieť ďalšiu zmenu.

c) Návrh na odstránenie výnimiek pri písaní predpony *z-/s-/zo-*.

Ako sme už uvádzali, poučka o písaní predpony *z-/s-/zo-* podľa výslovnosti neplatí po poslednej pravopisnej úprave celkom bezvýnimочно. Z rozličných (najmä vonkajších) dôvodov píšeme *sváz, sbor, sjazd* (zhromaždenie), *zpráva* (zvesť) a *smena* (výmena) bez ohľadu na správnu výslovnosť. Zastávam názor, že vo všetkých prípadoch treba ustáliť písanie podľa výslovnosti, teda písať: *zváz, zbor, zjazd, správa* a *zmena*. Výslovnosť je tu už ustálená. (Len v slove *smena* je zriedka kolísanie.)

d) Návrh na zapisovanie dvojhlásky *ó* ako *uo*.

Graféma *ó* je na vyznačovanie dvojhlásky neadekvátna. Tak ako ostatné naše dvojhlásky mala by sa i dvojhláska pozostávajúca z polosamohláskového *u* a samohlásky *o* zaznačovať dvojitou grafémou, teda *uo*, ako sa dvojitou grafémou zapisujú ostatné dvojhlásky *ia, ie, iu*. Po uskutočnení takejto úpravy by sme písali napr. *kuoň, stuol, kuol, muožem*. Touto zmenou by sa vyrovnalo (zjednotilo) písanie dvojhlások a okrem toho by to zlepšilo aj výslovnosť. Táto úprava by bola voľačím podobným ako zapisovanie českého *ů* pomocou dlhého *ú*. Aj keď poučka, kedy písať v spisovnej slovenčine *ó*, nie je spojená s takými ťažkosťami ako v češtine písanie *ů*, úpravu pokladáme za potrebnú z hľadiska jednotného písania dvojhlások, a preto, že dvojgraféma *uo* lepšie (priehľadnejšie) interpretuje výslovnosť príslušnej dvojhlásky. Písanie *kuoň, stuol, buol* bolo by primeranejšie a priateľnejšie aj pre tých, čo sa učia slovenčinu ako cudzí jazyk.

Niekedy sa vyslovujú náhľady, či by sme pri pravopisnej úprave nemali rozmýšľať aj o zrušení hlásky a grafémy *ů*. Tento námet neprijímam, i keď treba uznať, že graféma predného *a*, teda *ä*, nie je šťastne zvolená. Pretože ide o samohlásku pre strednú slovenčinu veľmi charakteristickú, nemôžeme sa jej zriecť. Skôr by som odporúčal, aby ju učitelia slovenčiny naučili vyslovovať aj všetky tie deti, ktoré ju v rodnom nárečí nemajú, teda aj bratislavské deti. V tejto našej samohláske nie je nič mrzké. Kto ju má z domu, z rodného nárečia, mal by sa jej pridržať a nie sa nebodaj za ňu hanbiť, a kto ju nemá z domu, mal by sa ju naučiť vyslovovať.

V návrhoch na pravopisnú úpravu sa spomínajú aj zmeny v interpunkcii a v písaní veľkých písmen. Domnievam sa, že sa pri úpravách tohto rázu ľahšie dohodneme, a tu bude treba postupovať v úzkej dohode s českými jazykovedcami. Ďalšie reformné návrhy, ktoré sa dotýkajú aj morfológie, ako je napríklad 1. úprava privlastňovacích zámen v množnom čísle tak,

aby sa v nich všade písala dĺžka: *moji, tvoji, svojí, naši, vaši* (vyrovnanie so siedmym pádom jedn. čísla typu *s naším*), 2. ustálenie osobného záměna *oni* a prídavného mena *radi* bez ohľadu na rod i niektoré iné zmeny, vyžadujú si predbežné diskusné štúdie.

3. Pravopisné úpravy sú vec nepopulárna. Ak už treba upravovať slovenský pravopis (a myslím, že ho naozaj upraviť treba), upravme ho tak, aby sme ho nemuseli znova upravovať o desať rokov.

Napokon treba vysloviť vážne upozornenie pre našich učiteľov. Diskusia o pravopise nedáva oprávnenie na zanedbávanie pravopisu na školách. Odmietame nedisciplinovaný „predstih“ v tomto okruhu jazykovej výchovy. Pravopis treba vyučovať a požadovať tak starostlivo ako doteraz. Ešte horšie by bolo, keby sa diskusiou o pravopise odôvodňovalo uvoľnenie jazykovej výchovy vôbec. V škole, najmä v základnej, treba vyučovať pravopis správne vradený do jazykovej výchovy, akoby diskusia o pravopise vôbec ani nebolo. Naproti tomu na vyššom stupni škôl a na vysokých školách má miesto aj primerané komentovanie diskusie.

Diskusia o pravopise je vec celej našej verejnosti, ale vlastná úprava pravopisu je dominantne vec jazykovedcov (pravdaže, s pozorným prihliadnutím na priebeh diskusie) a najmä pravopisnej komisie. Pravopisnú úpravu musíme veľmi pozorne všestranne popretriasať. — Na to je potrebná vzájomná dôvera.

DISKUSIE

POZNÁMKY O VZŤAHU PRAVOPISU A GRAMATIKY

Štefan Peciar

V úvahe o možnostiach racionalizácie slovenského pravopisu¹ vyslovil Eugen Jóna návrh na úpravu písania koncovky *-í* v 1. páde mn. č. muž. živ. rodu tzv. tvrdých príd. mien typu *pekní chlapci* na *-ý* („pekný chlapci“). Svoj návrh odôvodňuje tým, že „podľa nepriamych pádov tvrdá výslovnosť prenikla i do tohto pádu“ a že sa tu „robi mnoho chýb pre nezhodu výslovnosti a pravopisu i pre vyrovnávanie pádov“. Ináč je E. Jóna za ponechanie písmena *y* v koncovkách v doterajšom rozsahu i po eventuálnom odstránení *y* po obojakých spoluhláskach v slovných základoch. Jónovo stanovisko k otázke písania *y* v slovenskom pravopise je v podstate zhodné s mojím stanoviskom vysloveným v diskusnom príspevku v Slovenskej reči.² Rozchádzame sa len v spomenutom bode: v otázke písania typu *pekní chlapci*.

Cieľom tohto diskusného príspevku je odôvodniť dnešný spôsob písania tvaru 1. p. tvrdých príd. mien v mužskom životnom rode s *-í*, teda *pekní, veľkí chlapci*, a ukázať slabiny návrhu na zmenu doterajšieho spôsobu písania tohto tvaru zavedením koncovky *-ý* podľa nepriamych pádov.

Je pravda, že tvrdá výslovnosť spoluhlások *d, t, n, l* prenikla z prevažnej väčšiny tvarov príd. mien vzoru „pekný, -á, -é“ i do 1. p. mn. č. muž. živ. rodu a že sa v slovenčine odstránilo v tomto tvare historické striedanie spoluhlások *k/c, h/z, ch/š*; porov. čes. *velký, nahý, hluchý* (sg. m.) – *velcí, nazí, hluší* (pl. m. živ.) proti sloven. *veľký, nahý, hluchý* (sg. m.) – *veľkí, nahí, hluchí* (pl. m. živ.). Avšak tento fonetický fakt nemá v slovenčine dosah pre gramatickú stavbu. V spisovnej slovenčine práve tak ako v ostatných západoslovanských jazykoch (v češtine, poľštine a lužickej srbčine) a na rozdiel od východoslovanských a južnoslovanských jazykov je nominatív plurálu tzv. silným pádom gramatickej kategórie životnosti/ neživotnosti.³

¹ *Spisovný jazyk a pravopis*, SR 30, 1965, 65–69.

² *Príspevok do diskusie o pravopise*, SR 30, 1965, 23–33.

³ V spisovnej slovenčine zanikla kategória životnosti v množnom čísle zvieracích podst. mien (okrem tvarov *vľci/vľky, vtáci/vtáky, psi/psy*), ale pevne sa drží v mužských osobných podst. menách. Preto niektorí jazykovedci hovoria o kategórii osobnosti/neosobnosti. Bežne tento termín používajú najmä sovietski jazykovedci.

V slovenčine sa táto kategória prejavuje predovšetkým v 1. p. mužských osobných podst. mien⁴, a to osobitnými koncovkami -i, -ia, -ovia, ktoré charakterizujú tieto podst. mená proti všetkým ostatným podst. menám: *chlapci, ľudia, synovia, hrdinovia* proti *slony, kone, duby, kraje*; *ženy, ulice, dlane, kosti*; *mestá, srdcia, vysvedčenia, dievčatá/-ence*.⁵ Pritom pred koncovkou -i nastávajú v základe slova charakteristické alternácie koncovej spoluhlásky: *k/c* (*vojak – vojaci*), *ch/s* (*leňoch – leňosi*), *d/ď* (*Švéd – Švédi*), *t/ť* (*pilot – piloti*), *n/ň* (*pán – páni*), *l/ľ* (*konzul – konzuli*). Pred koncovkou -ia sa vyskytujú len alternácie *d/ď* (*žid – židia*), *t/ť* (*brat – bratia*), a *n/ň* (*Slovan – Slovania*).

Okrem podst. mien uplatňuje sa v slovenčine kategória životnosti/neživotnosti, resp. osobnosti/neosobnosti pri všetkých slovách, ktoré sú schopné vyjadrovať gramatickú zhodu. Sú to akostné príď. mená tvrdého i mäkkého zakončenia a číslovky adjektívnej povahy (*pekní, cudzí, prví, tretí chlapci* proti *pekné, cudzie, prvé, tretie domy, ženy, mestá*), prívlastňovacie príď. mená (*otcovi, matkini chlapci* proti *otcove, matkine klobúky, dcéry, vnúčatá*), ukazovacie, prívlastňovacie a daktoré iné zámená (*tí, naši, sami, samí, niektorí chlapci* proti *tie, naše, samy, samé, niektoré domy, ženy, mestá*) a väčšina čísloviek (*dva, traja, štyria, piati, všetci, viacerí chlapci* proti *dva domy, dve ženy, mestá; tri, štyri domy, ženy, mestá; päť domov, žien, miest; všetky, viaceré domy, ženy, mestá*).

V spisovnej slovenčine má teda kategória životnosti/neživotnosti, resp. osobnosti/neosobnosti v 1. p. mn. č. veľmi široké uplatnenie. Zasahuje všetky druhy slov, ktoré sa skloňujú.⁶ V systéme pádových koncoviek sú v 1. p. mn. č. výrazné rozdiely medzi mužským osobným rodom na jednej strane a všetkými ostatnými rodmi na druhej strane. Tieto rozdiely sú podporované i súčasným pravopisným systémom, pričom má významnú úlohu práve rozlišovanie *i* (*i*) – *y* (*y*). Gramatické pravidlo, že pre mužský osobný rod je v 1. p. mn. č. charakteristická koncovka -i, resp. -í, je pre všetkých príslušníkov slovenského jazyka so stredoškolským vzdelaním hlavným poznávacím kritériom tejto gramatickej kategórie. Odstránením pravopisného rozdielu *i* – *y*, resp. *í* – *ý* by sa stratila alebo aspoň značne oslabila gramatická hodnota koncoviek -i, -í v 1. p. mn. č. mužského osobného rodu, pretože by prestali byť jednoznačné. Takáto situácia by

⁴ Pomenovanie „mužské osobné podst. mená“ používame ako paralelu k terminologickým pomenovaniám mužské životné podst. mená, ženské podst. mená ap. Ide o pomenovania mužských osôb. Príslušnú gramatickú kategóriu označujeme termínom mužský osobný rod.

⁵ V niektorých vzoroch (*chlapci – kosti, ľudia – srdcia, vysvedčenia*) sa vyskytuje homonymná koncovka -i, resp. -ia. Treba si uvedomiť, že tu ide o homonymitu koncoviek od pôvodu rôznych, a nie o tú istú koncovku.

⁶ Pri slovesách sa táto kategória v slovenčine uplatňuje v obmedzenom rozsahu, a to len v prítáciach (v tzv. 1-ovom tvare sa neuplatňuje).

nastala po odstránení ypsilonu v koncovkách i po zavedení koncovky *-ý* do 1. p. mn. č. mužského osobného rodu príd. mien, ako to navrhuje E. Jóna. Uskutočnenie Jónovho návrhu by však okrem toho spôsobilo rozrušenie celého morfológického systému súčasnej spisovnej slovenčiny v jej písomnej podobe.

Nie je totiž mysliteľné, že by sa zaviedla koncovka *-ý* do 1. p. mn. č. muž. osob. rodu len pri príd. menách vzoru *pekný* a všade inde by sa v koncovkách zachoval doterajší stav. Pravopisná zmena *pekní chlapci* na „pekný chlapci“ by nutne vyžadovala aj zmenu v písaní tvarov *otcovi, matkini, tí, títo, niektorí, viacerí, mnohí (chlapci)* a i. Jóna sa nevyslovil, či by vo všetkých týchto prípadoch navrhoval písať *-ý*, resp. *-y*, teda „otcovy, matkiny, tý, týto, niektorý, viacerý, mnohý (chlapci)“. Treba si uvedomiť, že v tomto prípade by bol porušený princíp gramatickej zhody, ktorý je jedným zo základných princípov gramatického systému slovanských jazykov.⁷ Popri mennej koncovke *-i* pri podst. menách (*chlapci, vojaci, páni*) by stála menná koncovka *-y* pri privlastňovacích príd. menách („otcovy, matkiny“) a adjektívna koncovka *-ý* pri tvrdých akostných príd. menách, zámenách a číslovkách („tý niektorý dobrý vojaci“), pričom by sa obe tieto koncovky (*-y, -ý*) v paradigmatickom systéme dostali do nových vzťahov, keďže by dostali nové funkcie.

Dalej je potrebné si uvedomiť, čo je pri vyrovnávaní gramatických tvarov východiskom a čo je dôsledkom. Ako ukazuje vývoj a súčasný stav v jednotlivých slovanských jazykoch,⁸ popudom k vyrovnávaniu tvarov v 1. p. mn. č. je neutralizácia istých rodových protikladov, v našom prípade kategórie životnosti/neživotnosti. Vyrovnanie tvarov v 1. p. mn. č. nastalo v tých slovanských jazykoch, v ktorých došlo k neutralizácii kategórie životnosti/neživotnosti v tomto páde. V tých slovanských jazykoch, kde 1. p. mn. č. tvorí súčasť jadra tejto kategórie⁹ (sú to všetky západoslovanské jazyky), vyrovnanie tvarov v 1. p. mn. č. nenastalo.¹⁰ Ani v slovenčine nedošlo k vyrovnaniu tvarov v 1. p. mn. č., hoci v príd. menách vzoru „pekný“ prenikla tvrdá spoluhláska analógiou i do muž. živ. rodu. Tým sa slovenčina odlišuje od ostatných západoslovanských jazykov. Zhoduje sa však s nimi v tom, že 1. p. mn. č. patrí do jadra gramatickej kategórie životnosti/neživotnosti, resp. osobnosti/neosobnosti. Z porovnávacieho slovanského

⁷ Princíp gramatickej zhody by sa, pravda, porušil aj vtedy, keby sa koncovka *-ý* zaviedla do 1. p. mn. č. muž. osob. rodu len pri tvrdých adjektívach. Potom by sa malo písať „tí niektorí dobrý vojaci, tí matkini dobrý chlapci“ a pod. Takéto riešenie nemožno však pripustiť.

⁸ Pozri tabuľku na str. 142.

⁹ O pojme jadra rodového systému pozri v štúdií O. G. Karpínskej *Tipologija roda v slavianskych jazykoch*, *Voprosy jazykoznanija* XIII, 1964, č. 6, str. 61 n.

¹⁰ Keď hovoríme o vyrovnávaní tvarov, máme na mysli predovšetkým vyrovnávanie (splývajúce) koncoviek, nie zmeny spoluhlások na konci kmeňa.

hľadiska javili by sa teda tvary typu „dobrý chlapi“ ako neodôvodnená anomália.

A ešte jednu chybu má tento Jónov návrh. Vývoj slovenského pravopisu smeruje k obmedzeniu frekvencie písmena *y/ý*. Uskutočnenie Jónovho návrhu by bolo krokom idúcim proti tejto tendencii, lebo by znamenalo rozmnoženie ypsilonu. Na jednej strane by sa podstatne zredukoval počet *y* odstránením tohto písmena po obojakých spoluhláskach (i po *g, h, ch, k*) v základoch slov a na druhej strane by sa rozmnožil počet *y* v koncovkách, a to dokonca po obojakých spoluhláskach. Odstránila by sa pravopisná analógia, ktorá sa opiera o gramatický systém, ale súčasne by sa zaviedla iná pravopisná analógia, ktorá by bola v rozpore nielen s gramatickým systémom, ale aj so základným princípom upraveného pravopisu: písať po obojakých spoluhláskach len *-i (-í)*. Porušenie tohto základného pravopisného pravidla v koncovkách by bolo odôvodnené iba v takých prípadoch, kde by sa uplatňovala morfológická analógia (*duby* podľa *hrady, basy* podľa *ženy* ap.). V tvaroch typu *dobrý chlapi* pôsobí však morfológická analógia opačným smerom: vyžaduje, aby sa koncovky všetkých slov, ktoré podliehajú gramatickej zhode, prispôbili koncovke riadiaceho slova, t. j. základnej koncovke 1. p. mn. č. životných (osobných) podst. mien *-i*.

O svojom návrhu „vyrovnať“ grafickú podobu koncoviek tvrdých príd. mien Jóna uvažoval jednostranne, iba z hľadiska vzťahu pravopisu a výslovnosti. Nebral do úvahy vzťah pravopisu ku gramatickému systému. Pri úvahách o pravopise koncoviek nemožno však tento vzťah obísť. Pravopis má medziiným slúžiť aj na poznávanie gramatickej stavby daného jazyka. Túto úlohu môže pravopis plniť lepšie alebo horšie. Našou snahou však musí byť, aby ju plnil čo najlepšie.¹¹

¹¹ To si zrejme neuvedomujú niektorí zástancovia tzv. radikálnej pravopisnej reformy, ako je J. Ballay, ktorý nevie zo slovenskej gramatiky ani toľko, že mužský životný (osobný) rod má osobitné tvary iba v niektorých pádoch, kým v iných pádoch (napr. v 7. p. j. č. a v nepriamych pádoch mn. č.) muž. životný (osobný) rod sa neodlišuje od muž. neživotného rodu, nehovoriac už o tom, že homonymia dvoch alebo viacerých pádov nie je svedectvom o nerozlišovaní týchto pádov v gramatickom systéme. Ballay s obľubou hovorí o tom, že náš súčasný pravopis je „nelogický“ (porov. napr. jeho diskusné prejavy v *Smene* zo 16. jan. 1965, str. 4). V skutočnosti pravopis ako každá spoločenská konvencia je *alogický*, nemá s logikou nič spoločné. Taký by bol aj pravopis bez ypsilonu. A Ballay nám stále ostáva dlžen dôkaz o tom, že pravopis bez jediného ypsilonu by bol ľahší, ako je náš dnešný pravopis.

Prehľad tvarov I. p. mn. č. v niektorých slovanských jazykoch

	muž. živ. rod	muž. neživ. rod	žen. rod	
slovenčina	<i>ti mládí vojáci matkini chlapani</i>	<i>tie mladé levy tie nové domy matkine klobúky</i>	<i>tie mladé ženy matkine rukavice</i>	<i>tie v matk</i>
čeština	<i>ti mládí vojáci ti mládí jeleni matčini hoši</i>	<i>ty nové domy matčiny klobouky</i>	<i>ty mladé ženy matčiny rukavice</i>	<i>ta ve matč</i>
poľština	<i>ci młodzi Kozacy</i>	<i>te młode konie, ptaki te nowe wozy</i>	<i>te młode kobiety</i>	<i>te no</i>
ruština	<i>eti molodyje soldaty eti molodyje volki</i>	<i>eti novyje zavody</i>	<i>eti molodyje ženščiny</i>	<i>eti n</i>
bulharčina	<i>tezi mladi vojnici tezi mladi volci</i>	<i>tezi novi stolove zlatnite piasoci</i>	<i>tezi mladi ženi</i>	<i>tezi</i>
srbochorvátčina	<i>ovi mladi junaci ovi mladi jeleni, lavovi</i>	<i>ovi dobri znaci ovi zeleni borovi</i>	<i>ove mlade žene</i>	<i>ova</i>
slovinčina	<i>ti dobri kolesari ti dobri konji</i>	<i>ti mali snopi</i>	<i>te dobre ribe</i>	<i>ta m</i>

K DISKUSII O NIEKTORÝCH PROBLÉMOCH SLOVENSKEJ SPISOVNEJ VÝSLOVNOSTI

Ladislav Dvonč

1. Na stránkach Slovenskej reči publikoval J. Liška článok o niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti.¹ Po užitočnom prehľade poučiek o správnej výslovnosti, roztratených po gramatikách a časopisoch, alebo aj zhrnutých v samostatných štúdiách, vyzdvihuje potrebu práce na uzákonení slovenskej spisovnej výslovnosti a na vydaní osobitnej príručky o ortoepickej norme. Správne pritom zdôrazňuje, že si to vyžadujú nielen potreby vyvinutého spisovného jazyka, ale aj praktické potreby nášho súčasného života. Je si pritom vedomý prípadných ťažkostí pri takejto práci, najmä rozdielnosti náhľadov na jednotlivé otázky, ale aj na základné princípy slovenskej ortoepie. Na Liškov príspevok by som chcel nadviazať týmito svojimi poznámkami. Jednotlivé otázky chcem prebrať v tom poradí, v akom ich preberá J. Liška, t. j. najprv otázku základu slovenskej spisovnej výslovnosti (2. 1.), potom niektoré parciálne otázky výslovnosti (2. 2.).

2. 1. J. Liška sa nazdáva, že nemožno prijať zásadu H. Bartka a J. Stanislava, aby sa za základ slovenskej spisovnej výslovnosti vzala výslovnosť činohry Slovenského národného divadla v Bratislave. V tejto súvislosti ukazuje, že jednak neexistuje jednotná scénická výslovnosť na Slovensku (ba dokonca nejestvuje jednotnosť ani len v činohre SND v Bratislave), jednak, čo je závažnejšie, funkcia výslovnosti v scénickej reči je iná než funkcia výslovnosti v bežnej spisovnej reči. „Najväčšou autoritou“ (do úvodzoviek kladie J. Liška) pri kodifikácii slovenskej spisovnej výslovnosti by mal byť výsledok výskumu súčasného úzu spisovnej výslovnosti. Ďalej Liška píše, že bude treba objektívne zistiť skutočnú výslovnosť v súčasnom spisovnom jazyku, pričom dôraz treba klásť na výslovnosť mladšej generácie, pretože táto výslovnosť je do istej miery odlišná od výslovnosti staršej generácie. Dôvod vidí v tom, že pre ňu bude platiť najbližšia kodifikácia spisovnej normy. Toto určenie základu slovenskej spisovnej výslovnosti Liška však ďalej obmedzuje. Predpokladá zhodu v tom, že ako podklad pre ortoepickú normu sa má vziať stredoslovenská výslovnosť „obdobne, ako sa stredoslovenský úzus stal základom gramatickej normy súčasnej spisovnej slovenčiny“. Klóni sa k názoru, že za základ spisovnej výslovnosti by sa mal vziať martinský typ výslovnosti mladšej vzdelanej generácie. Táto vý-

¹ J. Liška, *O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti*, SR 29, 1964, 193–210.

slovnosť mladšej generácie zo stredného Slovenska sa mu zdá prijateľnejšia pre príslušníkov mladšej inteligencie z ostatných krajov Slovenska.

S týmto stanoviskom J. Liška sa nestotožňujem.

J. Liška správne žiada, aby sa pri kodifikácii slovenskej spisovnej výslovnosti vychádzalo z výsledkov výskumu súčasného úzu spisovnej výslovnosti, z objektívneho zistenia skutočnej výslovnosti v súčasnom spisovnom jazyku. Predpokladali by sme, že Liškovi pôjde o výsledky výskumu výslovnosti v súčasnom spisovnom jazyku v celom jeho územnom rozšírení a v celom rozsahu jeho používania. Liška sa však pri vymedzení základu spisovnej výslovnosti obmedzuje nakoniec len na stredoslovenskú výslovnosť, teda na výsledky výskumu skutočnej výslovnosti v súčasnom spisovnom jazyku na strednom Slovensku. Odôvodňuje to tým, že stredoslovenský úzus sa stal základom gramatickej normy súčasnej spisovnej slovenčiny. K tomu treba uviesť, že stredoslovenský úzus, resp. stredná slovenčina je od prvej kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny (Štúrovej) základom spisovnej normy, a to nielen gramatickej (morfologickej a syntaktickej), ale aj ortoepickej a lexikálnej. Norma spisovnej slovenčiny sa však vyvíja, v jednotlivostiach mení a dopĺňa. Na vývine a ustaľovaní spisovnej normy sa zúčastňujú všetci používatelia spisovnej slovenčiny, teda nielen Stredoslováci, ale aj Západoslováci a Východoslováci. Spisovný jazyk je totiž jednotný dorozumievací prostriedok všetkých príslušníkov príslušného národa. Ak by sme pri stanovení ortoepickej normy prihliadali len na stredoslovenský úzus (úzus používateľov spisovného jazyka zo stredného Slovenska), stavali by sme používateľov spisovného jazyka z ostatných krajov Slovenska do pozície pasívnych prijímateľov spisovnej normy. J. Liška pritom odporúča vziať za základ ortoepickej normy martinský typ výslovnosti. Je nesporné, že v minulosti mal Martin v dejinách nášho národa aj jazyka závažné postavenie. Obdobie od šesťdesiatych rokov minulého storočia do prvej svetovej vojny sa vo vývine spisovnej slovenčiny nazýva martinským obdobím.² Nemožno poprieť, že ešte aj v období po prvej svetovej vojne mal martinský úzus dôležité postavenie vo vývine nášho spisovného jazyka. Jednako však po r. 1918 prenieslo sa alebo sa začalo presúvať slovenské kultúrne centrum zo stredného Slovenska na západné, t. j. z Martina do Bratislavy.³ Jednoznačne sa vyhranilo postavenie Bratislavy ako slovenského kultúrneho centra po druhej svetovej vojne.

² Pozri E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Slovenská vlastiveda V/1, Literatúra a jazyk, Bratislava 1948, 403.

³ Pozri V. Blanár, *K novému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu*, SR 18, 1952/53, 16. Nie práve najpriaznivejšie posudzuje prenesenie kultúrneho centra z hľadiska dosahu pre vývin normy spisovného jazyka V. Uhlár v príspevku *O tvaroch s vkladnou hláskou -á- v gen. pl. podstatných mien*, SR 30, 1965, 100.

Prit
polr
túrr
kde
stvá
aj l
neh
V d
posl
pris
P.
met
uplž
zisti
úze
pris
byť
plat
naji
t. j.
strá
kod
zisti
toej
vyd
keď
ich
slov
K
hľa
prie
spis
lane
aj t
nesj
mar
tú r
moj
sovi
plne

Pritom však Bratislava nemá z tohto hľadiska nejaké výsadné a či monopolné postavenie na Slovensku. Popri Bratislave sa formujú aj ďalšie kultúrne centrá, ako napr. Košice, Prešov, Banská Bystrica, Žilina, Trnava, kde máme kultúrne inštitúcie, ako sú divadlá, vysoké školy, vydavateľstvá, tlačiarne a pod. Nepopierame, že medzi naše kultúrne centrá patrí aj Martin. Nepodceňujeme ani jeho dnešné postavenie v oblasti spisovného jazyka, ale rozhodne nemôžeme súhlasiť s preceňovaním jeho úlohy. V dnešnej štruktúre slovenskej spoločnosti nevidíme dôvod pre osobitné postavenie martinského typu výslovnosti, ktoré tomuto typu výslovnosti prisudzuje J. Liška.

Podľa nášho názoru treba preskúmať všetkými dostupnými vedeckými metódami súčasnú slovenskú spisovnú výslovnosť vo všetkých sférach uplatňovania sa spisovnej slovenčiny v celom jej územnom rozšírení. Treba zistiť, v ktorých prípadoch je spisovný úzus jednotný a kedy sa diferencuje územne, generačne a pod. Je pochopiteľné, že treba skúmať výslovnosť príslušníkov mladšej generácie, ale pri záveroch z tohto výskumu musíme byť opatrní, aby sme prípadne nezovšeobecnilí javy, ktoré majú obmedzenú platnosť (podobne ako gramatické alebo lexikálne zvláštnosti, markantné najmä v študentskom slangu). Treba skúmať vývinové tendencie v norme, t. j. smer vývinu jednotlivých zložiek ortoepickej normy. Pritom nesmieme strácať so zreteľom vzťah normy a kodifikácie. Situácia je totiž taká, že istá kodifikácia tu dnes predať len existuje a túto kodifikáciu treba preveriť, zistiť jej nedostatky, jej medzery. Sám Liška výslovne konštatuje, že ortoepické poučky v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 a v novších vydaniach sú doteraz podané najsystematickejšie a najpodrobnejšie a „aj keď niektoré z nich nevystihujú vždy skutočnú spisovnú výslovnosť, treba ich pokladať za nateraz platnú kodifikáciu, kým sa nevypracujú Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti“ (197).

Kedysi sa jediné kritérium správnej výslovnosti v spisovnej slovenčine hľadalo v stave stredoslovenských nárečí.⁴ Liška nehľadá toto kritérium priamo v stredoslovenských nárečiach. Jeho stanovisko, že by sa za základ spisovnej výslovnosti mal vziať martinský typ výslovnosti mladšej vzdelanej generácie, je oproti staršiemu stanovisku nesporne správnejšie, ale aj tak sa nám javí ako úzke a nedostačujúce, pretože neberie do úvahy nesporný fakt, že za zmenenej politickej, kultúrnej a hospodárskej situácie martinský typ výslovnosti nemôže v dnešnej slovenskej spoločnosti hrať tú úlohu, akú hral v minulosti za odlišných podmienok. Rovnako je podľa mojej mienky nesporné, že jediným kritériom správnej výslovnosti v spisovnej slovenčine nemôže byť „scénický typ výslovnosti“. V tomto bode sa plne stotožňujem s J. Liškom.

⁴ Pozri Š. Peciar, *Zistovanie a kodifikácia normy*, SR 20, 1955, 249.

Výskum normy súčasnej spisovnej výslovnosti musí byť podľa mojej mienky založený rovnako široko, ako je založený napr. výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny, pri ktorom ide o zisťovanie hovorenej podoby spisovného jazyka na celom území Slovenska vo všetkých vrstvách obyvateľstva. Pri výskume pôjde, ako to uvádza E. Pauliny,⁵ o skúmanie rozsahu, na ktorej oblasti, v ktorých spoločenských vrstvách, v akej funkcii a ako sa používa spisovný jazyk, aký je v celospoločenskom styku na príslušnej oblasti, v príslušnej spoločenskej vrstve a pod. vzťah spisovného jazyka k nárečiu, ktoré sú najprogressívnejšie prvky spisovného jazyka, ktoré prvky spisovného jazyka sú najmenej progressívne, ktoré sú najpevnejšie prvky miestnych nárečí, ako vplýva čeština na hovorenú slovenčinu. Z výsledkov výskumu hovorenej podoby spisovnej slovenčiny bude možné využiť mnohé pre stanovenie spisovnej výslovnosti, resp. na úpravy doterajšej kodifikácie (napr. výslovnosť mäkkého *l* v skupinách *le, li* alebo výslovnosť hlásky *ä*).

2. 2. 1. Z konkrétnych sporných otázok slovenskej ortoepie preberieme na prvom mieste výslovnosť samohlásky *ä*. J. Liška konštatuje, že použitie hlásky *ä* v spisovnej výslovnosti dnes už prevažnú väčšinu Slovákov prekvapí a vyvoláva u nich aj rušivý pocit. Do budúcej kodifikácie spisovnej výslovnosti by sa výslovnosť *ä* podľa autora nemala pojať. Je teda za výslovnosť *s e* namiesto *ä*.

Pri riešení tejto otázky všimnime si na prvom mieste kodifikáciu. V prapísaných aj gramatických príručkách sa bežne hovorí o písaní písmena *ä* a o výslovnosti hlásky *ä*. Na prvom mieste sa vždy spomína výslovnosť hlásky *ä* a len v ďalšom sa pripomína, že namiesto hlásky *ä* možno vyslovovať obyčajné *e*. Ide napr. o takéto formulácie: *Komu robí ťažkosti výslovnosť ä, vyslovuj e* (Pravidlá 1931, 27). *Miesto ä možno vyslovovať prosté e* (Pravidlá 1940, 31). *Ale za spisovnú sa uznáva aj výslovnosť s obyčajným e* (Pravidlá 1953, 28; podobne aj v ďalších vydaniach po r. 1953). Doterajšia kodifikácia podľa toho dáva prednosť výslovnosti hlásky *ä*, kým výslovnosť *e* namiesto *ä* sa skôr len pripúšťa.

Aký je skutočný stav vo výslovnosti? Z dennej skúsenosti sa môžeme ľahko presvedčiť, že väčšina používateľov slovenského spisovného jazyka hlásku *ä* nevyslovuje. Výslovnosť hlásky *ä* je dnes veľmi zriedkavá, ojedinelá. Naopak, vo väčšine jazykových prejavov, bez ohľadu na ich štylistickú príslušnosť, sa bežne vyslovuje namiesto *ä* obyčajné *e*. Takáto výslovnosť býva aj v jazykových prejavoch vedome kultivovaných.

Všimnime si ešte jednu vec. Od prvých Pravidiel sa popri výslovnosti *ä* pripúšťa výslovnosť *e* v celom rozsahu používania spisovného jazyka.

⁵ E. Pauliny, *Zpráva o výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny*, SR 29, 1964, 352.

V
n
hl
sa
vy
bc
sk
ne
v
v
ka
m
st
do
za
ex
slc
lis
pr
čia
v l
čo
z o
noc
výl
sa
nár
pro
pos
vid
nan
lebo
kto
že
nyn
výs
túži
v sa
jazy

V Pravidlách niet pri formuláciách o výslovnosti *ä* a *e* ani najmenšieho náznaku, že by sa azda v istých prípadoch mala uprednostňovať výslovnosť hlásky *ä*, alebo by azda bola prípustná iba výslovnosť so širokým *ä*. Aj keď sa teda výslovnosť hlásky *ä* uvádza na prvom mieste, nestanovila sa takáto výslovnosť ako záväzná v istých prípadoch. Zostavovatelia Pravidiel si boli zrejme dobre vedomí skutočnosti, že by to odporovalo živej výslovnosti, skutočnej ortoepickej norme nášho spisovného jazyka. Toto zdôrazňujem najmä preto, lebo sa stretávame neustále s požiadavkou, aby sa napr. v scénickej reči vôbec alebo aspoň v istých prípadoch používala výlučne výslovnosť *s ä*. Naposledy sa v tomto zmysle vyjadril v diskusií na stránkach Kultúrneho života Á. Král.⁶ Podľa autora sa v poslednom čase množia hlasy žiadajúce odstrániť zo spisovnej výslovnosti hlásku *ä* a odstrániť ju aj zo scénickej výslovnosti. S týmito názormi Král nesúhlasí; domnieva sa, že by sa v scénickej výslovnosti táto hláska mala ponechať. Za zachovanie hlásky *ä* v scénickej výslovnosti podľa autora hovorí reálna existencia tejto hlásky v niektorých nárečiach, doterajšia tradícia spisovnej slovenčiny (aj vo výslovnosti) a možnosť využiť ju ako zvukový prvok štylistickej diferenciacie spisovného jazyka. Tieto argumenty sú však málo presvedčivé, najmä pokiaľ ide o odvolávanie sa na stav v niektorých nárečiach. Ani doterajšia tradícia spisovnej slovenčiny nehovorí jednoznačne v prospech *ä*, pretože namiesto *ä* sa už oddávna vyslovuje väčšinou len *e*, čo tiež patrí do tradície, pravda, proti *ä*. Autor však pritom, ako vidieť z ďalších jeho slov, nemá na mysli taký stav, že by sa v scénickej výslovnosti používala hláska *ä* popri obyčajnom *e*, ale skôr taký stav, že by sa tu výhradne mala používať výslovnosť *ä*. Neobstojí námietka, píše ďalej, že sa ju ťažko naučia vyslovovať tí adeпти herectva, ktorí ju nemajú v rodnom nárečí. Uzatvára: „Ako musia počas štúdia svojho odboru zvládnuť iné problémy, tak sa môžu naučiť správne vyslovovať aj túto hlásku.“ Takto postavená požiadavka je však celkom očividne v rozpore s poučkou Pravidiel, platnou už takmer štyri desiatky rokov, o možnosti vyslovovať *e* namiesto *ä*. Ale nejde nám tu o prosté odvolávanie sa na poučku Pravidiel, lebo veď s poučkou Pravidiel je v rozpore aj požiadavka iných lingvistov, ktorí sú zas za odstránenie *ä* zo spisovného jazyka. Dôležitá je skutočnosť, že aj v scénickej výslovnosti je v naprostej prevahe výslovnosť *s obyčajným e* namiesto *ä*, takže požiadavka výhradného používania *ä* v scénickej výslovnosti nemá reálnu nádej na uplatnenie a je vlastne iba nesplniteľnou túžbou. Štylistická diferenciacia jazykových prostriedkov sa uskutočňuje v samom jazyku, nemožno umele vytvárať štylistické rozdiely v spisovnom jazyku.

⁶ Á. Král, *O kultúre slovenskej výslovnosti*, Kultúrny život 19, 1964, č. 31, 8.

Hlásky *ä* sa vyskytujú v obmedzenom počte slov, ktorých výpočet sa podáva v pravopisných a gramatických príručkách. Ďalšie slová, v ktorých základoch by sa vyskytovala hláska *ä*, nepribúdajú. V súčasnej spisovnej slovenčine hláskou *ä* sa nesubstituuje žiadna cudzia hláska, čo samo jasne hovorí o tom, že hláska *ä* je v spisovnej slovenčine na ústupe, že to nie je produktívna hláska. Cudzía hláska, ktorá je foneticky pomerne blízka nášmu *ä*, nesubstituuje sa hláskou *ä*, ale obyčajným *e*; porov. napr. anglické *back* s výslovnosťou *bæk*, ktoré sa prevzalo ako *bek*, podobne anglické slovo *sandwich* s výslovnosťou *sænvɪdʒ*, resp. *sænvɪtʃ* a slovenské *sendvič*. Podobne je jam *džæm* – slov. *džem*, *jazz džæz* – slov. *džez*. Slovo *manchester* sa podľa *Slovníka slovenského jazyka II* (Bratislava 1960, 93) vyslovuje *menčester*. M. Šalingová v *Malom slovníku cudzích slov* (3. vyd., Bratislava 1961, 284; podobne v 4. vyd. z r. 1964, 291) uvádza už aj podobu *menčester* (pri podobe *manchester* je odkaz na poslovenčenú podobu). Aj tu je teda *e* za pôvodné angl. *æ* (*mæncistr*, *mæncestr* alebo *mæncəstr*). S rovnakým zdomácnovaním sa stretávame pri anglickom slove *banjo*, ktoré sa v angličtine vyslovuje ako *bændžou*. V spisovnej slovenčine sa popri pôvodnej anglickej podobe *banjo* začína používať zdomácnená podoba *bendžo*, na čo som upozornil v príspevku *K pravopisu a skloňovaniu slova banjo* (SR 29, 1964, 116).

V slovenskej jazykovede sa už oddávna upozorňuje na zvláštnosť a výnimočnosť *ä* v spisovnej slovenčine. L. Štúr pokladal hlásku *ä* za zriedkavú a nepojal ju do sústavy spisovnej slovenčiny. Kriticky sa k nej staval S. Czambel, ktorý píše: „A sotva smieme povedať, že by utratil bol pravopis na svojej cene pre Slováka umenšiac prípady s *ä*, keďže vieme, že toto *ä* už či tak či inak predsa je len cudzie najväčšej čiaske Slovákov a že u tých, u ktorých sa javí, väčším dielom javí sa neústrojne jako zvrhlosť dialektická.“⁷ O nepatrnom rozsahu používania hlásky *ä* v spisovnej slovenčine i v nárečiach sa zmieňuje L. Novák.⁸ V drobnom nepodpísanom príspevku v 4. ročníku Slovenskej reči (v rubrike Rozličností) sa hovorí, že časom bude treba z nášho pravopisu odstrániť písmeno *ä*; písaním *e* namiesto *ä* získala by výslovnosť. Tu sa pripomína aj známy fakt, že vo vývine slovenčiny pozorujeme úbytok slov s *ä*. Napr. Czambel kázal ešte písať (a hovoriť) *zarábät*, *potápät*, *zemän*, *stavät*, *Sloväny*, *Rybäny*; dnes sa v týchto slovách *ä* nepíše ani nevyslovuje.⁹ Aj to svedčí o neproduktívnosti tejto hlásky. V. Blánár konštatuje, že väčšina Slovákov nevie hlásku *ä* správne vysloviť a časť tých jazykovedcov, ktorí túto výslovnosť žiadali

⁷ S. Czambel, *Slovenský pravopis*, Budapešť 1890, 84.

⁸ L. Novák, *K problému reformy československého pravopisu*, SMS 9, 1931, 68; tenže, *Ludovít Štúr a fonetický pravopis*, SR 4, 1935/36, 53.

⁹ *Stavät – stavat, zarábät – zarábat, zemän – zeman*, SR 4, 1935/36, 83.

uz
e.
sa
sc
kt
re
o
pc
aj
fu
ja
sv
zv
še
J.
úz
ve
né
ve
sc
L.
a
vr
za
—
5,
19
un
sc
v j

Fo
že
ru
vik
pr.
zr
jaz
čir

uzákoníť ako jedine správnu, vo svojej vlastnej praxi vyslovuje obyčajné e.¹⁰ Aj na inom mieste ten istý autor konštatuje, že na mieste pisaného *ä* sa omnoho častejšie vyslovuje stredné e.¹¹ Názor, že sa *ä* má vyslovovať na scéne, vyslovil a obhajuje J. Stanislav.¹² Nesúhlasí s ním A. Pranda, ktorý myslí, že požadovať výslovnosť *ä* stane sa postupne aj pre hovorenú reč, nielen spievanú, pomaly anachronizmom i pri všetkých argumentoch o klasickej výslovnosti. Vývin v spisovnej i v nárečovej výslovnosti ide podľa neho týmto smerom.¹³ Zato V. Uhlár je za výslovnosť *ä* v divadle aj v iných umeleckých prejavoch.¹⁴ E. Pauliny konštatoval obmedzené funkčné využitie hlásky *ä*. Uvádza tiež, že počet príslušníkov spisovného jazyka, ktorí *ä* používajú a vnímajú ako bezpríznačné, je dosť malý. To svedčí podľa neho o tom, že v istej časti používateľov spisovného jazyka sa zvuk *ä* pociťuje ako fakultatívny štylistický variant, resp. ako súčasť staršej normy.¹⁵ S okrajovým hodnotením *ä* v spisovnej slovenčine nesúhlasí J. Ružička, ktorý myslí, že pre takúto štylizáciu bol rozhodujúci osobný úzus E. Paulinyho, a nie výsledky výskumu spisovného úzu na celom Slovensku.¹⁶ Podľa mojej mienky ani výsledky podrobného výskumu spisovného úzu na celom Slovensku neukážu v opačnom svetle dávno konštatovaný fakt, že hlásku *ä* aktívne používa len nepatrná časť používateľov spisovného jazyka (niektorí ju len chybné napodobňujú, ako to konštatoval E. Novák už r. 1931) a že prevažnú väčšinu Slovákov výslovnosť *ä* prekvapí a vyvoláva aj rušivý pocit (J. Liška), resp. prevažná väčšina Slovákov nevníma jej používanie ako bezpríznačné (E. Pauliny). Podobné stanovisko zastáva dôsledne Š. Peciar.¹⁷

¹⁰ V. Blanár, *Dejiny jazyka a periodizácia dejín slovenčiny*, Jazykovedný sborník 5, 1951, 27.

¹¹ V. Blanár, *K novému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu*, SR 18, 1952/53, 12.

¹² J. Stanislav, *Slovenská výslovnosť*, Martin 1953, 124: „V divadle a pri iných umeleckých prejavoch sa žiada vyslovovať *ä*.“ V článku *Kultúra slova na realistickej scéne*, Slovenské divadlo 2, 1954, 103, píše: „Je, pravda, mojou osobnou mienkou, že sa v klasickej hrách a v opere má vyslovovať *ä* vždy práve ako klasickej forma.“

¹³ A. Pranda, *O zvukovej kultúre spevoherného jazyka*, SR 19, 1954, 217.

¹⁴ V. Uhlár, *Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti*, SR 19, 1954, 210.

¹⁵ E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 75–76; tenže, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 292. V druhej práci autor konštatuje, že v stredoslovenských nárečiach sa vokál *ä* mení často na e, napr. *meso, stavet, Poruben, zemen, pemet*. Ďalej píše: „Odras živého priebehu tejto zmeny ešte dnes možno vidieť aj v spisovnom jazyku v tom, že popri výslovnosti typu *mäso, päť, vädnúť* atď. pripúšťa sa ako rovnocenná aj výslovnosť typu *meso, peť, vednúť*. O živosti tejto zmeny svedčí aj fakt, že výslovnosť typu *meso, peť, vednúť* sa pokladá v spisovnom jazyku za bezpríznačnú, kým výslovnosť typu *mäso, päť, vädnúť* za ‚vzornú‘.“

¹⁶ J. Ružička, SR 28, 1963, 60 (v recenzii Paulinyho *Fonologie spisovnej slovenčiny*).

¹⁷ Naposledy v *Príspevku do diskusie o pravopise*, SR 30, 1965, 29–30.

Všimnime si ešte výčitku na adresu učiteľov, že sú zodpovední za neznalosť správnej výslovnosti hlásky *ä*. Napr. v diskusnom príspevku o pravopise na stránkach časopisu Slovenský jazyk a literatúra v škole V. Krivoš píše: „Podobne je to aj so samohláskou *ä*. S jej pravou podobou sa už stretávame zriedka. Žiakov sme ju nenaučili správne vyslovovať. Ani nie div, keď ju sami nepoužívame.“ Autor končí povzdychom nad tým, že je škoda tejto našej jedinečnosti, a zvolaním „Ako ju len kriesiť a udržať!“¹⁸ Učiteľom však nemožno vyčítať, že nevyslovujú *ä*, pretože výslovnosť *ä* nie je v spisovnej slovenčine záväzná. Vyslovovať hlásku *ä* môžu žiakov naučiť len učitelia, ktorí sami vedia vyslovovať *ä*, ktorí aktívne používajú vo výslovnosti túto hlásku. Ale takýchto učiteľov je mizivá menšina. Väčšina učiteľov – rovnako ako väčšina iných používateľov spisovného jazyka – vyslovuje miesto *ä* obyčajné *e*. A aj keby učiteľ sústavne používal výslovnosť hlásky *ä*, nie je ešte zaručené, že žiaci si osvoja výslovnosť tejto hlásky, keďže všade vo svojom okolí – v rodine, v rozhlase, v divadle, vo filme, v televízii atď. – bežne počujú vyslovovať obyčajné *e*. Pritom, ako pripomína J. Liška, výslovnosť širokého *ä* opúšťajú aj tí príslušníci mladšej generácie zo stredného Slovenska, kde sa *ä* v nárečí vyslovuje. To znamená, že počet učiteľov, ktorí by vedeli naučiť vyslovovať široké *ä*, stále klesá, a súčasne pribúdajú učitelia, ktorí vyslovujú len obyčajné *e*.

Zhrňme stručne pozorovania o hláske *ä*. Konštatujeme, že absolútna väčšina používateľov slovenského jazyka vyslovuje namiesto *ä* obyčajné *e*. Táto výslovnosť sa pociťuje ako bezpríznamová, kým výslovnosť s *ä* je príznaková v tom zmysle, že nás použitie takejto výslovnosti do istej miery prekvapí, pretože nie sme na ňu bežne zvyknutí. V nijakom prípade sa výslovnosť s *ä* nehodnotí ako „lepšia“, „správnejšia“, kým výslovnosť s *e* azda ako „menej kultivovaná“. Myslím, že pri *ä* ide dnes už skôr len o problém pravopisný. So zreteľom na bežnú výslovnosť obyčajného *e* je písanie *ä* pre väčšinu príslušníkov nášho jazyka na tej istej úrovni, ako je písanie *y* vo vybraných slovách. Jednako však návrhy na odstránenie písmena *ä* a jeho nahradenie písmenom *e* stretávajú sa s pomerne značným odporom. Ak neberieme do úvahy tých, čo sú proti tejto zmene z apriórneho odporu proti akejkoľvek zmene v pravopise, musíme sa pozastaviť u tých používateľov spisovného jazyka, ktorí sami nevyslovujú *ä*, ale jednako bránia písanie *ä* v našom pravopise. Dá sa to vysvetliť len tým, že v písmene *ä* vidia prejav národnoreprezentatívnej funkcie nášho pravopisu. Tento odpor sa akiste časom prekoná, až sa všetci používatelia jazyka presvedčia, že písanie *ä* je pre nich príťažou toho istého charakteru, ako je písanie *y* vo vybraných slovách.

¹⁸ V. Krivoš, *Vecí sa hýbu, istotne len k dobrému*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 11, 1964/65, 117.

nú
že
vel
vý:
či
roz
bo
dôl
spi
kol
Ak
ale
má
fik
toti
s m
li n
ciu,
nyn
Ten
dajt
Otá
2.
dne:
Po
potr
ním
2.
mie:
slovi
Podl
—
19
porov
Probl
20
prisp
a o r
v Bré
21]
SR 29

2. 2. 2. Ďalej sa J. Liška zaoberá otázkou mäkkého *ʔ*, najmä zanedbávaním jeho výslovnosti v skupinách *le, li*. Jeho pozorovania vyúsťujú v záver, že výslovnosť skupín *le, li* s *l* namiesto *ʔ* je v dnešnej spisovnej slovenčine veľmi častá. Bude sa treba podľa jeho mienky vážne zaoberať otázkou, či sa výslovnosť tohto typu nepripustí ako variant popri výslovnosti *le, li*, alebo či dokonca sa nemá kodifikovať len výslovnosť *le, li* (so stredným *l*).

Aj tu sa mienky slovenských jazykovedcov veľmi rozchádzajú. Prehľad rozšírenia mäkkého *ʔ* v slovenských nárečiach podal naposledy A. Habovštiak.¹⁹ Pokiaľ ide o používanie mäkkého *ʔ* v spisovnej slovenčine, dôležité tu budú výsledky, ktoré sa získajú pri výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. Na základe tohto výskumu budeme tiež vedieť, nakoľko sa používa v hovorenej reči výslovnosť *ʔ* alebo *l* v skupinách *le, li*. Ak by sa napr. ukázalo, že výslovnosť *le, li* so stredným *l* je veľmi rozšírená alebo dokonca prevyšuje výslovnosť s mäkkým *ʔ*, pričom táto výslovnosť má vzostupnú tendenciu, potom by bola oprávnená zmena doterajšej kodifikácie v tom zmysle, ako to navrhuje J. Liška na prvom mieste, že by sa totiž pripustila výslovnosť skupín *le, li* so stredným *l* popri výslovnosti s mäkkým *ʔ*. Poznnamenávam, že výslovnosť so stredným *l* v skupinách *le, li* nemožno jednoducho obchádzať alebo odbaviť poukázaním na kodifikáciu, ktorá túto výslovnosť nepripúšťa. Veď s výslovnosťou *le, li* (so stredným *l*) sa stretávame napr. aj na scéne Slovenského národného divadla.²⁰ Tento stav treba brať do úvahy aj preto, lebo niektorí jazykovedci pokladajú za základ slovenskej spisovnej výslovnosti práve scénickú výslovnosť. Otázka výslovnosti skupín *le, li* čaká teda na dôkladný výskum.

2. 2. 3. Nedôslednosti pri stanovení výslovnosti slov *sváz* a *szazd* sú už dnes vyriešené, čo sa pripomína v redakčnej poznámke k Liškovmu článku. Po ustálení jednotnej spisovnej výslovnosti *zváz* alebo *zvez* a *zjazd* bude potrebné uzákoniť aj pravopis týchto slov s počiatočným *z* v zhode s písaním iných slov s predponami *s-*, *z-*, *zo-* podľa ich skutočnej výslovnosti.²¹

2. 2. 4. Z otázok, ktoré J. Liška ďalej nastoľuje, všimneme si na tomto mieste ešte otázku výslovnosti niektorých cudzích slov. Pri prevzatých slovách treba si podľa J. Lišku všímať predovšetkým kvantitu samohlások. Podľa jeho pozorovania (predbežného výskumu) úzus v spisovnej výslov-

¹⁹ A. Habovštiak, O výslovnosti skupín *le, li*, SR 18, 1952/53, 225–234. K tomu porov. Š. Peciar, O vzťahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine, sborník Problémy marxistické jazykovedy, Praha 1962, 408.

²⁰ Pozri V. Uhlár, Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1963, 45–46 (v diskusnom príspevku na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku, konanej v dňoch 2.–4. apríla 1962 v Bratislave).

²¹ Pozri k tomu môj príspevok K otázke racionalizácie slovenského pravopisu, SR 29, 1964, 265 a cit. príspevok Š. Peciara (30).

nosti sa vo viacerých prípadoch rozchádza so stavom, ktorý zaznamenávajú Pravidlá slovenského pravopisu. Sám som upozornil na niektoré prípady, kde sa v bežnej jazykovej praxi vyskytuje dĺžka, hoci súčasná kodifikácia o nej nehovorí, napr. *atmosférický, filozófia*.²² Bude potrebné podrobne preskúmať aj ďalšie kategórie cudzích slov a na základe skutočného stavu spresniť kodifikáciu.

J. Liška uvažuje aj o tom, či je správne, že sa do slovenskej výslovnosti vnášajú cudzie hlásky, ako napríklad *ü, ö*. Pýta sa, či by sa v takýchto prípadoch miesto cudzích hlások (napr. pri výslovnosti slov *revue, nuansa, jury, résumé, girl* a pod.) nemali zaviesť domáce hlásky. Nesúhlasí s mienkou L. Nováka, ktorý konštatuje, že Slováci najmä vďaka maďarčine vedú artikulovať tieto hlásky a nemusia ich nahrádzať ako Česi vokálmi *e* a *i*, a pripomína, že niektoré slová, ktoré ešte Novák uvádzal s cudzimi hláskami, sa už v terajších Pravidlách slovenského pravopisu uvádzajú v domácej podobe bez príslušných cudzích hlások.

K tomu treba uviesť toto. V každom spisovnom jazyku býva popri vrstve domácich slov aj vrstva prevzatých slov. Prevzaté slová sa členia na úplne zdomácnené, čo sú vlastne už tiež domáce slová, ďalej na menej zdomácnené a konečne na nezdomácnené slová. Proces zdomácnovania prevzatých slov je pomalý, takmer nepozorovateľný. Neuskutočňuje sa naraz pri všetkých slovách, ale postupne pri jednotlivých výrazoch. Tak napr. pri slove *bufet* sa už uplatnila výslovnosť podľa grafiky *s u*, jedným *f* a *s* koncovým *t* a opustila sa pôvodná francúzska výslovnosť *büfe*. Podobne sa nahradilo *ü* hláskou *u* v slove *rezumovať*, hoci samo slovo *résumé*, od ktorého je sloveso *rezumovať* odvodené, sa naďalej bežne vyslovuje s *ü*, a nie *u* podľa grafiky (veľkou prekážkou zdomácnenia slova *résumé* je jeho nesklonnosť, ktorá je dôsledkom jeho zakončenia). Dost' pevne sa v spisovnej slovenčine drží výslovnosť *ö* v slove *röntgen* a nebadáme nijaké náznaky, že by sa azda hláska *ö* nahradila nejakou inou domácou hláskou (výslovnosť *s e* sa pokladá za nárečovú; sprevádzajú ju pritom aj ďalšie zmeny v slove, porov. podobu *rengel*). Možno predpokladať, že postupom času dôjde k úplnému zdomácneniu niektorých prevzatých slov s cudzimi hláskami *ü, ö*, ktoré sa už v našom jazyku používajú dávnejšie. Na druhej strane však zas môžu pribudnúť novšie slová s cudzimi hláskami. Rovnako, ako sa v oblasti výslovnosti stretávame s niektorými cudzimi hláskami, aj v oblasti pravopisu sa vyskytujú popri domácich písmenách cudzie písmená, používané len vo veľmi obmedzených prípadoch, napr. *q, w, é* (*Quido, watt, péle-mêle*). A podobne ako vo výslovnosti aj tu sa postupne nahrádzajú cudzie prvky domácimi, napr. *quasi* — *kvázi, Quisling* — *kvisling*. Zdomácnovanie pre-

²² L. Dvonč, *Atmosférický, či atmosférický*, SR 29, 1964, 33–38; K otázke racionalizácie slovenského pravopisu, 265. Pozri aj Š. Peciar, c. m., 31.

vz
„je
ne
;
no
ort
ky
upl
pro
fik:
upl

Si
tike
tvrd
dopl
vaní
Ol
pods
286)
stach
keď
nahr.
pozn.
objek
predi
Našli
mina:
v dru
„Prvý
predn

¹ J.
plnkov

vzatých slov vo výslovnosti aj v písme nie je a nemôže ani byť nejakou „jednorazovou akciou“. Tým, že sa používajú cudzie hlásky alebo písmená, nevňášajú sa tieto prvky do slovenskej výslovnosti, resp. pravopisu.

3. V závere týchto poznámok by som chcel znovu podčiarknuť potrebu nového detailnejšieho výskumu jednotlivých sporných otázok slovenskej ortoepie na čo najširšom materiáli. Pri riešení akejkoľvek konkrétnej otázky nesmieme zabúdať na základnú teoretickú požiadavku, ktorá sa dnes uplatňuje alebo má uplatňovať ako celkom samozrejma pri pohľade na prostriedky spisovného jazyka, totiž na zásadné rozlišovanie normy a kodifikácie. Okrem toho musíme prihliadať na vývinové tendencie, ktoré sa uplatňujú v spisovnej výslovnosti.

K DISKUSII O DOPLNKU

Ján Oravec

Slovenská reč v diskusnej rubrike uverejnila dva príspevky o problematike doplnku a doplnkovej vety od J. Chovana.¹ Príspevky obsahujú tvrdenia, ktoré nemožno nechať bez povšimnutia, lebo zatemňujú podstatu doplnku a doplnkovej vety nezvládnutým teoretizovaním a psychologizovaním jazyka.

Obidvoma diskusnými príspevkami sa ťahá autorova neistota v chápaní podstaty doplnku (definíciu doplnku nikde nepodal); na začiatku (SR 28, 286) vyzdvihol doplnok ako logický predikát, ale ďalej na niekoľkých miestach vyzdvihuje zasa determinatívnu úlohu doplnku, napr. na str. 290, keď píše, že doplnok „môže mať vo vete i determinatívnu úlohu a vtedy nahrádza podradovacie súvetie (= vedľajšiu vetu v podradovacom súvetí, pozn. J. O.). V úlohe takéhoto podradovacieho súvetia vždy vystupuje objektový doplnok. Jeho determinácia spočíva v tom, že subjekt logického predikátu je zároveň objektom priamej výpovede: *Vojaka našli raneného* = *Našli vojaka, ako bol ranený*“. Tieto nedvojznačné výroky o jasnej determinatívnej funkcii doplnku k objektu však autorovi neprekážajú, aby v druhom diskusnom vystúpení o doplnkovej vete (SR 29, 239) nenapísal: „Prvý typ doplnkových viet sa ešte stále hodnotí ako sémantické doplnenie predmetu, čo však nie je správne, lebo doplnok dnes už teoreticky nehodno-

¹ J. Chovan, *Na okraj otázky doplnku*, SR 28, 1963, 268–291; *K problematike doplnkovej vety*, SR 29, 1964, 236–240.

tíme ako sémantické dopĺňovanie vetných členov, ako sa v minulosti hodnotil terajší predmet k prísudkovému slovesu (*písať úlohu*), a doplnok sám osebe možno niekedy považovať za predmet (!), napríklad objektový doplnok. Vieme, že po slovesách vnímania každý neurčitok treba hodnotiť ako logický predikát (doplnok), ale na základe syntaktických postupov aj tento neurčitok možno hodnotiť ako predmet.“ Tu a ešte ďalej v tomto odseku sa poňatia doplnku ako predikátu a proti tomu zas ako determinantu striedajú, takže autorovo skutočné krédo v tejto otázke nemožno zistiť.

S takouto váhavosťou máme do činenia v celom texte obidvoch diskusiách príspevkov J. Chovana. Nejdeme sa ňou ďalej zapodievať, lebo je to neúčelné; autorovi nešlo v prvom rade o vysvetlenie podstaty doplnku a doplnkovej vety, lež o ich čo možno najväčšie obmedzenie v prospech iných vetných členov, v prospech predmetu a prívlastku. Zreteľne to napísal v závere druhého príspevku: „Je teda načase, aby sme zaujali kritické stanovisko k nezodôvodnenému uznávaniu doplnkových viet.“ Ale vidieť to i z hodnotenia prípadov *zvoliť za poslanca, nazvať trochárom, povýšiť na čatára* aj infinitív v spojení *videl chlapca bežať*, ktoré autor pokladá za predmety. Nie je to neznáme stanovisko. Autor podlieha mienke tých učiteľov slovenčiny, ktorí takmer každý nepriamy pád (holý i predložkový) pokladajú za predmet, alebo ktorí by radi vrátili našu gramatickú teóriu aspoň do čias, keď sa akékoľvek určenie slovesa, t. j. menný prísudok, doplnok i predmet, pokladalo za jeden rovnaký vetný člen, ktorý mal súhrnné meno doplnok. Takýmto učiteľom sme vysvetlili svoje chápanie doplnku,² preto sa tu ná obmedzíme iba na vysvetlenie námietok k typom *zvoliť niekoho za niečo, vidieť niekoho utekať* a k doplnkovej vete. Prvé dva typy skrývajú v sebe zo syntaktickej stránky isté problémy, doplnkovú vetu však pokladáme za nevyvrátiteľnú skutočnosť, ktorej existenciu nemožno oddiskutovať. Keď sme ju neodporúčali vyučovať v nižších ročníkoch strednej školy, to neznamená, že pochybujeme o jej existencii.

Musíme začať vymedzením doplnku ako vetného člena. Ako v predchádzajúcich článkoch o doplnku, tak i na tomto mieste musíme proti tradičným teóriám vyzdvihnúť: 1. gramatickú stránku doplnku, 2. sémantickú stránku doplnku a základné výrazy, ktorými sa najčastejšie vyjadruje.

1. Gramatická stránka doplnku. Základom vety je predikácia. Predikáciou rozumieme aktuálny vzťah, prísúdenie prísudkového príznaku podmetu. Aktuálnosťou a dynamickosťou³ sa odlišuje predikácia od determinácie.

² J. Oravec, *Vedecky a metodicky správny výklad učiva a doplnku*, Slovenský jazyk a literatúra v škole V, 1959, 202–208.

³ O aktuálnosti a dynamickosti predikácie pochybuje P. Trost, *Subjekt a predikát*, Slavica Pragensia IV, 1962, 267. Keďže svoje námietky proti týmto vlastnostiam predikácie nevysslovil, nezaujímať k jeho mienke stanovisko.

Vz
nú
teri
tag
akt
čle
zúč
kto
sud
ako
kov
vzř
Rep
viac
prís
nýr
plnc
činn
Dop
v je
ném
V
súve
v to
bene
ného
pred
zruš
prejc
preč
Hr
potre
ného
vzřah
predv
Aj
predi
V i

Vzťah predikácie utvára jednotku vyššieho radu, vetu, ktorá nielen pomenúva, lež i vypovedá. Zreteľne odlišný od predikačného vzťahu je vzťah determinácie, napr. prívlastkovej. V prívlastkových determinačných syntagmách je vzťah determinujúceho príznaku a určovaného substantíva neaktuálny, nie je nijako špecifikovaný čo do času a modálnosti. Všetky vetné členy treba posudzovať z hľadiska vety, z hľadiska toho, v akom zmysle sa zúčastňujú na predikácii. Z tohto hľadiska sa delia vetné členy na také, ktoré sa zúčastňujú na predikácii priamo (hlavné vetné členy: podmet, prísudok), a na také, ktoré sa zúčastňujú na predikácii len sprostredkované ako členy vedľajších determinačných vzťahov (prívlastok, predmet, príslovkové určenie). K hlavnému vetnému vzťahu – predikácii a vedľajšiemu vzťahu, determinácii môže ešte pristúpiť medzistupeň, tzv. polopredikácia. Reprezentantmi polopredikácie sú najmä doplnok a prístavok. Doplnok sa viac bližie k predikácii, prístavok zasa determinácii. Vidieť to už z toho, že prístavok je v systémovom vzťahu iba s jedným druhom prísudku, s menným prísudkom, ktorý vyjadruje totožnosť (v širokom zmysle), kým doplnok je v systémovom vzťahu s prísudkami, ktoré vyjadrujú stav podmetu, činnosť a vlastnosť podmetu, i keď ostatné dva sú menej frekventované. Doplnok je teda zo všetkých vetných členov najbližší prísudku (alebo v jednočlennej vete vetnému základu), a to tak slovesnému, ako i mennému. Je to stlmený prísudok pripojený k ináč úplnej vete.⁴

Veta *V noci sa budím spotený* má význam synonymný (nie totožný) so súvetím: *V noci sa budím a som/bývam (prítom) spotený*. Rozdiel je iba v tom, že súvetie vyjadruje danú myšlienku rozčlenenú, nie zhustenú, sklíbenú ako jednoduchá veta s doplnkom, kde sa prísúdenie príznaku slovesného prísudku i doplnkového príznaku realizuje jedným aktom. Aktuálnosť predikatívneho vzťahu medzi doplnkom a subjektom je iba stlmená, nie zrušená. Táto aktuálnosť nezaniká celkom ani vtedy, keď pôvodný subjekt prejde do funkcie iného vetného člena, napr. predmetu (čo je prípad bežný, preto ho netreba dokladať) alebo nezhodného prívlastku. Napr.

Hmotná zainteresovanosť nevedie podniky k tomu, aby prispôbovali výrobu potrebám spoločnosti ako celku. (Lantay, Aktuálne otázky riadenia národného hospodárstva) – Z povahy vedeckého zákona ako odrazu nutného vzťahu a formy nutnosti nasleduje, že každý zákon je aj formou, princípom predvídania. (Filkorn, Metóda vedy)

Aj v citovaných vetách doplnky ostávajú stlmenými (kondenzovanými) predikátmi, implikujú predikáciu. Procesuálnosť v nich nie je anulovaná. V najnovších prácach sa doplnok zaraďuje medzi tzv. nevetné výpovede,

⁴ Porov. J. Oravec, tamže.

kondenzované „zdelenia“. Tak ho zaradil V. Hrabě.⁵ Z hodnotenia doplnku ako sekundárneho prísudku vyplýva i hodnotenie vzťahu doplnku k primárnemu prísudku. Doplnok tvorí s prísudkom takú koordináciu – ako už dávnejšie uviedol J. Ružička – ktorú by sme mohli prirovnať nie modelu *otec a syn*, lež modelu *otec so synom*, kde sa významová koordinácia formálne vyjadruje hypotakticky. Uvedené stanovisko sa nezhoduje s mienkou niektorých autorov (Trávníčka, Hraběho), ktorí sa nazdávajú, že doplnok vyjadruje okolnostné určenie substantíva. Ovplyvnil ich fakt, že doplnok môže vyjadrovať okolnostné sémantické odtienky, najmä odtienky vyjadrujúce príčinné súvislosti (príčinu, prípustku...). Okolnostné odtienky tu však vyplývajú z lexikálneho významu slov zúčastnených v takýchto konštrukciách, a nie z konštrukcie samej, tá je vo svojej podstate koordináciou. Dosvedča to paralela s priraďovacími súvetiami. Aj medzi priraďovacími súvetiami jednu časť tvoria súvetia priraďovacie formou i obsahom (zlučovacie, stupňovacie, odporovacie, vylučovacie) a druhú skupinu tvoria súvetia priraďovacie formou, ale obsahovo vyjadrujúce i okolnostné príslovkové odtienky: príčinu, dôsledok, prípustku. O časovom odtienku sa pri priraďovacích súvetiach doteraz nikde nepísalo, ale majú ho, čo vidieť zo spojovacích výrazov, (napr. *najprv – potom, raz – raz a i.*). Ani tu okolnostné odtienky nevyplývajú zo syntaktickej konštrukcie. Okolnostné odtienky času, príčiny, prípustky, podmienky vyjadruje i prístavok, a predsa ho nepokladáme za príslovkové (okolnostné) určenie mena.

Paralelnosť s priraďovacím súvetím je dostatočným dôvodom na to, aby sme aj o vzťahu doplnku k primárnemu prísudku hovorili len ako o istom druhu koordinácie. Z koordinatívneho vzťahu doplnku k prvému prísudku vyplýva aj iné chápanie časovej zaradenosti doplnku. Doplnok, keďže nie je determináciou prísudku, i časovo súvisí s ním voľnejšie. Nazdávame sa, že nevyjadruje iba príznak, ktorý má subjekt (objekt) v priebehu prísudkového deja, ale aj príznak nasledujúci po príznaku vyjadrenom prísudkom. Prizeráme tu totiž na okolnosť, že prísudkové sloveso môže byť nielen v nedokonavom, lež i v dokonavom vide. S dejmi časovo nasledujúcimi za sebou sa stretáme i v zlučovacom súvetí, a je to napriek tomu typické priraďovacie súvetie.

Všetkými spomínanými vlastnosťami sa doplnok odlišuje aj od prívlastku. Prívlastok tvorí so svojím určovaným substantívom pomenováciu jednotku, nemajúcu s vlastným vetotvorným aktom nič spoločné. Naproti tomu v doplnkových konštrukciách vidíme, že doplnkový príznak a jeho substantívum boli uvedené do vzťahu až predikačným (vetotvorným) aktom.

Že je doplnok iný vetný člen ako prívlastok, to sa zreteľne prejavuje na

⁵ V. Hrabě, *Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině*, Praha 1964, 78–83.

slo
sle
tak
v r
do
vet
byť
sub
až i
von
čiat
Zhc
post
pri
vosl
V
dop
dru
2.
obsa
jadr
vlas
ani
rade
len
maž
kov
ným
i pr
(nah
kto
kom.
časte
tívan
slove
poch
najm
sa ne

⁶ U
(Brati

slovoslede.⁶ Túto syntaktickú formu doterajší bádatelia nedocenili. Slovosledové vlastnosti prívlastku a doplnku možno zhruba charakterizovať takto: slovosled prívlastku sa podriaďuje zákonitostiam, ktoré platia len v rámci (nominálnej) syntagmy (v rámci vetného člena), kým slovosled doplnku sa správa slovosledovými zákonitosťami celej výpovede (celej vety). Prívlastok musí stáť tesne pri svojom nadradenom substantíve, môže byť od neho oddelený iba tesnejším prívlastkom, zatiaľ doplnok od svojho subjektu (alebo nadradeného objektu) môže stáť vzdialený, obyčajne stojí až na konci vety. Slovosledové rozpätie je evidentné najmä pri subjektovom doplnku: v základnom postavení vetných členov subjekt stojí na začiatku a doplnok na konci vety alebo aspoň za prísudkovým slovesom. Zhodný prívlastok, ak nie je rozvitý pádom, je slovosledovo viazaný na postavenie pred menom, nezhodný zasa na postavenie tesne za menom, ale pri doplnku nijaké takéto gramatické obmedzenia neexistujú. Ostatné slovosledové rozdiely medzi doplnkom a prívlastkom netreba spomínať.

Všetky dôvody, ktoré sme rozviedli len čiastočne, dostatočne svedčia, že doplnok treba definovať ako druhotný (sekundárny) prísudok, a nie ako druh prívlastku.

2. Sémantická stránka doplnku. Uvedené vymedzenie poukazuje i na obsahovú stránku doplnku. Doplnok, keďže je druhom prísudku, nevyjadruje predovšetkým vlastnosť subjektu alebo objektu, lebo na to je prívlastok. Ako druhotný (sekundárny) prísudok nevyjadruje predovšetkým ani činnosť subjektu, lebo na to je primárny prísudok. Doplnok v prvom rade vyjadruje stav subjektu (objektu), kým činnosť a vlastnosť vyjadruje len v obmedzených podmienkach. Dokazuje to i dokladový materiál zhromaždený v Ústave slovenského jazyka SAV. Stav zreteľne vysvitá z doplnkov vyjadrených neurčitými tvarmi sloví, najmä príchastí, ďalej podstatnými menami (sú to spravidla pomenovania stavu, hodností, funkcií...) i prídavnými menami, najmä tzv. absolútnymi akostnými adjektívami (*nahý, nemý, hluchý*...). Odtienok stavu presvitá i v takých doplnkoch, ktoré vyjadrujú činnosť subjektu, napr. v doplnkoch vyjadrených neurčitkom. Zo všetkých uvedených výrazov, ktorými sa vyjadruje doplnok, najčastejšie sú trpné príchastia. Najzriedkavejšie sa vyjadruje doplnok adjektívami a neurčitkami. Tento záver sa opiera o materiál uložený v Ústave slovenského jazyka SAV. Nemáme na ňom čo meniť ani po Chovanovom pochybovaní o ňom. Aj doplnok, keďže je druhom predikátu, vyjadruje sa najmä slovesnými výrazmi, ale keďže je to sekundárny predikát, vyjadruje sa neurčitými slovesnými tvarmi: príchastiami, prechodníkom.

⁶ Upozornili sme na to v cit. článku na str. 205, ďalej v učebnici *Slovenský jazyk 8* (Bratislava 1963) na str. 28.

Po tomto charakterizovaní podstaty doplnku možno na ďalšie otázky odpovedať stručnejšie, lebo vyplývajú z neho.

Prípady zvoliť niekoho za poslanca, nazývať niekoho trochárom, povýšiť niekoho na čatára by bolo možné pokladať za predmety iba vtedy, keby boli predmetmi

a) druhé akuzatívy vo vetách (vyjadrené adjektívami):

Zlatá uzda nerobí koňa lepšieho. (príslovie) – Vyvolať veselú náladu, spraviť ľudí veselých. (Kresánek)

b) holé inštrumentály (adjektív i substantív) vo vetách:

Toto vedomie ma robilo šťastnou. (Zelinová) – Usúdil, že poľovnícka spoločnosť spravila notára bezduchým a hrubým. (Zván) – Podporu môžem spraviť permanentnou. (Jesenský) – Robil to akiste preto, aby spravil Magdalénu žiarlivou. (Figuli) – Pozorovala som, že niekoľko rás usilovala sa ho smiešnym urobiť v prítomnosti Adelinej. (Vajanský) – Maroškovi to spraví školu milšou. (Rázus) – Dvaja starší držali sa za múdrych a toho tretieho robili veľmi sprostým. (Dobšinský) – Staršieho vyhnal, urobil tulákom. (Kukučín) – A nespravili by ho riaditeľom. (Karvaš) – Spravili ho nedávno predsedom JSSR. (Hečko) – Spravil by som ťa veliteľom svojich vojsk. (Figuli) – ... aby ste nášho Štefka druhým vicišpánom urobili. (Kalinčiak) – Myslím, že na vojenčine ťa spravia pilótom na lietadle! (Hečko)

c) inštrumentály substantív a adjektív i vo vetách so zvratnými slovesami v prísudku:

Len sa rob svätým, futro čertovo! (Kukučín) – Urob sa sprostým! (Hečko) – No ja som sa spravila tvrdou. (Jančová) – Robil sa už dávno spiacim. (Švantner) – Počuj, sprav sa chorou. (Dobšinský)

Tak načože už zas budete piť a sa bláznom robiť. (Tajovský) – Nerob sa hrdinom. (Tomaščík) – Možno sa ten robil prísnyň žandárom. (Hečko) – Tak on sa z kľúčovej diery vyvliekol a zas sa spravil človekom. (Czambel)

d) ba i nominatívy adjektív pri takých slovesách:

Z nej by mohlo vystať i také niečo, že by sa mohla robiť zamretá. (Tarka)

Spojenia *zvoliť za niečo, povýšiť na niečo, na nejaké* vyjadrujú totiž to isté, čo spojenia slovíet (*urobiť niečím / nejakým, spraviť nejakým / niečím*). Tieto slovesá ďalej súvisia so zvratnými slovesami (*urobiť sa niečím / nejakým / nejaký, spraviť sa niečím / nejakým / nejaký*). Inštrumentály, prípadne akuzatívy alebo nominatívy pri takýchto slovesách vyjadrujú stav (podobu, funkciu, postavenie), ktoré sa nadobúdajú, alebo predstierajú (pri zvratných slovesách).

V
mi:

Ve
jun
koň

J.

zarac

ku. T

na Š

ale t

vidie

plnku

prisu

nejt

aj R

fakti

Ke

góriu

met

zasah

Ani

pokla

nieko

našej

o nad

zarad

K ton

van d

lež o

vodná

ide o

tívom,

vázba

ale ak

vlastn

nej vä

pisal J

dal za

búdani

(učit č

na rozi

V ľudovom jazyku sa nadobúdaný stav vyjadruje i predložkovými pádmi:

Veštec urobil sa na zelené vtáča. (Dobšinský) – Urobím sa na junca a vy ma povediete predať. (Dobšinský) – A ten koník sa na takého koňa spravil, čo ani takého viacej na svete nebolo! (Czambel)

J. Chovan prípady *zvolil za niečo, povýšil na niečo* jednoznačne zaradil k výsledkovému predmetu. Odvolal sa pritom na Ružičkovu mienku. To je však dôkaz iba zvonku, nie z materiálu. Iný by sa mohol odvolať na Šmilauera a ďalších, ktorí také prípady pokladajú za menné prísudky, ale tak by sa riešenie nepomklo ďalej. Z príkladov, ktoré sme uviedli, vidieť, že typy *zvolil za niekoho, povýšil na niekoho* sú v doplnku síce na okraji, ale nie smerom k predmetu, lež smerom k mennému prísudku, lebo súvisia so slovesami (*u*)robil (*sa*) *nie čím / nejakým / nejaký*. Zvratné slovesá (*u*)robil *sa nie čím / nejakým / nejaký* aj Ružička pokladá za sponové. Nazdávame sa, že oprávnene, lebo sú to faktitíva k sponovému slovesu *stať sa nie čím / nejakým*.

Keby sme chceli tieto príklady pokladať za predmet, museli by sme kategóriu predmetu rozšíriť natoľko, že by sa tým stratila jeho podstata. Predmet zo sémantického hľadiska totiž vyjadruje vec (substanciu), ktorú dej zasahuje, utvára . . . , nie však stav (vlastnosť).

Ani druhá otázka – prečo sa spojenia typu *vidím niekoho bežať* nepokladajú v našej gramatickej teórii za predmety, keď spojenia typu *učím niekoho čítať* zaraďujeme k infinitívnym predmetom – nie je podľa našej mienky správne položená. Chovan dôvodí, že i v druhom spojení „ide o nadobúdanie určitej vlastnosti predmetu“, teda podľa neho by sa mali zaraďovať obidve spojenia k tomu istému vetnému členu, k predmetu. K tomu iba toľkoto: analýzu väzby *učil niekoho čítať* neurobil J. Chovan dosť podrobne, lebo v tomto prípade nejde o nadobúdanie vlastností, lež o nadobúdanie vedomostí. Práve pre tento významový rozdiel sa pôvodná datívna väzba slovesa *učil* rozštiepila na datívnu a akuzatívnu. Ak ide o učenie (*sa*) vlastnosti, vtedy ostáva alebo pôvodná stará väzba s datívom, napr. *učil niekoho poslušnosti*, resp. z ľudového jazyka prevzatá väzba s predložkovým akuzatívom, napr. *učil niekoho na poriadok*, ale ak ide o nadobúdanie vedomosti (čo je oveľa častejšie ako nadobúdanie vlastnosti), tam stará datívna väzba v slovenčine zanikla, nastúpila miesto nej väzba s holým akuzatívom, napr. *učil (sa) fyziku*. O tomto rozdieli písal J. Ružička. J. Chovan si tento rozdiel alebo nevšimol, alebo nepokladal za potrebné ho citovať. Okrem toho sloveso *učil*, ak vyjadruje nadobúdanie stavu, sa zriedka spája s neurčitkom, porov. väzby: *učil čistote* (*učil čistotníť?!*), *učil poriadku / na poriadok*. No i bez ohľadu na rozdiel vo väzbách je pri slovese *učil* dôležitý ten základný syntaktický

fakt, že i v jednom i v druhom prípade má dvojitú väzbu, ktorá sa dá vyjadriť pádmi substantíva. Na tomto základe možno hovoriť o infinitívnom objekte pri infinitíve, ktorý stojí namiesto jedného zo substantívnych objektov. Sloveso *vidieť* však nemá dvojitú väzbu, ktorá by sa dala vyjadriť pádom substantíva ako základným prostriedkom na vyjadrovanie objektu. Už preto možno o objektovosti iných výrazov ako druhých predmetov pri ňom pochybovať.

No vážnejšie sú ďalšie fakty, ktoré svedčia proti zaradeniu tohto infinitívu k predmetu a za zaradenie k doplnku:

a) Existencia takýchto prípadov, aký je v Chrobákovej vete *Vybehla na záhumnie a videla ho zďaleka, kráča júce ho za čriedou* alebo v Dobšinského vete *Ako ich videl prichodiacich, dal čierne súkno strhnúť*, kde ide o nepochybný doplnok k prísudku so slovesom *vidieť*.

b) Nielen synonymita infinitívu s participiálnym doplnkom, ale i to, že s infinitívom pri slovese *vidieť* sa dá urobiť transformácia podľa tzv. Šmilauerovho pravidla, ktorá spočíva v zmene slovesného prísudku na dejové meno a v súčasnej (závislej od prvej) zmene doplnku na prívlastok pri tomto dejovom mene: *videla chlapca bežať – pohľad na bežiaceho chlapca*.

Nazdávame sa, že uvedené argumenty (a je ich viac) stačia na zaradenie infinitívu pri slovese *vidieť* k doplnku, a nie k predmetu.

Problematika doplnkovej vety nadväzuje na problematiku infinitívu pri slovesách z okruhu *vidieť*, len sa táto základňa rozširuje i na ďalšie slovesá vnímania. Ak pokladáme infinitív v konštrukciách pri slovesách vnímania za doplnok – vyššie sme dokázali, že tak robíme právom – tak i veta, ktorá nahrádza takýto infinitív, je veta doplnková. J. Chovan diskutuje proti tejto vete tak, že si prispôsobuje i jazykové doklady (napr. predmetovú väzbu *uznávať niekoho*, mení na konštrukciu s doplnkom v predložkovom akuzatíve *uznávať za niekoho / za nejakého*) a prekrúca i výklad týchto faktov. Napr. tvrdí: „Prvý typ doplnkových viet sa ešte stále hodnotí ako sémantické doplnenie predmetu, čo však nie je správne, lebo doplnok dnes už teoreticky nehodnotíme ako sémantické dopĺňovanie vetných členov, ako sa v minulosti hodnotil terajší predmet k prísudkovému slovesu (písať úlohu), a doplnok sám osebe možno niekedy považovať za predmet, napríklad objektový doplnok“ (SR 29, 239). Nevie, odkiaľ berie podklad pre toto tvrdenie, lebo v mojom článku ani podľa jeho citátu sa nepíše, že doplnok je sémantickým doplnením slovesa. Naopak, výslovne sa tam píše, že doplnková veta býva po predmetovom slovese, ktoré už má pri sebe predmet. A za sémantické doplnenie slovesa som vo všetkých svojich prácach pokladal iba predmet, nikde som nepripúšťal, že by to bol doplnok, ako v tej istej vete tvrdí, v zrejmom rozpore s jej začiatkom J. Chovan.

To,
jazyk
prázdr
vetu:
takéh
môžen
bilate
podce
formu
bovať
mou, t
z tohc
novin
ková,
Semio
koreš
vedľa
jadruj
šie br
a vzl
v hla
bude
vete t
šou v
t a k e
v ling
Zá
v cell
ktoré

7 F
stavb

To, čo podniká proti doplnkovej vete ďalej, je iba psychologizovanie, nie jazykový rozbor. Zašiel až tak ďaleko, že zámenu *taký* (významovo celkom prázdnemu) pripisuje rekčnú schopnosť viazať predmet, keď píše: „Preto vetu: *Akého ťa vidia* treba považovať za objektový determinát zámena *takého*, čiže za predmetovú vetu, a nie doplnkovú.“ Na takéto uvažovanie môžeme odpovedať toľko: Jazykové prvky, najmä prvky syntaktické, sú bilaterálne, majú formu a význam. Ani jednu z týchto stránok neslobodno podceňovať. Jazykový rozbor sa musí opierať predovšetkým o jazykovú formu, lebo význam bez formy je neuchopiteľný a možno o ňom pochybovať, či vôbec do jazyka patrí. Ak je opatrený výraznou jazykovou formou, tak je i sám výrazný. Preto pri jazykovom rozbere musíme vychádzať z toho, čo sa dá vyčítať z jazykovej formy. Keď máme súvetie *Rozniesla sa novina, že sa Semiak vrátil*, musíme priznať, že vedľajšia veta je prívlastková, i keď vyjadruje podobnú myšlienku ako súvetie *Roznieslo sa, že sa Semiak vrátil*, kde je vedľajšia veta podmetová, napriek tomu, že obidve korešpondujú so súvetím [*Ludia*] *rozniesli, že sa Semiak vrátil*, kde je zasa vedľajšia veta predmetová. Hoci všetky tri spracúvajú tú istú látku, nevyjadrujú ten istý význam, lebo gramaticky (formálne) sú po každý raz inakšie budované. Dôležitým prvkom gramatickej formy sú popri spojkách a vzťažných zámenách odkazovacie zámená. Ak odkazovacie zámeno v hlavnej vete formálne zastáva napr. úlohu prívlastku, tak prívlastkovou bude i veta, na ktorú odkazuje. Ak takéto zámeno (napr. *taký*) má v hlavnej vete úlohu doplnku, nemôže byť vedľajšia veta, na ktorú odkazuje, vedľajšou vetou predmetovou, ako tvrdí J. Chovan pri súvetí *Akého ťa vidia, také ho ťa uznávajú*. Tieto otázky tu nemôžeme podrobnejšie opisovať, v lingvistickej literatúre sú známe.⁷

Záverom konštatujeme, že príspevky J. Chovana môžu byť užitočné v celkom inom smere, ako im určil sám: upozorňujú jazykovedcov na to, ktoré stránky doplnku čakajú na podrobnejšie osvetlenie.

⁷ Pozri napr. M. Dokulil a F. Daneš, *K poměru mluvnické a významové stavby věty*, v sborníku *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Praha 1958, 244 n.

O INTERPUNKCII V POLOVETNÝCH VÄZBÁCH

Jozef Jacko

V *Slovenskej gramatike*¹ J. Ružička podrobne hovorí o interpunkcii pri konštrukciách s činným a trpným prídastím. Nazdávame sa, že nie je správne a opodstatnené predpisovať iné pravidlá o interpunkcii pre písané prejavy odborného štýlu a iné pravidlá pre písanie čiarky v písaných prejavoch iných štýlov (hovorový, publicistický, umelecký), ako to robí J. Ružička.

Ružička tvrdí: „Rozvitá konštrukcia s činným prídastím sa kladie vždy za nadradené podstatné meno a oddeľuje sa od neho čiarkou. Napr.: Vonkajšie múry presvitali spoza lešenia, siahajúceho do výšky poschodia. (Zúb.)“ Ďalej J. Ružička hovorí: „V odbornom štýle sa vyžaduje, aby sa konštrukcia s činným prídastím neoddeľovala čiarkou od nadradeného podstatného mena, keď sa touto väzbou bližšie určuje (zuzuje) význam nadradeného podstatného mena. Napr.: Formaldehydový roztok je vodný roztok obsahujúci najmenej 35 % formaldehydu a najviac 15 % metanolu a 0,2 % kyseliny mravčej. V týchto prípadoch ide o tesne pripojenú konštrukciu s činným prídastím.“ Ružička teda žiada len v odbornom štýle v prípadoch tesne spojenej väzby s činným prídastím neoddeľovať nadradené podstatné meno od činného prídastia čiarkou. Treba poznamenať, že Pravidlá slovenského pravopisu sa nezmieňujú o používaní čiarky pri konštrukciách s činným prídastím. Ružička analogicky preniesol poučku o používaní čiarky v konštrukcii s činným prídastím do konštrukcie s trpným prídastím (399), čím sa líši od Pravidiel slovenského pravopisu. Podľa Pravidiel² sa voľný prívlastok oddeľuje čiarkou, kým tesný prívlastok čiarkou neoddeľujeme. Pravidlá majú pritom na mysli rovnaký stav v celom jazyku.

Bude zaujímavé všimnúť si, aké stanovisko k tejto otázke zaujímajú jednotlivé pravopisné a gramatické príručky.

A. Zauner v *Praktickej príručke slovenského pravopisu*³ sa zhoduje s Pravidlami. J. Orlovský⁴ v *Slovenskej syntaxi* hovorí o „vsuvkách a dodatkoch vo forme voľného prívlastku“. Je však problematické, či v Orlovského vete *Slovenský živel, pádom Veľkej Moravy pozbavený vlastnej moci vládnej, nemohol si vytvoriť nijaké stredisko politické a kultúrno-náboženské*, no najmä v ďalšej vete *Vo svojej bibliografii podáva iba časopisectvo, vychodiace od prevratu* ide o voľný prívlastok (preto ho Orlovský oddeľuje čiarkou) a nie o tesný prívlastok (ktorý neoddeľujeme čiarkou). Podľa môjho názoru spojenie *časopisectvo vychodiace od prevratu* je tesným spojením. Keby sme totiž vynechali spojenie *vychodiace od prevratu*, zmysel celej vety by sa zmenil. Bolo by bývalo dobre, keby Orlovský v obsiahlej partii o používaní čiarky bol podal vysvetlenie

¹ E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 397 n.

² *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1962, 113 n.

³ A. Zauner, *Praktická príručka slovenského pravopisu*, Martin 1956, 94.

⁴ J. Orlovský, *Slovenská syntax*, Martin 1959, 124.

kci
e je
ané
re-
Ru-

r za
tjšie
ej J.
ým
outo
pr.:
Ide-
loch
len
ide-
me-
pri
po-
prí-
tiel?
eľu-

ajú

Pra-
och
vete
ne-
jmä
pre-
esný
opi-
chali
valo
enie

rati-

a doložil príkladmi spojenia tesného prívlastku s nadradeným podstatným menom v konštrukcii s činným a trpným prídastím. B. Letz⁵ oddeľuje čiarkou všetky konštrukcie s prídastím (bez ohľadu na to, či ide o tesný alebo voľný prívlastok). A túto tendenciu vidieť vo všetkých starších príručkách. Napríklad S. Czambel⁶ v *Rukováti* uvádza príklady: *Dom, postavený na piesku, padá; z krčmy, vystavenej pri ceste, vybehol pes* a pod.

V *Pravidlách* z r. 1931 str. 74 sa uvádza, že „čiarkou oddeľujeme od ostatných členov vety voľný prívlastok, vyjadrujúci vlastnosť, ktorá sa v mysli vybavila až dodatočne: *Po uliciach mesta, inokedy živých a ľudom preplnených, bolo ticho a pusto. Časť národa, odtrhnuté od svojho celku, zahynú.*“ To isté pravidlo zachováva i vydanie *Pravidiel* z r. 1940 (113).

Zo stručného prehľadu formulácií vo viacerých príručkách vidieť, že v minulosti tu bola snaha oddeľovať konštrukcie s činným a trpným prídastím čiarkou a že sa presne nerozlišoval voľný a tesný prívlastok.

V súčasnosti je situácia iná. Mienky rozličných autorov a príručiek o písaní, resp. nepísaní čiarky v danom prípade sú niekedy priam protichodné. Zaujímalo nás preto, aká je v súčasnosti tendencia v praxi pri používaní, resp. nepoužívaní čiarky v konštrukciách s činným a trpným prídastím.

Slovník slovenského jazyka neoddeľuje čiarkou tesné spojenie s činným prídastím. Z prvého dielu *Slovníka* sme vybrali tieto príklady:

umelecký smer vyzdvihujúci a zobrazujúci bežné javy každodenného života ... (175) – náuka zaoberajúca sa lomom svetelných lúčov ... (263) – atlét pestujúci hod diskom (265) – povinnosť dodržiavať predpisy súvisiace so štátnym plánom ... (265) – skutok budiaci údiv ... (268) – rastlina rastúca na skalných pôdach (456) – hudobný teoretik vychádzajúci z hudobnej praxe (461) – geometrické miesto bodov v rovine majúciach rovnaké vzdialenosti od dvoch daných bodov ... (548)

No voľné spojenie s činným prídastím sa v *SSJ* oddeľuje čiarkou:

kľb na prste, spájajúci dva články (459) – starorímsky veštec, veštiaci z vnútornosti obetovaných zvierat (462)

V krásnej literatúre možno nájsť doklady, kde sa konštrukcia s činným prídastím neoddeľuje čiarkou, čím sa poukazuje na jej tesnú spätosť s predchádzajúcim podstatným menom:

Nevedelo sa nikdy, či strýko pokojne si vykračujúci s košom jabĺk alebo mechom hlávkovej kapusty na trh do Nového Mesta nie je partizán. (Zguriška) – Keď sa poriadne zotmelo a cesta na stanicu spustla, vytiahol kapitán Grego motorku z cestárovej záhrady a ukryl ju tam, kde sa končil ovocný sad susediaci s roľou. (Zguriška)

Na zvýraznenie voľného postavenia konštrukcie s činným prídastím tá

⁵ B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 521.

⁶ S. Czambel, *Rukováť spisovnej reči slovenskej*, T. Sv. Martin 1902, 239 n.

istá autorka v tom istom diele (Zbojnícke chodníčky) oddelila čiarkou voľne pripojený prívlastok:

Medza, oddeľujúca roľu od sadu, bola o kúsok vyššie a svah pod ňou ústil v priekope. — V múriku, oddeľujúcom záhradu od zadnej uličky, boli latkové dvierka.

Aj v dennej tlači sa stretne s tou istou tendenciou. Napríklad v Pravde (1964) v jednom prípade sa činné prídastie v tom istom článku čiarkou neoddeľuje, v inom sa oddeľuje. Aj tu ide o snahu rozlíšiť tesné a voľné spojenie:

Pôvod rázštepov je vo vývojovej poruche, pri ktorej nedochádza k zrastu k sebe patriacich polovic. — Postihnutí majú pocit menejcennosti, zvyšujúci sa dospievaním.

Celý rad ďalších príkladov by sa dal uviesť na to, že tesne pripojené činné prídastie sa neoddeľuje čiarkou od nadradeného podstatného mena:

Vedúci tu prevzal za smiechu a poznámok rumový kališteľ so zastrčenou hlavou panáčika nápadne pripomínajúceho chuligánov a výtržníkov. (Práca 1964) — Bodné poranenie brucha prenikajúce do dutiny brušnej. (Práca 1964) — Prekročil úlohy stranických orgánov vyplývajúce z novembrového pléna. (Pravda 1964) — Náročné úlohy vyplývajúce zo zabezpečenia plánu poľnohospodárskej výroby a nákupu. (Pravda 1964)

No na jednej strane možno nájsť doklady na to, že i tesné spojenie konštrukcie s činným prídastím sa oddeľuje čiarkou:

Krídla dravcov, vyznačujúcich sa prudkým priamočiarym letom, sú končité. (Príroda a spoločnosť 1964)

Aj na väzbu s trpným prídastím som hľadal doklady v Slovníku slovenského jazyka, v krásnej i odbornej literatúre a v tlači.

V SSJ sa zachováva kodifikácia Pravidiel.

Doklady z krásnej a odbornej literatúry i dennej tlače svedčia o tendencii neoddeľovať tesne spojenú konštrukciu s trpným prídastím čiarkou:

Vošli sme bránou do hradu a uvítal nás dvor zarastený burinou a rozličným chamradím. (J. M. Hurban) — Podobala sa vtáčaťu uzavrenému v zlatej klietke (Urbánek) — Už počúval s uchom prisatým na stene. (Tatarka) — V Jene sa prednášala literatúra oprená o racionalizmus. (Literatúra národného obrodzenia) — K súčiastkam hnacích strojov uložených pod dlážkou strojovne má byť pohodlný a bezpečný prístup. (Rukoväť bezpečnosti práce) — Katajevov román, ktorého hrdinom je malý chlapec, vychádza v novom vydaní určenom pre mládež (Kultúrny život 1964) — Dohodnutý objem vzájomnej výmeny tovaru prevyšuje o vyše 12 perc. úroveň obchodného obratu stanovenú na rok 1964. (Práca 1964) — Prípravok „Zsipa“ obsahuje všetky látky potrebné na čistenie kovov. (tamže) — Dva stromy vyvalené víchricou zasiahli konármi na trati Tatranská Lomnica—Starý Smokovec práve prechádzajúcu súpravu elektrického osobného vlaku čísl 1505. (tamže)

ie
til
vé
le
e-
o-
tu
sa
né
a:
la-
-
re-
da
tej
n-
té.
n-
n-
ým
ke.
sa
nia)
po-
to-
lež.
ryši
164)
že)
a-
islo

No voľne pripojená konštrukcia s trpným prídastím sa oddeľuje čiar-
kou:

Myšlienka mierového spolužitia, prebojovaná Komunistickou stranou Soviet-
skeho sväzu, predným oddielom veľkej svetovej armády komunistov, získava
najširšie masy pracujúcich celého sveta. (Pravda 1963) – Tradičnou súčasťou
všetkých kníh o Egypte bola doteraz akási základná poučka, vyvodzovaná z jeho
historického vývoja. (tamže) – Molekulárna teória, vypracovaná Tomlinsonom
a Derjaginom, vysvetľuje všetky procesy trenia pôsobením molekulárnych
sil medzi trecími povrchmi. (Teória rezania kovov)

Našli sme i doklady na to, že voľne pripojená väzba s činným alebo trp-
ným prídastím sa oddeľuje čiarokou buď len na začiatku, alebo len na konci,
čo pokladáme za chybu:

Zároveň aj sebaujadrením človeka, pochádzajúceho z odtrhutej dolnej
zeme(,) boli aj jeho práce o krajanoch Jánovi Čajakovi a Gustavovi Maršalovi
Petrovskom. (Kultúrny život 1964) – Delegácia Ludovej snemovne NDR, vedená
prvým podpredsedom Ludovej snemovne NDR Hermannom Maternom(,) pri
prehliadke Výskumného ústavu zväračského v Bratislave. (Pravda 1964) –
Útvary pre jednotné riešenie ideových, pedagogických a ekonomických problé-
mov nášho školstva u príslušných národných výborov(,) vybavené kvalifikova-
nými pracovníkmi, plnili by svoje úlohy oveľa operatívnejšie a taktiež úspornej-
šie. (Učiteľské noviny 1964)

Na základe uvedeného materiálu záverom možno konštatovať, že dnes
v praxi prevláda tendencia neoddeľovať čiarokou tesne pripojený prívlastok,
ktorý je vyjadrený činným alebo trpným prídastím a stojí za nadradeným
podstatným menom. Materiál svedčí aj o tom, že interpunkcia pri konštruk-
cii s činným a trpným prídastím nezávisí od toho, či ide o písaný prejav
odborného alebo iného štýlu. Používanie alebo nepoužívanie čiarky pri
konštrukciách s činným alebo trpným prídastím závisí od toho, či takáto
konštrukcia zužuje alebo nezužuje významový rozsah podstatného mena.

Pravidlá slovenského pravopisu by mali vysvetľovať v rámci poučiek
o písaní čiarky i prípady tesného a voľného pripojenia prívlastku, ktorý je
vyjadrený činným prídastím (ako to robia v prípade konštrukcie s trpným
prídastím). Aj na konštrukciu s činným prídastím by mali uviesť príklady
tesného a voľného pripojenia prívlastku a formulovať poučku o oddeľo-
vaní alebo neoddeľovaní takýchto spojení čiarokou.

ZPRÁVY A POSUDKY

MEDZINÁRODNÁ KOMISIA PRE ŠTÚDIUM GRAMATICKEJ STAVBY SLOVANSKÝCH JAZYKOV

Na V. sjazde slavistov v Sofii r. 1963 bola ustanovená osobitná Medzinárodná komisia pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov. Jej vedením bo poverený akademik ČSAV Bohuslav Havránek, ktorý bol určený aj za predsedu budúceho sjazdu slavistov v Prahe r. 1968. Členmi komisie sú poprední pracovníci v oblasti slovanskej gramatiky, zástupcovia jednotlivých slovanských jazykov. Z Československa sú okrem predsedu tajomník komisie Jaroslav Bauer z Brna a ďalší členovia Karel Hausenblas z Prahy a Jozef Ružička z Bratislavy.

Prvá pracovná porada Medzinárodnej komisie pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov konala sa v Prahe v dňoch 10. až 12. novembra 1964. Program tohto ustanovujúceho zasadania bol mimoriadne bohatý. Hovorilo sa najprv o náplni práce a o cieľoch komisie a prerokovalo sa niekoľko základných otázok zo synchronného aj diachrónneho opisu gramatickej stavby slovanských jazykov. V popredí boli otázky metodologického rázu.

Zasadanie otvoril a pracovné úlohy komisie načrtol jej predseda. Poukázal okrem iného aj na to, že slovanské jazyky majú špecifické črty fonologické, lexikálne aj gramatické, a preto je nevyhnutné hľadať primerané postupy, ako ich opísať a vyložiť v dnešnom stave a v dejinnom vývine. Pripomenul aj to, že je možné nadviazať na doteraz vykonanú prácu, ako aj na niektoré bádateľské postupy uplatňované v tomto výskume slovanských jazykov.

V úvodnej časti rokovania odzneli dva všeobecné referáty. O špecifičnosti slovanských jazykov pri štruktúrnej analýze hovorili A. V. Isačenko z Berlína a R. Ružička z Lipska. Porovnávanie slovanských jazykov bolo témou referátu V. Skaličku z Prahy. Na základe týchto referátov vznikla bohatá diskusia, v ktorej prehovorili napr. P. Sgall, F. Daneš, K. Hausenblas, O. Leška, V. Barnett, B. Havránek a J. Ružička z Československa, M. Ivičová a D. Brozović z Juhoslávie, P. Garde z Francúzska.

V tejto úvodnej časti rokovania sa ukázalo na nevhodnosť postupov generatívnej gramatiky typu Chomského, lebo sa nimi nedajú zachytiť ani všetky základné zložky gramatického systému slovanských jazykov.

V ďalšej časti programu boli referáty a diskusia o synchronnom opise syntaxe slovanských jazykov. Základný prejav mal F. Daneš z Prahy. Ďalej tu predniesli svoje príspevky M. Ivičová z Nového Sadu, I. Leko v zo Sofie, T. Lomtev z Moskvy, A. Meľničuk z Kijeva. V živej diskusii vystúpili ďalší účastníci porady, napr. O. Leška, K. Hausenblas, M. Grepl, J. Bauer, B. Havránek, H. Křížková, J. Kuchař, J. Ružička a E. Pauliny z Československa, D. Brozović a M. Stevanović z Juhoslávie, H. Pisareková z Poľska.

Niektorí referenti, ako aj viacerí diskutéri zastávali názor, že treba pri opise

slovanskej syntaxe vychádzať zo syntaktického pojmu závislosti. Mienky jednotlivých bádateľov však ostali rozličné.

V nasledujúcej časti rokovania sa preberali otázky opisnej morfológie a vzťahy medzi morfológiou a syntaxou. Úvodný prejav mal J. Ružička z Bratislavy. Ďalšie prejavy mali O. Leška a P. Novák z Prahy, D. Brozovič zo Zadaru, E. Ďurovič z Bratislavy. V živej diskusii vystúpilo veľa účastníkov porady, napr. M. Komárek, F. Mareš, B. Havránek, J. Bauer, V. Hrabě a H. Křížková z Československa, R. Růžička z NDR, M. Ivičová z Juhoslávie, P. Garde z Francúzska, I. Lekov z Bulharska.

Hlavnou témou tejto časti rokovania bol dôkaz, že v stavbe slovanských jazykov existuje osobitný čiastkový systém morfológický, od ktorého neslobodno odhliadnuť pri opisovaní a výklade gramatickej stavby. Zdôrazňovala sa aj problematika morfológického významu a gramatických kategórií. Poukazovalo sa aj na formálnu stránku tvarov, najmä na styčné úseky medzi morfológiou a fonológiou.

Ostatným okruhom rokovania bola problematika historicko-porovnávej syntaxe slovanských jazykov. Úvodné slovo povedal J. Bauer z Brna. V bohatej diskusii sa vystriedalo veľa rečníkov, napr. T. Lomtev z SSSR, I. Lekov z Bulharska, A. Isačenko z NDR, B. Havránek z ČSSR a iní.

V tomto okruhu sa spomenulo veľa páľčivých problémov. Okrem iného sa zdôraznila potreba skúmať syntax nárečí, nielen spisovných jazykov.

V záverečnej časti rokovania akad. B. Havránek zhodnotil priebeh rokovania. Poukázal na kladné výsledky tohto prvého pracovného zasadnutia Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov. Na ďalšie roky vytýčil tieto pracovné úlohy: 1. zistiť typy jednoduchej vety v jednotlivých slovanských jazykoch a opísať ich systém; 2. opísať gramatické kategórie verba finita v jednotlivých slovanských jazykoch a zistiť ich fungovanie vo vete; 3. opísať vývin vzťažných viet v jednotlivých slovanských jazykoch. Na základe výskumov jednotlivých slovanských jazykov bude sa môcť v budúcnosti prístupíť k porovnávaniu slovanských jazykov, k vystihnútiu spoločných a rozdielnych zložiek ich systémov.

Zmyslom práce Medzinárodnej komisie pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov (ako jedného z pracovných orgánov Medzinárodného komitétu slavistov) má byť jednak vypracovanie najvhodnejšej metódy pre analýzu gramatickej stavby slovanských jazykov, jednak spracovanie niektorých úsekov z porovnávej slovanskej syntaxe.

Materiál z pražskej porady bude uverejnený v časopisoch *Slavia* a *Slovo a slovesnost*. Nasledujúca porada má byť koncom r. 1965 v Kijeve.

J. Ružička

NESPRÁVNE ROZDELOVANIE SLOV V KNIHE SMĀD PO ŽIVOTE

Veľmi populárny román Irvinga Stona *Smäd po živote*, ktorého hrdinom je slávny holandský maliar z druhej polovice minulého storočia Vincent van Gogh, vyšiel r. 1964 v druhom vydaní vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ (preložila Šarlota Barániková). V tomto vydaní zvlášť rušivo pôsobia niektoré prípady nesprávneho rozdeľovania slov v písme na konci riadkov. Všimneme si ich

v tom poradí, v akom sa uvádzajú poučky o rozdeľovaní slov v Pravidlách slovenského pravopisu.

Podľa Pravidiel (pozri napr. 5. vyd. z r. 1964, 56–57) zložené slová rozdeľujeme na švíku zloženia, ak si zloženie dostatočne uvedomujeme, t. j. ak slovo možno rozložiť na samostatné významové celky, napr. *jedno-značný, zeme-trasenie, šesť-uholník*. Podľa toho rozdelenie slova *trojuholníky*, ktoré nachádzame v citovanom vydaní, nie je správne: *Odjakživa som chcel slúžiť Bohu činmi, nie kresliť tro-juholníky a kruhy* (40). Slovo treba rozdeliť podobne ako slovo *šestuholník*, ktoré sa v Pravidlách výslovne spomína medzi príkladmi, t. j. **roj-uholník*.

Podľa ďalšej poučky slabičné predpony oddeľujeme od slovného základu, napr. *ne-ochvejný, ne-dbať, do-čkať, na-drobiť, nad-robiť, vy-svetliť, pred-ísť*. V preklade sú nesprávne rozdelené slová *prešli, rozprestrel, nedbalosti, dotkol* a niektorý: *Chcem, aby ste po letnej dovolenke prešli zo zadnej miestnosti medzi lepty a litografie* (10), *Rozprestrel pred seba kázeň* (43), *Nebolo to preto, že by som ta odsudzoval, ale len a len z nedbalosti* (96), *Len čo sa ho Vincent dotkol, tresol ho pravou pästou do tváre* (207), *Kým niektorý z nich prehovoril, povedal si v duchu: „Musím si dať pozor!“* (211). Správne je delenie *prešli, rozpre-strel, ne-dbalosti, do-tkol, nie-ktorý*. Pre správne delenie slova *nedbalosti* je v Pravidlách priamym vzorom príklad *nedbať* s oddelenou predponou. Slovo *niektorý* sa inak v preklade správne delí na *nie-ktorý* na str. 259. O tom, že sú tu predpony *pre-, ne-, do-* a *nie-*, nemožno nijako pochybovať.

Jedna z ďalších poučiek o rozdeľovaní slov v písme na konci riadku znie takto: Ak sú medzi dvoma samohláskami (dvojhláskami alebo slabičným *l, r* a samohláskou) dve spoluhlásky, prvá spoluhláska patrí do predchádzajúcej, druhá do nasledujúcej slabiky, napr. *bráz-da, dok-tor, všet-ky, žat-va*. Tejto poučke odporuje rozdelenie viacerých slov: *Mendes sa nehodlal dotýkať Vincentovho špecifického problému* (39), *Pa-trili spoločnosti Charbonnages Belgiques* (43), *Ozajstný Petit Wasmes nebola tá hŕstka chatrčí v ro-klíne* (47), *Pe-trolejová lampa zaprskala* (81), *Podľa neho neexistovali okolnosti, v ktorých by sa zlo mohlo zmeniť v do-bro* (147–148), *To, čo som pokladal za geniálne, bolo len choromyseľné ba-bráctvo* (283), *Ci-trónová, modrá, zelená, červená, ružová; príroda rozbúrená do piatich mučivých odtieňov* (318), *Bol do-brej vôle* (339), *Vlasy boli cit-rónovožlté ako slnce* (339–340), *V nádhernej záplave svetla zazrel svoju jesennú záhradu: rakytu s cit-rónovožltým listím a fialovým kmeňom* (346), *Najdôležitejším prvkom pri maľovaní na juhu je kontrast červenej a zelenej, oranžovej a modrej* (347), *Prešiel popri katolíckom ko-stole* (411), *Doktor Gachet s ním sedel hlboko do noci a ošet-roval ranu* (413). Správne je podľa Pravidiel nasledujúce delenie: *prob-lému, pat-rili, rok-line, pet-rolejová, dob-ro, bab-ráctvo, cit-rónová, dob-rej, cit-rónovožlté, cit-rónovožltým, mod-rej, kos-tole, ošet-roval*. Tvar *dobrom* sa správne delí na str. 108: *dob-rom*.

V prípadoch, kde je medzi dvoma samohláskami (dvojhláskami alebo slabičným *l, r* a samohláskou) skupina troch alebo viac spoluhlások, platia pre rozdelenie dve poučky. Prvá poučka je táto: Ak si uvedomujeme, akou odvodzovacou príponou je slovo utvorené, rozdeľujeme skupinu spoluhlások na slovo-tvornom švíku, napr. *sloven-ský, dážd-ník, francúz-ština*. V preklade románu Smäd po živote je nesprávne rozdelené slovo *pacientkou*: *Mohol Theovi odporú-*

čaf, aby sa oženil so svojou *pacien-tkou*? (202). Pretože pri slove *pacientka* si celkom zreteľne uvedomujeme, že ide o odvodeninu s príponou *-ka* (prechýľovacou príponou, ktorou sa tvoria ženské podstatné mená), môžeme slovo *pacientka*, resp. tvar *pacientkou* rozdeliť len tak, že oddelíme príponu: *pacient-ka*, *pacient-kou*. Ďalšia poučka znie: Ak vnútri spoluhláskovej skupiny nic je slovo-tvorný švik (resp. ak si ho neuvedomujeme), patrí prvá spoluhláska do predchádzajúcej, ostatné do nasledujúcej slabiky, napr. *ses-tra*, *An-gličan*, *špen-dlík*. V preklade ide o porušenie tejto poučky v týchto prípadoch: *Ale čo je tu lepšie ako v Ant-verpách*, *Pariži alebo v Bruseli, to veru neviem* (113), *Mauve a Ters-teeg vravia, že neviem* (192), *Všade rozkvitali mand-lovníky* (318). Na str. 172 je delenie *Ter-steeg* a na str. 182 *Ter-steega*, ktoré zodpovedá tejto poučke. Správne sa mali uvedené slová deliť takto: *An-tverpách*, *Ter-steeg*, *man-dľovníky*.

Všimnime si ešte tieto prípady delenia slov: *Vincentovi sa na tvári rozliat široký, šťastný brabantský ús-mev* (96), *Urýchli to vaše uz-dravenie* (374), *Ani u os-tatných nepobadal vyslovenú túžbu odísť* (380), *Zdalo sa mu, že o-m-dlie* (382). Ide tu o slová s predponami *ú-*, *u-*, *o-*. Podľa pravidla o oddeľovaní slabičných predpôn od slovného základu by sme dostali takéto delenie citovaných slov: *ú-smev*, *u-zdravenie*, *o-statných*, *o-mdlie*. Toto delenie je možné, ale Pravidlá radia sa mu vyhýbať, na čo ukazuje záverečná poučka z pravidiel o rozdeľovaní slov: Pri rozdeľovaní slov obyčajne neoddeľujeme začiatočnú alebo koncovú slabiku, ak obsahuje len jednu samohlásku, napr. slová *ostať*, *oproti*, *akcia* obyčajne nerozdeľujeme „*o-stať*, *o-proti*, *akci-a*“. Podľa toho lepšie by bolo, keby sa slová *úsmev*, *uzdravenie*, *ostatných* a *omdlie* boli preniesli na ďalší riadok (pravda, pri slovách *uzdravenie* a *ostatných* je možné aj delenie *uzdra-venie* alebo *uzdrave-nie* a *ostat-ných*). V nijakom prípade nie je však správne delenie „*ús-mev*, *uz-dravenie*, *os-tatných*, *om-dlie*“.

Nechceme nejako preceňovať význam týchto nedopatrení (ktoré si snáď bežný čitateľ ani nepovšimne). Ak by sme siahli k výpočtom, vyšlo by nám, že je to len malá časť z celkového počtu rozdelených slov a že v naprostej väčšine prípadov je delenie slov správne. Ale k dobrej jazykovej úrovni tlačéných jazykových prejavov patrí koniec koncov aj správne delenie slov, i keď ide len o praktickú záležitosť. S prípadmi nesprávneho delenia slov sa častejšie stretávame na stránkach dennej tlače; tu sa chyby dajú ľahšie ospravedlniť rýchlosťou, s akou sa pripravuje sadzba do tlače, ako aj malým rozmerom stĺpcov (riadkov). Vo vydaniach z krásnej literatúry je však na korektúry viac času a aj riadky sú dlhšie, takže sadzbač má lepšie možnosti dodržiavať pravidlá pre delenie slov. Preto sa chyby v delení slov na stránkach týchto vydání musia posudzovať prísnejšie. Naša poznámka smeruje k tomu, aby sa aj tejto stránke pravopisu venovala pri výrobe kníh primeraná pozornosť.

L. Dvonč

TRAVAUX LINGUISTIQUES DE PRAGUE 1 – L'ÉCOLE DE PRAGUE D'AUJOURD'HUI (Pražské jazykovedné práce 1 – Dnešná Pražská škola), Nakladateľstvo ČSAV, Praha 1964, 300 strán.

Roku 1964 vyšiel dlho pripravovaný prvý zväzok obnoveného zborníka prác členov Pražskej lingvistickej školy. Prispeli doňho početní príslušníci tejto školy

staršej, strednej i mladšej generácie (1. zväzok obsahuje na 300 stranách 26 príspevkov od 24 autorov). Sborník je určený predovšetkým pre zahraničných čitateľov; príspevky sú publikované vo svetových jazykoch (anglicky, nemecky, francúzsky a rusky). O tejto významnej publikácii chceme stručne poinformovať i čitateľov Slovenskej reči.

Sborník vhodne uvádzajú dve prevažne informatívne state: V prvej podáva J. V a c h e k prehľad a stručnú charakteristiku pracovných výsledkov PLŠ v oblasti fonológie do tzv. klasického obdobia tejto školy (koniec dvadsiatych rokov a tridsiate roky) podnes. V závere svojej state autor upozorňuje na závažné rozdiely medzi jazykovednou koncepciou dnešnej PLŠ a generatívnou a transformačnou metódou americkej školy Chomského. PLŠ nepokladá za možné redukovať fonologické problémy na problémy morfonológie. PLŠ zdôrazňuje dynamickú povahu jazykového systému, kým Chomský chápe jazykový systém príliš staticky. PLŠ zastáva názor, že jazykový systém nikdy nie je absolútne vyvážený. (*Angl.*) – Podobný prehľad z oblasti gramatiky predstavuje spoločná stať Fr. D a n e š a a J. V a c h k a. Autori zdôrazňujú, že v každej serióznej práci v oblasti štruktúrnej gramatiky treba prihliadať na funkčný i vývojový aspekt jazyka. (*Angl.*)

V tretej stati uvažuje B. T r n k a o dôležitej filozoficko-gnozeologickej otázke súčasnej jazykovedy: o jazykovom znaku vo vzťahu k štyrom rovinám jazykovej analýzy (fonologickej, morfolologickej, syntaktickej a prehovorovej). Pri štruktúrnej analýze jazyka nevystačíme s dichotómiou „langue – parole“ (*Angl.*) – Kritický prehľad najzávažnejších názorov o probléme funkcií jazyka (langue) a reči (parole) prináša stať K. H o r á l k a. Autor uzatvára, že systematickú teóriu jazykových funkcií treba ešte vypracovať. (*Fr.*) – Príspevok A. J e d l i č k u sa zaoberá teoretickými problémami spisovného jazyka. Autor v skratke ukazuje, ako sa u nás vyvíjali názory na spisovný jazyk. V staršej teórii pred r. 1932 sa spisovný jazyk stotožňoval s knižným jazykom, pre ktorý je príznačný konzervativizmus jazykových prostriedkov. Nová teória PLŠ, ktorá vychádza z funkčného hľadiska, chápe spisovný jazyk ako funkčne diferencovaný útvar, ktorého prostriedky sa prispôbujú danej funkcii. Teória PLŠ rozlíšila dva základné pojmy: normu a kodifikáciu spisovného jazyka. Spisovná norma sa zisťuje nielen z písomných jazykových prejavov, ale aj z priemernej ústnej jazykovej praxe nositeľov spisovného jazyka (inteligencie). Z tohto teoretického hľadiska PLŠ kritizovala archaizujúce tendencie v kodifikácii spisovnej češtiny a zdôrazňovala dôležitosť živých a progresívnych prvkov vo vývoji spisovného jazyka. Autor sa ďalej zaoberá problémami krajovej diferenciacie spisovného jazyka a vzťahom spisovného jazyka k bežne hovorenej reči. V závere konštatuje, že vo vývoji súčasného jazyka možno pozorovať dve tendencie: zblížovanie spisovného jazyka s bežne hovorenou rečou a zároveň diferenciaciu jazykových prostriedkov najmä v odbornom štýle. (*Nem.*) – Príspevok B. H a v r á n k a rieši predovšetkým základné metodologické problémy porovnávacieho štúdia slovanských spisovných jazykov v jednotlivých jazykových rovinách. (*Angl.*) – K. H a u s e n b l a s venoval zaujímavú a podnetnú teoretickú úvahu charakteristike a klasifikácii jazykových prejavov podľa viacerých kritérií. (*Angl.*) – O. L e š k a napísal príspevok o málo vyjasnených problémoch hľadania invariantov vo výskume jazykov. (*Nem.*) – Hlbšie teoreticky fundovaná je štúdia P. S g a l l a o vzťahoch medzi rovinami jazykového systému. Autor, využívajúc bohatú, najmä zahraničnú literatúru o tejto problematike, usiluje sa formulovať

všeobecné pravidlá o zložitých vzťahoch medzi jednotkami vyšších a nižších jazykových rovín (sémantickej, syntaktickej, morfolologickej, morfonologickej a fonetickej). Pri všetkej teoretickej rozpracovanosti výkladu ostávajú niektoré základné tézy diskutabilné. Námietky vzbudzuje najmä zaradenie sémantickej roviny do jedného radu s rovinami formálnych jazykových jednotiek. (*Nem.*) – Krátky príspevok Vl. Hořejšíeho obsahuje niekoľko poznámok o chápaní relatívnej chronológie v štruktúrálnej gramatike. (*Fr.*)

Vl. Skalička si všima využívanie kombinácií spoluhlások v rozličných jazykových typoch. (*Nem.*) – A. Lamprecht v historickofonologickom príspevku pertraktuje otázku vývoja zániku mäkkostnej spoluhláskovej korelácie v starej češtine. Autor vo svojom výklade predpokladá pre isté obdobie staršej češtiny existenciu dvojakého *j*. (*Fr.*) – Zaujímavá je krátka úvaha P. Trosta o funkciách slovného prízvuku. (*Nem.*) – Podrobné štatistické údaje o frekvencii foném v jedno-, dvoj- a trojslabičných slovách v taliančine prináša príspevok J. Krámskeho. (*Angl.*) – Na štatisticko-quantitatívnej metóde je založená i štúdia M. Komárka o morfonologických alternáciách v skloňovaní českých podst. mien. V úvode štúdie autor stručne formuluje svoje teoretické názory na morfonológiu. (*Fr.*)

Fr. V. Mareš zhrnul do zhustenej štúdie výsledky svojho výskumu o praslovanskom a ranoslovanskom deklináčnom systéme, známe slavistom z viacerých autorových prác. (*Angl.*) – Podnetná je štúdia I. Němca o kmeňoslovnom systéme českého slovesa z diachronického hľadiska. (*Angl.*) – Čitateľov Slovenskej reči by mohla vari najviac zaujímať štúdia A. Isačenka o morfológii slovenského slovesa. Autor sa v nej pokúsil aplikovať na výklad morfológie slovenského slovesa postup amerického lingvistu M. Halleho, použitý pri opise morfológie ruského slovesa. Originálnosť tohto opisu v porovnaní s tradičnými výkladmi je v tom, že autori (Halle a po ňom Isačenko) vychádzajú z jediného slovesného kmeňa, z tzv. základného kmeňa, nie z dvoch kmeňov, prízmeného a infinitívneho. Z tohto základného slovesného kmeňa sa pokúšajú odvodiť („generovať“ – termín tzv. generatívnej gramatiky) všetky tvary daného (pravidelného) slovesného typu, a to pomocou súboru morfonologických transformačných pravidiel. Aby nevzniklo nedorozumenie, treba uviesť, že tento postup sa nehodí pre školský výklad, pretože okrem ovládania dosť zložitého súboru transformačných pravidiel, ktoré sa žiada aplikovať cyklicky, predpokladá pomerne obsiahle vedomosti o morfematickej štruktúre slova a jeho tvarov, ba i vedomosti z historickej gramatiky. (*Angl.*) – H. Křížková rozborom gramatickej kategórie osoby v ruštine ukazuje, s akými ťažkosťami sú spojené pokusy o výklad viacčlenných kategórií pomocou binárnych privatívnych opozícií. (*Rus.*)

Veľmi podnetná a teoreticky závažná je štúdia M. Dokulila o vzťahu medzi tvorením slov a syntaxou. Autor, polemizujúc s niektorými poľskými jazykovedcami, poukazuje na podstatné rozdiely medzi syntaktickými a slovotvornými vzťahmi. Slovotvorné a syntaktické kategórie sa navzájom odlišujú predovšetkým vo vzťahu k významu. Podľa Dokulila možno tento rozdiel v skratke vystihnúť asi takto: Kým lexikálne významy (a teda i významy slovotvorných kategórií) sú v podstate totožné s pojмами, zatiaľ syntaktické kategórie, i keď sú založené na pojmových vzťahoch, vyjadrujú formálne gramatické (syntaktické) vzťahy. (*Nem.*) – Fr. Daneš, rozlišujúc teoreticky pri štúdiu vety tri roviny (1. rovinu gramatickej stavby vety, 2. rovinu sémantickej stavby vety a 3. rovinu organizácie výpovede) a súčasne tri aspekty (1. vetu ako jednotlivý a indivi-

duálny rečový akt, 2. vetu ako jednu z možných minimálnych komunikatívnych jednotiek daného jazyka a 3. vetu ako vetný vzorec) podáva formalizované symboly (vetné vzorce) rozličných typov viet v češtine. (*Angl.*) – I. P o l d a u f uveřejnil zaujímavú konfrontačnú štúdiu o tzv. tretej syntaktickej rovine v češtine a v angličtine. Tretou syntaktickou rovinou autor nazýva tie zložky vety (nielen lexikálne, ako sú modálne slová, ale aj formálne, ako je slovosled ap.), ktoré vyjadrujú vzťah jednotlivca, najmä hovoriaceho, k obsahu výpovede. (*Angl.*)

L. D o l e ž e l sa pokúsil vymedziť základné pojmy a aspekty štrukturálnej štylistiky. (*Fr.*) – O probléme aktuálneho členenia vety a o pojme východiska (témy) výpovede uvažuje J. F i r b a s, nadväzujúc na Mathesiusa a Trávníčka. (*Angl.*) – Sborník uzatvárajú dva anglistické príspevky: príspevok J. N o s k a o tzv. syntaktickej kondenzácii v modernej angličtine a štúdia M. R e n s k é h o venovaná rozboru a klasifikácii anglických verbonominálnych fráz. (*Angl.*)

Recenzovaný sborník prác členov PLŠ vydáva svedectvo o tom, že tézy tzv. klasickej PLŠ ďalej tvorivo rozvíjajú početní českí i slovenskí jazykovedci, pričom sa prejavuje plodná rôznosť názorov. Do tohto prvého zväzku obnovených *Travaux* síce neprispeli slovenskí jazykovedci, ale to treba pokladať za viacmenej náhodnú okolnosť technického rázu. Vo viacerých štúdiách sa cítujú práce slovenských jazykovedcov. Podľa našej mienky by dnes bolo prilehavejšie označenie Československá lingvistická škola, i keď vo svetovej jazykovede má tradíciu pomenovanie Pražská lingvistická škola. Rozhodne však nie je odôvodnené chápať pojem Pražskej lingvistickej školy úzko ako uzavretú skupinu českých jazykovedcov z tridsiatych rokov, ako sme sa s tým stretli u niektorých slovenských literátov (napr. v diskusii o jazykovej kultúre v časopise *Kultúrny život* r. 1964).

Prvý zväzok obnovených *Travaux* nielen dobre reprezentuje československú jazykovedu v zahraničí, ale ju vhodne začleňuje do súčasného jazykového myslenia vo svete.

Š. Peciar

J. ZAORÁLEK, *LIDOVÁ RČENÍ*. 2. vyd. Nakladatelstvo ČSAV, Praha 1963, 780 strán.

Spisovatelia, prekladatelia, redaktori, učitelia i prostí čitatelia často sa ocitnú v situácii, že nevedia, kde majú hľadať ľudový výraz a určiť jeho význam, najmä ak sa použije v nejakom frazeologickom spojení. Niektoré z nich, pokiaľ sa dostali do literatúry, zachycujú slovníky spisovného jazyka (od Bernoláka, Palkoviča až po Slovník slovenského jazyka), iné by sa museli hľadať v nárečových textoch alebo nárečových slovníkoch. Veľký nárečový slovník, ktorý by zachycoval celé slovné bohatstvo reči slovenského ľudu, sa ešte len plánuje v Ústave slovenského jazyka SAV. Pri tejto práci sa budú môcť dobre využiť aj staršie rukopisné práce, zbierky idiomatických výrazov ap. napr. z pozostalosti Ribayovej, Zochovej, Riznerovej a i. Nateraz slovenská literatúra v tomto odbore je veľmi chudobná. Stručné poučenie o slovenských nárečových slovách a spojeniach slov nájdeme v nedocenenom *Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí* M. Kálala (1923). Pokiaľ ide o spojenia slov, čo do rozsahu doteraz nie je prekonaná zbierka prísloví, porekadiel a úsloví A. P. Z á t u r e c k é h o

(1896). V tejto situácii bude pre nás užitočné všimnúť si známy český slovník ľudových „rčení“, ktorý nedávno vyšiel v druhom vydaní.

Autor tohto slovníka Jaroslav Zaorálek (1896–1947) bol prekladateľom z románskych jazykov, teda nie jazykovedcom. Jeho práca vznikla z praktických potrieb pri prekladaní. Dlhé roky si vypisoval látku ľudovej frazeológie, ľudovej v širokom zmysle (z nárečí, slangov, argotu), z rozličných slovníkov, gramatík, nářečových monografií a iných prameňov a za vojny tento materiál spracoval vo forme slovníka. Prvé vydanie vyšlo r. 1947 a bolo skoro rozobrané. Druhé vydanie po autorovej smrti upravili jazykovedci (M. Nedvěďová a S. Utěšený) a folklorista (J. Spilka). V poznámkach k druhému vydaniu vydavateľa uvádzajú zásady svojich úprav: spresnili výklady a triedenie materiálu, ale autorov text sa usilovali celkove ponechať v pôvodnom rozsahu. Tieto zásady sú pri takomto diele prijateľné.

Kniha sa delí na tri hlavné časti: 1. abecedný slovník úsloví („rčení“) v širokom zmysle, usporiadaný podľa základných slov, okrem prirovnaní, ktoré autor uvádza osobitne, a okrem erotických výrazov, ktoré autor vynechal; 2. prirovnania; 3. prehľad „rčení“ podľa ich významu, t. j. stručné zhrnutie oboch prvých častí. Okrem hlavných častí v knihe sú úvodné poznámky, zoznamy značiek a skratiek všeobecných, skratky prameňov priamych a nepriamych, prehľad použitej literatúry a na konci slovníček neobvyklých výrazov, ktoré sa vyskytujú v hlavných častiach a tam sa priamo nevysvetľujú.

V úvodných poznámkach sa autor usiloval riešiť i terminologické otázky. Názvom „rčení“ označil autor „všechna obrazná spojení slov, schopná časování.“ Vychádzal totiž z presvedčenia, že základom slovných spojení, ktoré sa označovali rozličnými názvami (porekadlo, „rčení“, úslovie, „úslovie“) alebo sa zhrnovali pod názvom „múdroslovie“ spolu s prísloviami, je obraz a že sa príslovia a spojenia slov („slovné väzby“) používajú obyčajne na spestrenie slohu. Inak uznáva rozdiel medzi prísloviami ako výtvormi ľudovej filozofie, ľudovej životnej skúsenosti a múdrosti a ostatnými spojeniami slov, ktoré pokladá za produkt ľudovej fantázie, výron citu „spíše básnivého než hloubavě přemýšlivého“ s funkciou štylistickou. Ale i tak sa výraz „rčení“ chápe tu veľmi široko, t. j. okrem porekadla ako ustáleného spojenia slov, ktoré obrazne a krátko charakterizujú istú situáciu, zaraďuje sa sem úslovie („rčení“ v užšom zmysle podľa dnešného chápania napr. v novom návrhu na základnú jazykovednú terminológiu), povrávka a iné ustálené spojenia uvedeného charakteru (obrazné, časovateľné), najmä idiomatizmy. Pri bližšom a hlbšom rozbere takýchto spojení slov a frazeologických zvrátov s jedným názvom („rčení“ – úslovie) vo frazeológii sa nevystačí. Popri všeobecnom názve ustálené spojenie (v protiklade k názvu voľné spojenie slov) a popri názvoch frazeologické spojenie (celok, zrastenina), idiomatizmus a klišé treba rozlišovať termíny úslovie („rčení“ v užšom zmysle), povrávka a porekadlo. Zo štylistického hľadiska možno hovoriť osobitne aj o prirovnaniach. Samostatne stoja príslovia ako hotové, nemeniteľné útvary vo forme vety alebo súvetia, nevyhovujú teda autorovmu kritériu (časovateľnosť), preto ich zo svojej zbierky vynecháva. Prakticky autorovo rozdelenie materiálu dobre vyhovuje.

Zo slovenského hľadiska je zaujímavé, že v tejto knižke nájdeme veľký počet takých úsloví a prirovnaní, ktoré sú v podstate zhodné so slovenskými. Vysvetlenie je v tom, že mnohé úslovia (podobne ako i príslovia) sú celoslovenské, a ďalej i v tom, že autor čerpal látku i zo susednej Moravy, ktorá geneticky tesne

súvisí so Slovenskom v nárečiach i vo folklóre. Napr. str. 322: *dělat o přetrh* (= o prietrh, o prietrhly) (ako prameň sa uvádza Bartoš, Kolaja, Kubín a i.), *utíká, div se nepřetrhne (nepřerazí)* (bez poznámky a bez značky), *vzít (dát) na přetřes někoho, něco* (s označením „rčení knižní“), *být na přezmenu* (ako prameň sa uvádza Kott a Sušil a charakterizuje sa skratkou slov., t. j. slovenský), *dělat na příku (na příky, na příkoř, na příkornost)* (ako prameň sa uvádza zbierka Flajšhansova a pri podobe na *příky* Bartoš, Kolaja a Horečka), *být na příku s někým* (ako prameň sa uvádza Bartoš a označuje sa skratkou val., t. j. valašsky) atď. Pravda, väčšina úsloví je česká, z rozličných vrstiev ľudovej češtiny, ktoré autor diferencoval rozličnými značkami a skratkami (rčení z doby starší, cizí [chybná], knižní, biblická, úzce lokální, slangová, argotická, vulgární a i.). Všetky úslovia sa primeraným spôsobom vysvetľujú. Slovenskému čitateľovi Zaoarálkov slovník v prípade potreby taktó pomôže porozumieť modernú českú beletriu, ktorá vo veľkej miere čerpá i z nespisovných vrstiev slovnej zásoby češtiny.

Zaoarálkova knižka je cenný príspevok k poznaniu českého jazyka a má svoj význam i pre slovenského čitateľa: poučuje o slovnej zásobe, najmä o frazeológii ľudovej češtiny a z metodologickej stránky ukazuje, ako ľudovú frazeológiu prakticky možno spracovať.

E. Jóna

V. ŠMILAUER, ÚVOD DO TOPONOMASTIKY (NAUKY O VLASTNÍCH JMÉNECH ZEMĚPISNÝCH). Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1963, 220 strán.

Je to prvá ucelenejšia príručka pre tých, ktorí sa chcú zaoberať zbieraním a skúmaním onomastického materiálu. Potreba takejto práce sa pociťovala síce už dávnejšie, no až súčasný rozvoj onomastického bádania u nás prispel k tomu, že práca takého druhu vznikla.

Vladimír Šmilauer, popredný odborník v československej onomastike, podáva toto dielo nielen filológom, ale aj historikom, geografom a etnografom. Vzniklo z jeho prednášok na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity. Príručka nepodáva sústavný výklad zemepisných vlastných mien, ale predovšetkým sa zameriava na hlavné otázky, ktoré sú dôležité z hľadiska metodiky a špecifiky vlastnej onomastickej práce.

Aj keď autor vychádza z českého materiálu, neobmedzuje sa iba na tento materiál. Často si všíma postupy skúmania i skúsenosti iných slovanských a neslovanských národov, čím chce upozorniť na to, že práca bádateľa vyžaduje stály kontakt s medzinárodnou vedou.

Autor knihu rozdelil na šesť častí.

V prvej podáva výklady o onomastike, toponomastike, o ich častiach, ako aj o povahe bádateľskej práce. Upozorňuje na onomastické kongresy, časopisy, archívy a bibliografiu najvýznamnejších diel svetovej onomastiky.

V druhej časti načrtáva metódy získavania toponomastického materiálu s charakterom historickým, zemepisným a nárečovým. Súčasne k týmto výkladom podáva bohatý pramenný materiál.

V ďalšej časti sa autor zaoberá jazykovou stránkou zemepisných mien. Táto

časť knihy je najrozsiahlejšia. Poukazuje sa v nej predovšetkým na nevyhnutnosť skúmať mená lingvisticky, pretože „chrbtovou kosťou onomastiky je filologický výklad“ (E. Dickenmann). Autor odporúča nepodceňovať nárečové znenia mien. Tieto totiž veľmi často zachovávajú pôvodné podoby mien a pomáhajú určiť ich správnu etymológiu. Na obširnom jazykovom materiáli vysvetľuje ďalej dôležitosť poznania hláskoslovných, slovotvorných a sémantických zmien a dôležitosť poznania českej, nemeckej stredovekej a latinskej stredovekej grafiky. Zvlášť upozorňuje na význam toponomastiky pre hláskoslovie. V závere tejto časti ešte sleduje vývoj ľudovej etymológie, štruktúry mien a ich tvorenie.

Štvrtá časť podáva rozbor vecnej stránky pomenovania. Napríklad uvádza, že na vznik zemepisných mien mali vplyv prírodné, historické a kultúrne podmienky, pričom obširne oboznamuje čitateľa s výskumom týchto mien v rámci jednotlivých odborov (zemepis, geológia, prírodopis, dejiny národov a osídlenia).

V posledných dvoch častiach práce autor zhrňa všeobecné poznatky o živote mien a o toponomastike vôbec. Nabáda k rozsiahlemu výskumu zemepisných mien, pretože práve tieto mená mnohokrát pomôžu rozriešiť dôležité hláskoslovné zmeny, a nielen to, prispievajú k hlbšiemu poznaniu života a myslenia nášho ľudu v minulosti.

Práca V. Šmilauera je jedinečnou pomôckou pre začínajúcich onomastikov. Zaiste splní svoj cieľ a rozšíri počet mladých záujemcov o onomastiku.

S. Lipták

N. M. SANSKIJ, *LEKSIKOLOGIJA SOVREMENNOGO RUSSKOGO JAZYKA*. Moskva 1964, 316 strán.

Do pokladnice bohatej sovietskej lexikologickej literatúry pribudlo nové dielo. Autor dal knihe podtitul „príručka pre študentov pedagogických inštitútov“. Základnú časť knihy tvoria opravené a doplnené materiály publikované v prácach *Očerki po slovoobrazovaniju i leksike* (Moskva 1959) a *Fonologija sovremennogo russkogo jazyka* (Moskva 1963). Pedagogickým zameraním sa odvodňuje skôr explikatívny ako kriticko-bibliografický charakter podania. Aj keď autor dáva svojej práci predovšetkým pedagogické a informatívne poslanie, uplatňuje v plnej miere i marxistickú teóriu o jazyku. Vychádza z výsledkov doterajšieho bádania, uvádza názory iných jazykovedcov a vyjadruje v niektorých otázkach kritický postoj, rozvádza vlastnú koncepciu jednotlivých problémov. Za jednotlivými kapitolami a paragrafmi pridáva príslušnú základnú literatúru predmetu.

V úvodnej kapitole preberá predmet a úlohy lexikológie ruštiny, pričom zdôrazňuje význam oboznámenia sa s lexikológiou pre učiteľov jazyka, lebo poskytuje poučenie nielen o základných problémoch a zákonoch spisovného jazyka, ale i o normách jeho používania. Vlastnú prácu rozvrhol autor do troch hlavných kapitol, o lexike, frazeológii a o najdôležitejších slovníkoch ruského jazyka. V časti o lexike vymedzuje miesto slova v lexikálnom systéme ruštiny, rozoberá slovnú zásobu súčasnej ruštiny z hľadiska pôvodu, používania, štylistického využitia a expresívnosti a napokon rozoberá aktívnu a pasívnu slovnú zásobu súčasnej ruštiny. Časť o frazeológii je obsiahla a podrobná. Autor určuje miesto frazeologickej jednotky v systéme slovnej zásoby, rozoberá frazeologické jednotky z hľadiska sémantickej spätosti, lexikálneho zloženia, štruktúry, pôvodu, štylistických a expresívnych vlastností a napokon si všimá niektoré procesy roz-

voja lexiky a frazeológie ruštiny v sovietskej epoche. V tretej časti svojej práce hovorí autor o lexikografii, podáva charakteristiku rôznych druhov jazykových slovníkov a prináša ukážky.

V kapitole o slovnej zásobe ruštiny podáva prehľad teórií vymedzenia slova ako základnej jednotky jazyka. Vychádza najmä zo Smirnického práce o slove a dokazuje nedostatočnosť jeho kritérií. Šanskij vymedzuje slovo v porovnaní s fonémou, modelom, morféom a istými typmi predložkových spojení. Pre určenie všetkých slov v ruštine ako jazykových jednotiek považuje za nutné tieto príznaky: fonetickú realizáciu, sémantickú valentnosť, bezprízvučnosť alebo len jeden hlavný prízvuk, lexikálno-gramatické zaradenie a nepriepustnosť („nepronicajemost“). Od fonémy a modelu sa slovo jasne odlišuje svojou dvojzrnmernosťou, keďže predstavuje jednotu zvukovej stránky a významu, od predložkových spojení sa odlišuje tým, že je nepriepustné, od morféom svojou lexikálno-gramatickou zaradenosťou, od slovných spojení (teda aj od frazeologických jednotiek) tým, že má len jeden hlavný prízvuk, pravda, ak nie je bezprízvučné.

Ďalej Šanskij rozoberá základné typy lexikálnych významov ruských slov. Prijíma Vinogradovovo rozlíšenie troch základných typov: priamy čiže nominatívny význam, frazeologicky viazaný význam a syntakticky podmienený význam. S charakterom významu slova sú nerozlučne späté otázky rozhraničenia sémantických variantov jedného slova (teda v chápaní Šanského rôznych významov viacvýznamového slova) a samostatných slov, t. j. otázky polysémie a homonymie. Za pravé homonymá autor považuje len slová rovnakej gramatickej kategórie, teda slová, ktoré sú zhodné vo všetkých svojich gramatických formách. Zaujímavé sú autorove poznámky o homonymných vzťahoch slov ako prvkov lexikálneho systému. Do reálnych homonymných vzťahov vstupujú iba slová tej istej sféry používania a rovnakej expresívnej a štylistickej hodnoty. Homonymá z rozličných oblastí používania a rôznej štylistickej hodnoty sa stretávajú takmer výlučne v slovníkoch, a preto sú v rečovom prejave vlastne len potenciálne. Ich homonymnosť sa môže realizovať iba v osobitných podmienkach, predovšetkým v slovných hračkách, kalambúroch, keď sa uvedomele dávajú dovedna s cieľom vytvoriť istý jazykový a štylistický efekt.

V paragrafe o synonymách je dôležité autorovo zdôraznenie, že každé slovo synonymického radu musí byť synonymné nielen vo vzťahu k takzvanej dominante čiže k slovu, ktoré významovo určuje synonymický rad a je štylisticky neutrálne, ale i k všetkým ostatným členom daného radu. Základnou spoločnou vlastnosťou synonym musí byť možnosť ich vzájomnej zámény v istom kontexte. Absolútne zhodné synonymá, v ruštine ako i v iných jazykoch zriedkavé, nazýva lexikálnymi dubletami. Správne poznamenáva, že absolútne synonymá sú v jazyku javom prechodným a pokiaľ sa z jazyka nestrácajú, spravidla sa po čase diferencujú.

Pre ruštinu vydeľuje Šanskij päť druhov variantov slov: sémantické (v našej terminológii sú to rôzne významy viacvýznamových slov), gramatické, fonetické, akcentologické a ortoepické. Termín slovotvorné varianty Šanskij odmieta s odôvodnením, že totožnosť slova sa zachováva iba v tom prípade, ak sa zachová totožnosť morféom tvoriacich slovo. Dvojice typu *sinonimičeskij* – *sinonimičnyj* nazýva synonymami s rovnakým základom.

V stati o slovnej zásobe súčasnej ruštiny z hľadiska pôvodu sa autor zaoberá osobitosťami ruského jazyka. Za domáce ruské slová (*iskonno russkije*), ktoré podľa autora tvoria 90 % slov v ruštine, považuje všetky slová, ktoré vznikli

v ruštine, alebo ktoré sú zdedené z prajazyka, bez ohľadu na to, z akých etymologických častí pozostávajú. V tejto domácej ruskej slovnej zásobe autor rozoznáva niekoľko vrstiev podľa toho, kedy sa jednotlivé slová objavili v ruštine. Sú to celoslovanské slová, východoslovanské alebo staroruské slová a vlastné ruské slová (sobstvenno russkije). Z prevzatých slov v ruštine autor venuje pozornosť staroslavianizmom, slovám prevzatým z rôznych cudzích jazykov a lexikálnym kalkom.

V stati o slovnej zásobe ruštiny z hľadiska používania všima si autor najmä skupiny slov s obmedzenou sférou používania, a to dialektizmy a takzvané profesionalizmy a argotizmy. Termín profesionalizmy v Šanského chápaní sa približne kryje s našim označením výrazy pracovného slangu a termíny, odborné názvoslovie. Termín argotizmy zodpovedá našim výrazom z argotu, žargónu a expresívnym výrazom patriacim do takzvanej nižšej vrstvy hovorovej reči.

Proces neustáleho pohybu slovnej zásoby ruského jazyka, spočívajúci medzi iným v zastarávaní alebo zanikanií slov alebo významov a v tvorení nových slov alebo významov, Šanskij osvetľuje s veľkým pedagogickým majstrovstvom v stati o aktívnej a pasívnej slovnej zásobe. Upozorňuje na obraznosť termínu zastarané slová a zdôrazňuje nutnosť rozlišovať stupeň zastaranosti slov. Šanskij podáva vlastnú klasifikáciu zastaraných slov, prijatú nielen rusistami, ale aj inými bádateľmi. Rozlišuje zastaranosť prvého a druhého stupňa. V prvom stupni zastarávania sú slová, ktoré sa iba premiestili z aktívnej slovnej zásoby do pasívnej, teda ešte vždy sú používateľom súčasnej ruštiny známe (to sú historizmy a archaizmy); v druhom stupni zastarávania sú také slová, ktoré súčasný bežný používateľ jazyka nepozná a potrebuje k nim vysvetlenie. Sú to slová, ktoré 1. úplne vymizli z ruštiny, 2. vyskytujú sa iba v odvodených slovách ako ich korene, 3. vyskytujú sa iba ako časti frazeologických jednotiek. Nepatria ani do pasívnej slovnej zásoby ruštiny. Autor navrhuje nazývať ich starými, starobylými slovami (starinnyje). Rozdiel medzi historizmami a archaizmami vidí v príčinách zastarávania slov. Historizmy sú jedinými jestvujúcimi pomenovaniami skutočností, ktoré vymizli, stali sa nepotrebnými ap. a nemajú, na rozdiel od archaizmov, v súčasnom jazyku synonymá. Archaizmy delí na lexikálne a sémantické, podľa toho, či zastaralo celé slovo ako zvukový komplex s istým významom, alebo len jeho význam. Sémantický archaizmus sa teda vyskytuje len vo viacvýznamovom slove ako jeden z jeho významov. Lexikálno-sémantické archaizmy vznikajú, keď „zastarávajú“ vzťahy slova k iným slovám, keď „zastaráva“ jeho schopnosť spájať sa s istými slovami (čo sa napokon odráža i na jeho význame a používaní vôbec). Rozdiel medzi historizmami a archaizmami je i v tom, že archaizmy, na rozdiel od historizmov, sa môžu používať iba s istými štylistickými zámermi, inak sú z hľadiska súčasného spisovného jazyka chybou. Neologizmy, ktoré sú vyvolané potrebou nominácie, obyčajne časom prechádzajú do súčasnej slovnej zásoby.

Z rozsiahlej kapitoly o frazeológii vyberáme niektoré zásadné a podnetné konštatovania. Vo význame u nás najviac zaužívaného základného termínu frazeologická jednotka používa Šanskij ako základný termín frazeologický zvrät (oborot) alebo i frazeologizmus. Za centrálnu teoretickú otázku frazeológie, bez ktorej nie je možné vydelenie frazeologickej jednotky ako osobitnej jazykovej jednotky a teda ani vymedzenie frazeológie vôbec, považuje autor zistenie: čím sa odlišuje frazeologická jednotka od voľného spojenia slov a čím sa odlišuje od slova, prípadne čo má frazeologická jednotka spoločné so slovom ako osobitou

jazykovou jednotkou. Autor na túto otázku odpovedá takto: Od voľného spojenia slov odlišuje frazeologickú jednotku jej reprodukovanosť. Frazeologické jednotky sa netvorí v procese dorozumievania, lež sa reprodukovujú ako hotové celostné jednotky. To ich súčasne zblízuje so slovami. Pozostávajú vždy z tých istých, tesne spojených častí, nasledujúcich po sebe v prísne stanovenom poriadku. Ustálenosť komponentov frazeologických jednotiek má podobný charakter ako morfematické zloženie slova. Akákoľvek modifikácia v zložení, akákoľvek zmena následnosti komponentov sa pociťuje ako novotvar, ako neologizmus frazeologického charakteru. Pokiaľ sa vyskytujú možné dvojtvary, možnosť dvojakeho poriadku v následnosti komponentov, treba ich považovať za samostatné synonymné jednotky, rovnako možné a samostatne existujúce variantné formy.

Hlavnými diferenciálnymi znakmi, ktoré odlišujú frazeologické jednotky od slov, sú dva fakty: štruktúrne osobitosti (slová pozostávajú z morfém, frazeologické jednotky zo slov) a charakter gramatickej formy (frazeologické jednotky, na rozdiel od slov, pozostávajú z častí, ktoré sú pri všetkej ich vzájomnej spätosti sémanticky a morfológicky samostatné). Tieto rozdiely platia podľa Šanského pre všetky typy frazeologických jednotiek okrem frazeologických zrastenín, ktorých základnou osobitosťou je absolútna neodvodenosť ich celkového významu z významu jednotlivých častí. Tieto časti nie sú podľa Šanského slovami v pravom zmysle, lebo nemajú osobitný slovný príznak – samostatnú sémantiku. Preto usudzuje, že medzi typom *sobaku szel* a slovom *segodnja* (ktoré vzniklo zložením z dvoch pôvodne samostatných slov) niet rozdielu z hľadiska uchovanie vonkajších gramatických hraníc medzi ich časťami. V takomto prípade odlišuje frazeologickú zrasteninu od slova akcentologická forma, teda nie lexikálno-gramatické, lež fonetické vlastnosti. Slovo má len jeden hlavný prízvuk, kým frazeologická zrastenina dva. V tom sa Šanskij zhoduje so Smirnickým. Šanskij definuje frazeologické zrasteniny v ruštine ako sémanticky nedeliteľné frazeologické jednotky, pozostávajúce z dvoch alebo viacerých fonetických slov nemajúcich oddelene význam. „Slová“, z ktorých frazeologická zrastenina pozostáva, sú iba zvukové komplexy so svojím samostatným prízvukom (ak nie sú bezprízvučné, napr. v spojení *i v sémo i ovámo*). Na základe týchto rozdielov medzi voľným spojením a frazeologickou jednotkou na jednej strane a slovom a frazeologickou jednotkou na druhej strane Šanskij definuje frazeologickú jednotku v ruštine ako reprodukovateľnú jazykovú jednotku pozostávajúcu z dvoch alebo viacerých komponentov slovného charakteru, celostnú vo svojom význame a ustálenú vo svojom zložení a štruktúre.

Pri klasifikácii frazeologických jednotiek z hľadiska ich sémantickej spätosti vychádza z Vinogradovovej klasifikácie. K frazeologickým spojeniam, frazeologickým celkom a zrasteninám pridáva štvrtú skupinu – frazeologické výrazy (vyraženija). Tento termín je u nás zatiaľ neobvyklý. Ich komponenty nemajú frazeologicky viazaný význam. Od voľných spojení ich odlišuje to, že v procese styku sa reprodukovujú ako hotové jednotky s ustáleným zložením a významom. (Príklady: *ne vse to zoloto, čto blestit; partijnyj bilet.*)

Do frazeológie autor zaraďuje aj lexikalizované slovné spojenia terminologického charakteru. Nesúhlasí s chápaním aj u nás bežným, podľa ktorého sa tento typ vydeľuje do osobitnej skupiny. To schvaľuje iba z hľadiska štylistického, ale nie z hľadiska ich sémantickej spätosti, pretože z tohto hľadiska lexikalizované spojenia terminologického charakteru patria ku všetkým štyrom

ypom frazeologických jednotiek, a teda ich vylúčenie z týchto typov narúša ednotný princíp klasifikácie.

Lexikálnym zložením frazeologických jednotiek rozumie Šanskij špecifické osobitosti slov, z ktorých pozostávajú. Jednu skupinu tvoria frazeologické jednotky pozostávajúce zo slov voľného používania. Napríklad slovné spojenie *robil veľký krok vpred* môže byť voľným spojením slov i frazeologickou jednotkou. Ich vzťah je homonymný. Druhú skupinu tvoria frazeologizmy, ktoré obsahujú slová s viazaným významom alebo zastarané lexikálno-sémantické prvky.

Z hľadiska štruktúry Šanskij delí frazeologické jednotky na dve veľké skupiny. Prvú tvoria jednotky, ktoré sa z hľadiska štruktúry rovnajú vetám, podávajú úplnú informáciu. K nim počíta najmä aforizmy, okridlené vety, príslovia, podroby a spoločenské formuly. Druhú skupinu predstavujú jednotky, ktoré z hľadiska štruktúry tvoria spojenie dvoch alebo viacerých slov. Šanskij podáva ich klasifikáciu v dvanástich skupinách. Za najtypickejšie a najproduktívnejšie považuje tieto: spojenie prídavného mena a podstatného mena, spojenie slovesa a podstatného mena a spojenie podstatného mena a genitívu iného podstatného mena. Podrobnejšie sa zaoberá len týmito tromi typmi.

Z hľadiska štýlového rozvrstvenia v súčasnej ruštine rozdeľuje frazeologické jednotky do troch skupín: neutrálne, hovorové a knižné. Zdôrazňuje, že pri analýze z hľadiska štýlového využitia je nutné rozlišovať fakty rôznych epoch a systémov a okrem toho celonárodné používanie od individuálneho autorského využitia. Na ilustráciu prináša autor množstvo príkladov z literatúry.

Tretiu časť svojej práce venoval autor praktickému využitiu lexikológie v lexicografii, hovorí o základných typoch jazykových slovníkov, v krátkosti ich charakterizuje, prináša prehľad jestvujúcich slovníkov a ukážky hesiel a ich spracovania.

E. Smiešková

ROZLIČNOSTI

„Gorkijský“ – gorkovský. – Meno *Gorkij* je slovanské (ruské) priezvisko ktoré má v ruštine pádové prípony prídavných mien. Aj v slovenčine sa skloňuje podľa príd. mien.

Menom *Gorkij* sa označuje aj jedno zo sovietskych miest. Mená osôb sa pomerne časta používajú na pomenovanie miest alebo iných ľudských sídiel niele v našom, ale aj v iných jazykoch, ako ukazujú príklady *Martin*, *Liptovský Mikuláš*, *Jur pri Bratislave*, *Washington*, *Melbourne*, *Puškin*, *Engels*, *Kujbyšov* atď. Takéto mená sa skloňujú ako neživotné podstatné mená, napr. *Washington – v Washingtone*, *Kujbyšov – pri Kujbyšove*. Aj meno *Gorkij* sa skloňuje neživotne keď označuje mesto; pritom si ako názov mesta ponecháva skloňovanie podľa príd. mien. V 2., 3., 6. a 7. páde je skloňovanie rovnaké so skloňovaním osobného mena *Gorkij* (pretože v týchto pádoch sú pri príd. menách rovnaké pádové prípony v mužskom životnom aj neživotnom rode), v 4. páde nie je však príslušný tvar zhodný s 2. pádom (ako je to pri mene osoby), ale s 1. pádom, napr. *navštívil Gorkého*, t. j. spisovateľa Gorkého, ale *navštívil Gorkij*, t. j. mesto Gorkij.

Všimnime si tvorenie príd. mena k osobnému menu a miestnemu názvu *Gorkij*.

K osobnému menu *Gorkij* tvoríme prídavné meno s príponou *-ovský* po odtrhnutí koncového *-ij* (ktoré je v ruštine pád. príponou nom. sg., ako je v slovenčine *-ý* v príd. mene *horký*): *gorkovský*. Formu *gorkovský* výslovne spomína J. Horecký v *Slovotvornej sústave slovenčiny* (Bratislava 1959, 154). Otázne je, aká má byť podoba príd. mena k miestnemu názvu *Gorkij*. V naše tlačí sme sa stretli s podobou „gorkijský“: *Moskovský denník Izvestija oznámil že v gorkijskej automobilke pripravujú výrobu zdokonalenej Volgy 21 P* (Pravda, 11. 6. 1964, str. 5) Táto podoba, na čo tu chceme upozorniť, však nie je správna. Týmto upozornením chceme predísť tvoreniu iných podobných nesprávnych podôb.

Videli sme, že miestne meno *Gorkij* sa rovnako ako osobné meno *Gorkij* skloňuje podľa príd. mien. Aj pri odvodzovaní slov musíme v oboch prípadoch vychádzať z rovnakého odvodzovacieho základu, ktorý dostávame odtrhnutím koncového *-ij*, teda zo základu *gork-*. Treba ešte určiť príponu. Tvoreniu príd. mien z miestopisných názvov, najmä cudzích, sa venoval v osobitnej štúdii Š Koperdan (*K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 104–106). Príd. mená z miestopisných názvov sa podľa neho tvoria príponami *-ský*, *-ký*, *-ý*, *-anský*, *-ický* (z lat. *-icus*) a zriedkavo aj inými cudzími príponami. Najčastejšie sa príd. mená z miestopisných názvov tvoria príponou *-ský* (*Prešov – prešovský*, *Humenné – humenský*, *Levoča – levočský*, *Suez – suezský* atď.). Prípona *-ský* však v tomto prípade neprichádza do úvahy, pretože by došlo k značnému pozmeneniu odvodzovacieho základu. Pred príponami *-ský*, *-stvo* nastávajú totiž často zmeny v spoluhláskach na konci základu (pozri Pravidlá, 5. vyd., 1964, 37 n.). Napr. spoluhláska *k*, g často zanikajú vo výslovnosti i v písme: *Frank – franský*, *York – yorský*, *Norimberk – norimberský*, *Hamburg – hamburský*. Podoba „gorský“, ktorú by sme dostali po pripojení prípony *-ský* a zániku spoluhlásky *k* z odvodzovacieho

základu, by stratila súvislosť s menom *Gorkij*. Preto musíme siahnuť k inej odvodzovacej prípone. J. Horecký sa v cit. práci (tiež na str. 154) zmieňuje, že príponou *-ovský* sa zriedkavejšie tvoria príd. mená aj od miestnych mien, napr. *jerichovský, moskovský, domovský, vrchovský* (Š. Koperdan, ako sme videli, sa o prípone *-ovský* pri odvodzovaní príd. mien od miestopisných názvov nezmieňuje). Pre nás je tu najdôležitejší príklad *jerichovský* (odvodzovací základ sa tu podobne ako pri mene *Gorkij* končí na zadopodnebnú spoluhlásku). Príponu *-ovský* treba využiť aj pri tvorení príd. mena od miestneho názvu *Gorkij: gorkovský*. Príd. mená k osobnému menu *Gorkij* a miestnemu názvu *Gorkij* podľa toho znejú rovnako.

Mohlo by sa namietaf, že k rus. menu *Tolstoj*, ktoré sa skloňuje podľa príd. mien, máme príd. meno *tolstojovský*; odvodzovacím základom je tu celé meno (*tolstoj-*), nie časť mena, ktorú dostávame po odtrhnutí pád. prípony (*tolst-*). Medzi týmito dvoma prípadmi je však rozdiel. V spis. jazyku sa mená *Gorkij* a *Tolstoj* skloňujú podľa príd. mien; v tom sa obe mená zhodujú. Stretávame sa tu však niekedy aj so skloňovaním podľa vzoru *chlap*; medzi menami oboch typov (s príponou *-ij* a *-oj*) je už istý rozdiel v miere výskytu takéhoto skloňovania. Pri menách na *-ij* sa so skloňovaním podľa vzoru *chlap* stretávame len úplne ojedinele (na jeden prípad nesprávneho skloňovania mena *Gorkij* upozornil G. H o r á k v príspevku *Ulica Maxima Gorkého, nie „Maxima Gorkija“*, SR 29, 1964, 318–319). Skloňovanie podľa vzoru *chlap* je však omnoho častejšie pri menách na *-oj*. Bežný používateľ jazyka si často ani neuvedomuje, že ide o meno s formou príd. mena. Ohľad na bežnú jazykovú prax viedol svojho času Š. P e c i a r a k návrhu (inak dosť opodstatnenému, najmä pri takých menách ako *Koševoj, Polevoj*), aby sa ruské mená na *-oj* skloňovali v spisovnej slovenčine podľa vzoru *chlap* (pozri v jeho článku *Gorkij, Tolstoj, Polevoj*, SR 16, 1950/51, 58–60). So zreteľom na rozširujúce sa znalosti ruštiny sa však tento návrh neuplatnil (rovnako ani v češtine sa nepokladalo za správne zavádzať takéto skloňovanie; tvary *Polevoje, Koševojem* odmietol F. T r á v n i č e k; pozri aj v cit. Peciarovom príspevku). Š. Peciar ukázal, prečo sa môžu mená ako *Tolstoj, Koševoj, Polevoj* skloňovať skôr podľa vzoru *chlap* než mená typu *Gorkij*. Základná podoba mena *Tolstoj* je totiž pre naše jazykové povedomie príliš vzdialená od základnej podoby našich príd. mien, takže meno *Tolstoj* sa spravidla nepriraďuje k príd. menám, lež k podst. menám, ktorým je toto meno bližšie svojou základnou podobou. Ešte výraznejšie vystupuje podľa Š. Peciaru ten istý zjav pri mene *Polevoj*; k nemu môžeme pridať meno *Koševoj*. Spisovný jazyk síce skloňovanie podľa podst. mien vzoru *chlap* neprijal, ale urobil ústupok v rámci odvodzovania slov prijatím tvarov *tolstojovec, tolstojovský* (5. vyd. Pravidiel, str. 376). Pri menách na *-ij* býva odvodzovacím základom časť mena po odtrhnutí koncového *-ij*, napr. *Prejavuje sa tu kult utrpenia, poetizácia utrpenia, tá „d o s t o j e v č i n a“* (Z. Jesenská).

Mohlo by sa tiež uvádzať, že derivát „gorkijský“ je výhodný preto, lebo sa takto vhodne diferencujú deriváty od osobného mena a od miestneho názvu: forma „gorkovský“ sa odlišuje od tvaru *gorkovský*, ktorá patrí k osobnému menu, resp. patrila by len k menu osoby, ak by sme prijali formu „gorkijský“ ako derivát miestneho názvu *Gorkij*. Ani táto námietka však neobstoí. Takýto rozdiel nie je totiž záväzný pre príd. meno k menu osoby (rodnému menu alebo priezvisku) a príd. meno k miestnemu názvu, ktorý vznikol práve použitím takéhoto mena osoby na označenie ľudského sídla, napr. *Martin* (meno osoby) —

martinský, podobne aj *Martin* (meno mesta) – *martinský*, *Mikuláš* – *mikulášsky*, *Puškin* – *puškinský*. V jednotlivých prípadoch síce takýto rozdiel môže byť, napr. *Washington* (meno osoby) – *washingtonovský*, ale *Washington* (meno mesta) – *washingtonský*, ale ako ukazujú predošlé príklady, nemusí to tak byť vo všetkých prípadoch. A je tu ešte dôležitý ďalší moment. V tých prípadoch kde je rozdiel medzi derivátmi osobného mena a miestneho názvu, bývajú síce rozdielne odvodzovacie prípony (prípony *-ovský* a *-ský*), ale odvodzovací základ je v oboch prípadoch rovnaký (napr. *washington-*); medzi podobami „*gorkijský*“ a *gorkovský* sa však rozdiel týka aj odvodzovacieho základu.

Z toho, čo sme uviedli, vychádza, že v spisovnej slovenčine nemožno uznať za správnu podobu „*gorkijský*“, ale len podobu *gorkovský*, ktorá sa vzťahuje nielen k osobnému menu *Gorkij*, ale aj k miestnemu názvu *Gorkij*.

A ešte jedna poznámka. Pravidlá slovenského pravopisu ako aj gramatické príručky obsahujú osobitnú kapitolu o skloňovaní cudzích slov, v ktorej sa preberá aj skloňovanie priezvisk typu *Gorkij*, *Tolstoj* v našom jazyku. Nazdávame sa, že rovnako, ako sa v rámci výkladov o skloňovaní podst. mien v spis. slovenčine podáva osobitný výklad o skloňovaní cudzích slov, mal by sa aj v rámci výkladu o odvodzovaní slov podávať v osobitnej kapitole výklad o odvodzovaní slov od cudzích slov, najmä cudzích vlastných mien, ako je to aj v prípade derivátu od miestneho názvu *Gorkij*, ktorého sme sa tu dotkli. Na jeden takýto prípad nesprávneho tvorenia derivátu od ruského miestneho názvu sme už na stránkach tohto časopisu upozornili; išlo o používanie nesprávnej podoby „*krivojrožský*“ namiesto systémovej formy *krivorožský* („*Krivojrožský*“ – *krivorožský*, SR 26, 1961, 124). Takéto a podobné prípady by sa práve mali preberať v kapitole o odvodzovaní slov od cudzích slov (napr. aj spomínané prípady *tolstojovec*, *tolstojovský*). Zamedzilo by sa takto používaniu nesprávnych podôb typu „*gorkijský*“, „*krivojrožský*“ a vysvetlili podoby ako *tolstojovec*.

L. Dvonč

Kennedyho mys. – Po tragickej smrti amerického prezidenta J. F. Kennedyho na sklonku roku 1963 bol Cap Canaveral pomenovaný na počesť tohto prezidenta. Stretávame sa pritom s dvoma, resp. tromi podobami nového vlastného mena pre Cap Canaveral ako časť územia USA. Jednak sa používa podoba *Mys Kennedy* (táto podoba zriedkavejšie), jednak podoby *Kennedyho mys* a *mys Kennedyho*. Podobu *Mys Kennedy* nepokladáme v spisovnej slovenčine za správnu.

V názve *Mys Kennedy* ide o spojenie všeobecného podstatného mena *mys* s osobným vlastným menom *Kennedy*; spojenie oboch slov má platnosť vlastného mena (slovo *mys* sa pritom píše s veľkým písmenom, pretože stojí na začiatku vlastného mena). V rámci názvov útvarov členitosti povrchu zemského, ku ktorým patria aj názvy mysov, nebývajú názvami vlastné mená osôb v spojení so substantívom vyjadrujúcim útvar, napr. „*Štít Lenin*“, „*Hora Markham*“. Pokiaľ je takýto útvar pomenovaný na počesť nejakej osoby, vyjadruje sa to použitím privl. prid. mena, odvodeného od mena príslušnej osoby, napr. *Baffinov ostrov*, *Macdonaldove ostrovy*, *Viktóriin ostrov*, *Leninov štít*, *Marxov štít*, *Dupleixova hora*, *Markhamova hora*, *Kirkpatrickova hora* (pozri napr. Malý atlas sveta, 1. slov. príručné vydanie, Praha 1960, 27–28). Podobný je stav aj pri názvoch vodstiev, napr. *Barentsovo more*, *Tasmanovo more*, *Lapérousov prieliv*, *Cookov prieliv*, *Stanleyho vodopády*. Len ojedinele sa používa iný pomenovací

postup. Napr. na pomenovanie riek sa niekedy používajú samotné vlastné mená osôb: *Hudson*, *Cooper*. Pri názvoch vrchov, ktoré tiež patria k názvom útvarov členitosti povrchu zemského, sme sa s takýmto pomenovaním stretli len v preklade románu *Cesta na Mesiac* od J. Verna (prel. J. Sitniansky, Bratislava 1960): *Tento vrch „Koperník“ je najdôležitejším zo žiarivých horstiev Mesiacu* (280), *Vidno ho na dne kotliny „Grimaldi“* (293), *„Platón“ je kruhovitý vrch* (tamže). So zreteľom na skutočnosť, že ide o preklad, nás to ani neprekvapuje (ide o prosté napodobenie cudzieho vzoru). Ale ani v tomto preklade sa nepoužíva na pomenovanie jednej z hôr samotné meno *Euler*, ale spojenie slov *Eulerova hora*, resp. *hora Eulerova: A ďalej jagala sa žiarivá „hora Eulerova“* (287), *Jedine „hora Eulerova“ sa vymykala spod tohto zákona* (tamže).

Proti podobe *Mys Kennedy* však najvýraznejšie hovoria iné pomenovania myssov na počesť nejakej osoby, ktoré máme k dispozícii. Tak v spomenutom Malom atlase sveta sa v registri zemepisných názvov spomína na str. 10 názov *Byronov mys* a na str. 21 *Grillonov mys*. Oba názvy zodpovedajú typu pomenovaní útvarov členitosti povrchu zemského na počesť nejakej osoby, ktorý sme už spomínali. V preklade románu *Deti kapitána Granta* od J. Verna (prel. T. Ušák, Bratislava 1960) sme zistili iný podobný názov, ktorý je ešte bližší k prípadu rozoberanému v tomto príspevku. Spomína sa tu názov *mys Bernouillio: Pravda, Glenervan mal tak či onak veľký záujem, aby sa hovorilo o Duncane, o tom, prečo výprava prišla k mysu Bernouillio* (298), *Tak dorazili 20. decembra k mysu Bernouillio* (293). Meno *Bernouilli* patrí k rovnakému typu mien (z hľadiska zakončenia a skloňovania) ako meno *Kennedy*.

Poznamenať treba ešte, že prípad *Mys Kennedy* nie je totožný s prípadmi ako napr. *rieka Hudson*, *rieka Cooper*, *ľadoborec Lenin*, *obchodný dom Jánošík*, *mesto Washington*, *mesto Puškin* a pod. V týchto prípadoch vlastným menom rieky, obchodného domu a pod. je len osobné meno; toto vlastné meno sa môže používať samostatne alebo v spojení so všeobecným podstatným menom, čím sa naznačuje, o aký druh vlastného mena ide v konkrétnom prípade (napr. *obchodný dom Jánošík* – *hotel Jánošík*, *zubná pasta Jánošík* a pod.). Naproti tomu meno *Kennedy* sa samo osebe nepoužíva na označenie mysu (ak by to tak bolo, slovo *mys* v spojení s menom *Kennedy* by nepatrilo do vlastného mena, takže by sa písalo s malým začiatčným písmenom, ako písme uvedené spojenia slov *rieka Hudson*, *hotel Jánošík* a pod.).

Po odmietnutí podoby „*Mys Kennedy*“ treba sa nám ešte zmieniť o podobách *Kennedyho mys* a *mys Kennedyho*. Pri cudzích priezviskách na *-y*, *-i*, *-e*, *-é* atď., ku ktorým patrí aj meno *Kennedy* (podobne ako *Bernouilli*), sa vo funkcii prívlastku používa podobne ako pri domácich priezviskách adjektívnej povahy typu *Vajanský* genitív singuláru, t. j. tvar s príponou *-ho*: *Kennedyho*, *Bernouillioho*, *Škultétyho*, *Goetheho* a pod. Otázkou, kedy býva v slovenčine gen. sg. príslušného mena pred určeným podst. menom a kedy za ním, nemáme zatiaľ podrobnejšie preštudovanú. Stručne sa o stave v slovenčine v porovnaní so stavom v ruštine zmieňuje A. V. Isačenko; uvádza, že v slovenčine môže stáť genitív vlastného mena pred podst. menom alebo za ním, napr. *Vajanského román* – *román Vajanského*, *Tajovského realizmus* – *realizmus Tajovského*, kým v ruštine môže stáť len za substantívom, ktoré určuje, napr. *roman Tolstogo* (porov. *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovačkim. Morfológija I*, Bratislava 1954, 290). Stav v češtine skúmal A. Jed-

lička v štúdiu *Postavení přivlastňovacího genitivu osobních jmen typu Vrchlického spisy – spisy Vrchlického* (Studie ze slovanské jazykovědy – Trávníčkov sborník, Praha 1958, 201–210). Podľa autora sa v češtine všeobecne prejavuje tendencia k antepozícii (typ *Vajanského román*). Jedlička pritom stručne spomína stav v slovenčine pri ženských priezviskách na *-ová*, kde na rozdiel od češtiny býva v slovenčine antepozícia (*Vansovej dielo, Lazarovej román*). Pri mužských priezviskách, o ktoré nám tu ide, je podľa nášho pozorovania v spisovnej slovenčine bežná antepozícia, čo najlepšie vidíme na názvoch ulíc, nábreží, námestí a pod.: *Vajanského nábrežie, Škultétyho ulica, Maróthyho ulica, Holubyho ulica, Kuzmányho ulica* (názvy ulíc v Bratislave). Opačný poriadok slov je len v ojedinelých prípadoch, napr. *Univerzita Komenského* (pozri k tomu môj príspevok *Univerzita Komenského*, Jazyková poradňa, Bratislava 1957, 255–256); podľa našej mienky mal by tu byť skôr slovosled *Komenského univerzita*, ako je to napr. v názve *Palackého univerzita* (hoci v češtine sa postpozícia vyskytuje vo väčšej miere ako v slovenčine). Máme tu pritom na mysli základnú podobu názvov. V našom prípade pokladáme tiež za základnú podobu s antepozíciou: *Kennedyho mys*. Inak sa aj v slovenčine môže vyskytnúť postpozícia, ale len v osobitných prípadoch, napr. v dôraze: *nejde o Kukučínov realizmus, ale o realizmus Tajo vského*. Podobne sa môže používať podoba *mys Kennedyho* s postpozíciou tvaru *Kennedyho: raketu nevy pustili zo základne v Kalifornii, ale z mysu Kennedyho*.

Podoba „*Mys Kennedy*“ vznikla zrejme napodobnením podoby *Cap Canaveral*. Ukázali sme, že v spisovnej slovenčine je neorganická. Za správnu pokladáme podobu *Kennedyho mys*; v osobitných prípadoch sa môže používať podoba *mys Kennedyho* s obráteným poriadkom slov.

L. Dvonč

Zrebe. – Toto podstatné meno ženského rodu, ktoré má iba plurálové tvary, je pomerne dosť frekventované slovo. Nachodíme ho v beletrii i v národopisných a iných odborných príručkách, v ktorých sa hovorí o ľudovom i odbornom spracovaní ľanu. Slovo *zrebe* znamená podradné alebo konopné pradivo obsahujúce veľa pazderia. Spisovatelia v prevažnej väčšine vedia toto podstatné meno i správne skloňovať. Vyskytli sa však u niektorých autorov i vety, v ktorých sa toto podstatné meno používa s nesprávnymi pádovými príponami. Tak napr. v Rozprávkach od Jonáša Záborského (vyšli vo Hviezdoslavovej knižnici roku 1954) na str. 170 čítame: *Frizéri odrezávali mŕtvym rad radom vlasy, aby z nich hotovili ohavnú ženskú okrasu, ktorú ešte rozmnožili konskou srstou a zrebmi*. Peter Zván v knihe *Rojko* (1959) na str. 361 použil tento tvar: *Zamotaný som do roboty ako kura v zrebnoch*. J. Felix použil tento tvar: *[Prikrývka] vyzerala skôr ako usúkaná zo zrebna a pazderia*. V prvých dvoch prípadoch použili autori tvary plurálu mužského rodu (inštr. *zrebmi*, lok. v *zrebnoch*). Tretí tvar (zo) *zrebna* poukazuje na zaradenia tohto podstatného mena do jednotného čísla a do stredného rodu, kde základný tvar by mal podobu *zrebie*.

Ani *Pravidlá slovenského pravopisu* ani *Slovenská gramatika* (od E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca) toto slovo a jeho tvary osobitne neuvádzajú. Kálalov *Slovenský slovník* slovo *zrebe* uvádza s dvoma koncovkami gen. pl. *-ov, -í*.

V literatúre však okrem uvedených dokladov sú doklady na základný tvar

zrebe a na iné tvary v páde (zväčša v gen. a inštr. pl.): *Vlasy ako zrebe*. (Plávka) — *A načože sú vám zrebe?* (Steinhibel) — *Nevesta Jan pradie a svokruša zrebe*. (Kuzmány) — *Kúšтик zrebí mi podajte*. (J. Matuška) — *Vysypeš popol na pôjd, padne doň chlpy zrebí a už ti horí vlastný dom nad hlavou*. (Kukučín) — *Vytiahla spoza sporáka špinavé handry, chlpy zrebí*. (Jesenská) — *Špáry medzi nimi poupchávali zrebami*. (Kukučín) — *Okno do záhrady bolo upchaté zrebami pred vetrom a zimou*. (Figuli) — *Nabijú sa pušným prachom, zrebami, zemou*. (Rázus)

Z týchto dokladov vidno, že autori zaraďujú toto podstatné meno medzi podstatné mená ženského rodu vzoru *ulica* s týmito tvarmi v množnom čísle: gen. *zrebí*, dat. *zrebiam*, lok. *zrebiach*, inštr. *zrebami*.

Tieto tvary treba pokladať za správne. Podstatné meno *zrebe* skloňuje sa podľa vzoru *ulica* v množnom čísle. Takisto sa skloňuje aj podstatné meno *konope*, ktoré je významove a aj skloňovaním blízke podstatnému menu *zrebe*.

F. Kočiš

„Spojené štáty severoamerické“ — **Spojené štáty americké**. — V IV. diele Slovníka slovenského jazyka sa v hesle *severoamerický* uvádza ako príklad vlastné meno „Spojené štáty severoamerické“. Treba upozorniť, že tento názov nezodpovedá oficiálnemu pomenovaniu USA.

Oficiálny názov príslušného štátu znie *United States of America*, t. j. *Spojené štáty americké* (ako sa zaužíval v slovenčine preklad tohto názvu; k tomu pozri môj článok *Zhodný postpozitívny prívlastok vo vlastných menách*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 302). V názve je teda prívlastok *of America* (*americký*), nie „of North America“, ako by sa zdalo z názvu „Spojené štáty severoamerické“. Prívlastkom *americké* vyjadruje sa skutočnosť, že ide o štátny útvar na území Ameriky.

Zo snahy po presnejšom označení, v ktorej časti Ameriky sa tento štátny útvar nachádza (či v Južnej, Strednej alebo Severnej), používa sa niekedy názov „Spojené štáty severoamerické“. Pri vlastných menách musíme však presne zachovávať oficiálnu podobu, aj keď by sa nám azda zdala niekedy menej výstižná alebo problematická (porov. napr. názov *Veľká Británia* s prívlastkom *veľká*, hoci mnohé iné nepomerne väčšie štáty nemajú prívlastok *veľká*). Možno tiež upozorniť, že s podobným používaním prídavného mena odvodeného od názvu kontinentu, ako ho máme v názve *Spojené štáty americké* (príd. meno *americké* od názvu kontinentu *Amerika*) sa stretávame aj v iných prípadoch a používanie príslušných názvov nám nerobí ťažkosti. Napr. v názve *Európske hospodárske spoločenstvo* je prídavné meno *európske*, odvodené od názvu kontinentu *Európa*. So zreteľom na zemepisnú príslušnosť členských štátov Európskeho hospodárskeho spoločenstva bolo by možné toto spoločenstvo presnejšie charakterizovať napr. ako západoeurópske hospodárske spoločenstvo. Ale v takomto prípade by sme sa už nepridržiavali oficiálneho názvu, ktorý znie *Európske hospodárske spoločenstvo*.

Snaha používať presnejší názov „Spojené štáty severoamerické“ namiesto názvu *Spojené štáty americké* sa javí ako nadbytočná alebo uprílišnená už aj preto, že zemepisné rozloženie Spojených štátov amerických je u nás všeobecne dobre známe. Vieme si len ťažko predstaviť u nás niekoho, komu by bolo potrebné presnejšie určovať pomocou prívlastku (*severoamerické*), že Spojené štáty americké sú v Severnej Amerike. Niekedy sa používa namiesto názvu *Spojené*

štáty americké skráteneý názov *Spojené štáty*, pod ktorým každý rozumie len Spojené štáty americké (nikto si pod Spojenými štátmi nepredstavuje nejaký iný štát, hoci existujú napr. aj Spojené štáty brazílske, mexické alebo venezuelské).

Stručne na záver môžeme konštatovať, že oficiálny názov jedného z amerických štátov je *United States of America*, t. j. *Spojené štáty americké* (nie „Spojené štáty severoamerické“). Prídavné meno *severoamerický* nie je teda vhodné v slovníku exemplikovať príkladom „Spojené štáty severoamerické“.

L. Dvonč

Leopoldville, či Léopoldville? – V súvislosti s belgicko-americkou intervenciou v Kongu v novembri 1964 sme sa temer denne stretávali v tlači s názvom konžského hlavného mesta. V *Pravde*, *Rudom práve* a v *Roľníckych novinách* sa písalo toto meno s krátkym *e* – *Leopoldville*. Na druhej strane *Práca* sústavne prinášala pomenovanie hlavného mesta Konžskej republiky s dlhým *é* – *Léopoldville*. Ktorá podoba je teda správna?

V *Pravidlách slovenského pravopisu* sa v kapitole o pravopise a výslovnosti cudzích slov (3. vyd. z r. 1962 na str. 48–52) triedia cudzie slová na úplne zdomácnené, menej zdomácnené a napokon na nezdomácnené. Ako nezdomácnené sa uvádzajú v *Pravidlách predovšetkým* vlastné mená, a to osobné (priezviská a rodné mená) a zemepisné, najmä mená vzdialenejších alebo menej známych miest, krajov, riek a vrchov, napr. *Marseille*, *Le Havre*, *New York* atď. Hneď za tým sa v *Pravidlách* uvádza, že mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk, ako aj mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti, napr. *Viedeň*, *Mníchov*, *Berlín*, *Nil* atď. Prax nám ukazuje, že slovenským pravopisom píšeme dnes už nielen mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk, ale aj mená niektorých známejších miest mimoeurópskych, napr. *Tokio*, *Jeruzalem*, *Káhira*, *Alžír* a pod. V *Pravidlách* je tiež poučka, že pri adresách do cudziny píšeme meno miesta pravopisom príslušného cudzieho jazyka.

Hlavné mesto Konžskej republiky je pomenované podľa belgického kráľa Leopolda II. Za jeho vlády obsadili Belgičania v osemdesiatych rokoch minulého storočia kaučukovú oblasť v povodí rieky Konga. Tak vznikla belgická kolónia Belgické Kongo, ktoré sa 30. júna 1960 stalo nezávislým štátom, Konžskou republikou. *Pravidlá slovenského pravopisu* ani *Slovník slovenského jazyka* neuvádzajú názov tohto mesta. *Pravidlá českého pravopisu* (1961) a *Slovník spisovného jazyka českého* (1960) uvádzajú pôvodnú podobu *Léopoldville*. Aj na českých mapách sa uvádza *Léopoldville* (Kongo, politická mapa, Praha 1961), kým na mapách slovenskej redakcie je *Leopoldville* (*Malý atlas sveta*, Bratislava 1959). Väčšina slovenských denníkov i slovenské vydanie máp píšu teda *Leopoldville*. Na základe tohto materiálu možno konštatovať, že v spisovnej slovenčine prevláda tendencia písať mesto *Leopoldville* s krátkym *e*. Súvisí to zaiste i s analógiou západoslovenského mestečka Leopoldov. Vo vedomí príslušníkov slovenského národa sa hodnotí slovo *Leopoldville* ako čiastočne zdomácnené, a preto sa i vyslovuje s krátkym *e*. Podľa toho by bolo treba v slovenčine zjednotiť písanie hlavného mesta Konžskej republiky na *Leopoldville* ako čiastočne zdomácnené. Pri adresách do cudziny treba však používať podobu *Léopoldville*.

J. Jacko

Srp a kosák. — Podľa doterajších slovenských slovníkov značia slová *srp* a *kosák* ten istý poľnohospodársky nástroj, ale v skutočnosti nie je to tak, alebo aspoň nie celkom tak. V Bernolákovom *Slovári* sa slovo *srp* vykladá ako „secula, sirpicula (falx), sicilicula, Sichel, šarló“. Tvrdého *Slovenský frazeologický slovník* (Praha—Prešov 1933) ho vysvetľuje slovom *kosák* a slovo *kosák* slovom *srp*. *Slovník slovenského jazyka* uvádza pri slove *srp* dva významy: 1. kosák, 2. vec podoby kosáka (s príkladom *srp mesiaca*). O kosáku tu čítame, že ide o „hospodárske náradie, mesiacovite zohnutý nôž na krátkej rúčke“. Podľa toho medzi srpom a kosákom by nebol rozdiel. Ale už Bernolák čosi naznačuje maďarským ekvivalentom za slovenské *srpček zelina* — *fűrészevelű fű*, čiže zelina s pilkatými alebo so zúbkatými listami. Teda Bernolák pomenoval rastlinu *Serratula* ľudovým menom *srpček*, akiste preto, že patričná zelina má zúbkaté listy. (*Slovenská botanická nomenklatúra* má za lat. *Serratula* pomenovanie *kosienka*, nie *srpček*.) Z ľudového pomenovania *srpček* môžeme celkom smeľe vyvodit' záver, že hospodársky nástroj *srp* má zúbkaté ostrie, kým kosák má ostrie ako kosa. Lenže máme aj iné dôkazy. Ottov náučný slovník v hesle *srp* medzi iným píše: „Ostří jest na vnitřní straně a bývá u anglického srpů zubaté.“ Aj Fr. Kott vo svojom slovníku v hesle *srp* uvádza doklad z Rychnova: *Měly tě srpy zubaté a jedna z nich kosu*. V Jungmannovom slovníku čítame: *srp zubatý gezahnte Sichel*. Aj šestzväzkový *Slovník jazyka polskiego* (J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedźki) v hesle *sierp* má: „Sierpy do trawy mniejsze są i bez zębów, do zboża zas większe i mają nieznaczące ząbki.“ *Slovník spisovného jazyka českého* má heslo *kosák* s hviezdičkou a v zátvorke poznámku, podľa ktorej slovo *kosák* je slovenské, slovo *srp* je všeslovenské. V niektorých krajoch na Slovensku ľud vo svojom lexikálnom inventári nemá slovo *srp*. Používa sa tu len slovo *kosák*.

Z toho, čo sme doteraz povedali, vyplýva, že najjednoduchšie hospodárske nástroje kosák a srp nie sú rovnaké. Srp má ostrie zúbkaté ako jemná píľka. Aj čo do funkcie je medzi nimi rozdiel: kosákom trávu kosíme i vyžíname, ale srpom trávu len vyžíname; kosit' trávu srpom v pravom zmysle nemôžeme, lebo srp svojim zúbkatým ostrím by trávu len chlpil. Srpom sa zvyčajne vyžína v rúbaniskách, zožína sa rakytové listie a podobne, podberá sa zbožie. V rúbaniskách sa vykáša kosou alebo kosákom, kým srpom sa len vyžína. Medzi vykášaním a vyžínaním je rozdiel. Keď vyžíname, ľavou rukou chytíme trávu za vrcholec a srpom alebo i kosákom ju podžneme. Keď kosíme, nemusíme chytať trávu do ľavej ruky ako pri vyžínaní.

J. Mihál

ODPOVEDE NA LISTY

Postriežka, postriežka na Mesiac. — J. H., vysokoškolák z Haliče, okres Lučenec: „V Pravde z 20. decembra lanského roku som čítal vetu: Čakaná na Mesiac nevyšla podľa plánu a vedeckí pracovníci nemohli splniť v plnej miere naplánovaný program. Čo povieť na výraz čakaná na Mesiac? Ak nie je ‚čakaná‘ v poľovníctve, nemala by byť ani v okruhu hvezdárstva.“

Odpoveď: Pojem, ktorý sa v spisovnej češtine vyjadruje slovom *čekaná* (*čekaná na zvěř*), vyslovujeme v spisovnej slovenčine slovom *postriežka*. Slovo „čakaná“ preto nezaznamenáva ani *Slovník slovenského jazyka*, ktorý vychádza v Slovenskej akadémii vied (doteraz vyšli štyri diely); naproti tomu podstatné meno *postriežka* slovník uvádza i vysvetľuje (v trefom diele na str. 330). Z vysvetlenia významu „čakanie, striehnutie na zver v úkryte, spôsob poľovania“ zreteľne vychodí, že ide o podstatné meno odvodené od slovesa *striežť* (*postriežť*), ktoré sa dnes častejšie používa v podobe *striehnuť* (*postriechnuť*). Slovo *postriežka* v spojitosti s východiskovým slovesom vystihuje prislúšny jav skutočnosti (sústredené vyčkávanie niečoho v úkryte) veľmi priliehavo.

Na priamy význam slova *postriežka* uvádza *Slovník slovenského jazyka* príklad z Vajanského: *Boli sme na postriežke na diviaky*. Môžeme hovoriť *ranná postriežka, nočná postriežka, krátka postriežka, dlhá postriežka, úspešná (bezvýsledná, daromná) postriežka, veselá (smutná) postriežka*.

Slovo *postriežka* máva i prenesený (obrazný) význam. Na ten má náš slovník príklad z Bottu: *Dávno sme znali, kedy cez tie pôjdeš hory; tu nad mestom na postriežku sadli sme si*. Tu už nejde o poľovačku, o striehnutie na zver, ale je reč o striehnutí (skrytom vyčkávaní) osoby. Podobne sa možno zúčastniť aj *postriežky na Mesiac*, a to najmä vtedy, keď sa v istom presnom čase predvída jeho čiastočné alebo úplné zatmenie. O takýto prípad preneseného použitia slova *postriežka* malo ísť aj v našom prípade.

Súhlasíme s pisateľom listu. Ak nemáme podstatné meno (spodstatnené prídavné meno) „čakaná“ v poľovníctve, kde má priamy význam, nemali by sme ho používať ani v prenesenom význame, napríklad v živom vyjadrení hvezdárov. Ak s napätím a netrpezlivo naši hvezdári striehnu, kedy sa zjaví (vykukne) spoza oblaku Mesiac, sú tiež na *postriežke*.

Veta v dennej tlači mala teda mať takúto správnu podobu: *Postriežka na Mesiac nevyšla podľa plánu a vedeckí pracovníci nemohli splniť v plnej miere naplánovaný program*.

Poznámka: Neodôvodnene sa používa slovo „čakaná“ aj v článku *Postrach karpatských vlkov* (Pravda z 11. januára 1965). Podaktorí naši novinári by mali teda byť pozornejší.

Jedák, veľký jedák. — M. Z. z Banskej Bystrice: „Bol som niekoľkokrát na rekreácii ROH a v súvislosti so stravovaním som počul dosť často výraz jedlík. Uvedený výraz som zachytil napríklad v takejto súvislosti: Kto je väčší jedlík, môže dostať polievku, zemiaky a knedle navyše. Slovo jedlík, ako sa vraví, ‚chytali‘ od českých priateľov aj rekreatanti Slováci. Možno používať v slovenčine

na označenie toho, kto si rád viac zaje, slovo „jedlík“? Nedávno som toto slovo čítal aj v novinách. Ja som doteraz používal len slovo jedák, a tak ma to trochu pomýlilo.“

Odpoveď: Človeka, ktorý si rád zaje, a to nielen s chuťou, ale najmä veľa, voláme odvodeným podstatným menom *jedák*. Toto slovo je odvodené od kmeňa slovesa *jest*: *jed-* (variant kmeňa v minulom čase) príponou *-ák*: *jedák*. Odvodené meno *jedák* patrí do pomerne málo produktívneho typu podstatných mien tvorených príponou *-ák/-iak* v ňom medzi tie, čo sú tvorené od slovesného základu, napr. *spevák*, *divák*, staršie *hudák*; *škrečiak*.

Podstatné meno *jedák* je v spisovnej slovenčine na vyjadrovanie významu „človek, ktorý veľa jedáva“ ustálené a vhodné, nuž niet dôvodu, prečo by sme ho mali nahrádzať z češtiny vypožičaným slovom (teda novotvarom) *jedlík*.

Jednotlivec, ktorého v češtine volajú *jedlík*, má v spisovnej slovenčine meno *jedák*. K odvodenému podstatnému menu *jedák* jestvuje na označenie osoby ženského rodu takzvaná prechýlená podoba *jedáčka*. Podstatné mená *jedák* – *jedáčka* sa používajú niekedy aj s prídavným menom *veľký* – *veľká*: *veľký jedák*, *veľká jedáčka*. Pravdaže, ony najčastejšie aj bez prídavného mena *veľký* (*dobrý*) vyslovujú, že príslušná osoba veľa jedáva.

V zmysle našej odpovede slovo *jedák* bolo treba použiť i v tejto vete vypísanej z dennej tlače: *Bývajú tu študenti a je stará známa vec, že čo študent, to veľký je d á k* (nie „jedlík“).

Ešte dodatková poznámka. V bežnej citovo ladenej reči možno namiesto slova *jedák* použiť označenie *papaj*, teda podstatné meno odvodené zo slovesného základu *papať* (používaného v detskej reči). Podstatné meno *papaj* ako prezývka sa v niektorých našich krajoch používa aj ako osobné vlastné meno *Papaj*.

Drevený, ale plátenný. – A. Ch-ová z Bratislavy: „Vo Večerníku z 12. januára tohto roku na poslednej strane pod nadpisom Chata za 5 Kčs je aj takáto veta: Prvá cena je drevená rodinná chata typ DA-20. Chceme upozorniť na prídavné meno drevená. Prečo sa tu píše zdvojené n? Ako viem, to je chyba.“

Odpoveď: Prídavné meno *drevený* (nie „drevenný“) je vzťahové prídavné meno odvodené od podstatného mena *drevo* príponou *-(e)ný*. Rovnako sú tvorené napríklad prídavné mená *želez-ný*, *slam-ený*, *gum-ený*, *súken-ný*, *kamen-ný*, *pláten-ný*. Výslovnosť a písanie „drevenný“ s dvoma *n* treba zaradiť medzi pomerne časté chyby. Ale rovnako treba dávať pozor i na chyby opačného rázu: na písanie jedného *n* tam, kde by mali byť dve, napr. „plátený“. Nie je ťažké zbaviť sa chýb tohto druhu. Stačí si uvedomiť, či na konci východiskového podstatného mena (alebo v poslednej jeho slabike) je *n/ň*, alebo nie je. Ak je v nich *n* alebo *ň*, napr. *kameň*, *plameň*, *súkno*, *plátno*, *rodina*, odvodené prídavné meno má dve *n* (*kamenný*, *plamenný*, *súknenný*, *plátenný*, *rodinný*), ak nie je v nich *n/ň*, napr. *slama*, *drevo*, *guma*, odvodené prídavné meno má pred koncovkou jedno *n* (*slamený*, *drevený*, *gumený*). Stačí trochu pozornosti a s chybou sa nebudeme musieť stretávať (už sme na ňu viac ráz upozorňovali).

Napokon vradíme správny tvar prídavného mena do vety, z ktorej vyšla pisateľka listu. Veta s opraveným prídavným menom bude vyzerať takto: *Prvá cena je drevená rodinná chata*. Teda *drevená* (jedno *n*), ale *rodinná* (dve *n*).

Čo namiesto slovesa uspieť? – L. N. z Košíc: „V ostatných rokoch sa dosť často, a podľa mňa, bez poriadku, používa slovo uspieť. Často ho počuť v športových reportážach, no možno sa s ním stretnúť aj v novinách, a to v športových rubrikách, ale aj inde. Ja poznám slovo uspieť len v takejto súvislosti: Neuspel dom vystavať; Neuspel sa oženiť, ako že nemal čas. Pokladáte za správne, keď sa slovo uspieť používa tam, kde by mali byť iné výrazy, napr. že sa vofakomu čosi podarilo (nepodarilo), že niekto mal úspech, nemal úspech, že stačil alebo stihol a naopak nestačil, nestihol voľačo urobiť?“

Odpoveď: Sloveso *uspieť* má v spisovnej slovenčine archaický (starodávny) ráz a používa sa naozaj len vo význame „mať čas, stihnúť“, a nie vo význame „mať úspech, s výsledkom skončiť podujatie, zámer“. Radili by sme ponechať sloveso *uspieť* v jeho doterajšej úzkej platnosti, teda používať ho ako archaické sloveso (s krajovým východoslovenským prifarbením) len vo význame „stihnúť, stačiť, mať čas (kedy)“ a vo význame „mať (nemať) úspech“ používať slovesá *pochodiť, nepochodiť* alebo spojenia *mať (nemať) úspech*, resp. *robil niečo s úspechom (výsledkom), bez úspechu (bez výsledku)*. Podľa toho nadpis v Pravde z 5. januára tohto roku ‚Reakcia opäť neuspela‘ mal znieť takto: *Reakcia opäť nepochodila*. Bolo by to zrozumiteľnejšie a potom aj účinnejšie.

Podrobnejšie sa o slovese *uspieť* hovorí v treťom knižnom výbere z rozhlasových poznámok – *Jazyková poradňa III*, 1964, 208–209 (vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave).

Vravel som čosi, ale celkom inšie. – M. G. Bratislava: „Dňa 7. novembra t. r. [1964] vo vysielaní pre Záhorákov umelkyňa Kráľovičová prečítala báseň Jána Kostru, v ktorej slovo inšie bolo použité namiesto slova iné. Keďže uvedené slovo inšie sa na Slovensku dosť často používa v tomto zmysle, žiadam Vás úctive o vysvetlenie, či je to správne, lebo tieto dve slová majú odlišné významy. Spomínané slová ani v iných rečiach neznamenajú to isté. Napr. v maďarčine: iné (druhé) = más; inšie (voľačie, cudzie) = másé (valakié, idegen).“

Odpoveď: Zámeno *inší* – *inšia* – *inšie* ako variant zámena *iný* – *iná* – *iné*, ale aj ako variant zámena *inakší* – *inakšia* – *inakšie* má len nárečovú platnosť; v spisovnom prejave spojenia *inší človek, inšia dievka, inšie dieťa* by boli príznakové, a to v obidvoch významoch (1. iný, 2. inakší). Ide tu o taký príznakový (nespisovný) variant zámen *iný* a *inakší*, ako je pri spisovnom *prvý* nárečový variant *prvší* (*prvší dom* – prvý dom). Pritom časť -*ší* v obidvoch prípadoch nemá platnosť komparatívnej prípony, lež je len variantom zakončenia. Takéto zámeno *inší* je nespisovné.

Nespisovné je i také použitie zámena *inší*, keď (ako píše M. G.) stojí namiesto spisovného vzťahového prídavného mena *cudzí* (stojaceho na prechode k zámenám). ‚To je inší kabát‘ by pri takomto použití zámena inší značilo ‚Ten kabát patrí niekomu inému‘ (= cudzí kabát). Porovnanie s maďarčinou nepokladáme za priliehavé, lebo v nej majú zámena *más* – *másé* ten istý základ (*másé* je odvodené od *más*), naproti tomu v spisovnej slovenčine v tomto význame stojí dvojica zámen z rozličných základov: *iný* – *cudzí*.

No v Kostrovej básni Na návšteve po dlhých rokoch nejde ani o jeden z uvedených nespisovných použití zámena *inší*. Kostra použil zámeno *inšie* samostatne, teda nie ako prívlastok pri podstatnom mene. Takéto zámeno *inšie* má vlastne len stredný rod a je protikladom zámen *to, toto, čosi* (*voľačo, dačo, niečo*), teda: *to* – *inšie*, *toto* – *inšie*, *čosi* (*voľačo, dačo, niečo*) – *inšie*. V Kostrovej

vete substantívne použité zámeno *inšie* má takéto postavenie: *Vravel som čosi, ale celkom inšie*. Zámeno *inšie* použil básnik celkom správne. V rade zámen, s ktorými otázne zámeno stojí v protiklade (*to, toto, čosi, voľačo, dačo, niečo*) je totiž v spisovnej slovenčine zaužívaná práve podoba, odlišujúca sa od závislej (nesamostatnej) podoby jestvujúcej v troch rodoch *iný – iná – iné*. Hovoríme a píšeme spolu s podstatným menom: *iný papier, iná kniha, iné písmeno*, ale samostatne zväčša len *inšie*. Len v takomto postavení by bolo možno v spisovnej slovenčine hovoriť o variante zámena *iné*. Pritom treba zdôrazniť, že i keby v takomto postavení podoba *iné* bola možná, použitý variant *inšie* je v danej funkcii (osamostatnene) častejší.

Záver: 1. Básnik Ján Kostra použil zámeno *inšie* vo vete *Vravel som čosi, ale celkom inšie* (pozri refrén básne Na návšteve po dlhých rokoch v zbierke Javorový list) úplne správne, tak ako sa to v spisovnej slovenčine ustálilo. 2. Zámeno *inší – inšia – inšie* vo význame a) „iný – iná – iné“, b) „inakší – inakšia – inakšie“ a c) „cudzí (patriaci inému; iného)“ má nárečový alebo kraľový ráz; nie je spisovné. 3. Predpoklad, že by slovenské zámeno *inakšie* bolo ekvivalentom maďarského *másé*, je nesprávny.

Zo šiestich (nie šiestych) podaných návrhov. – D. K-ová z Banskej Bystrice: „Bola som pred Vianocami (1964) v Žiari nad Hronom a kúpila som si tamojšie noviny Hutník mieru (číslo s dátumom 18. decembra). Na druhej strane pod nadpisom Vybaviť nevybavené je i veta: Z podaných šiestych návrhov je nevybavené päť. Použili tu číslovku šiestych správne?“

Odpoveď: Pisateľka listu sa pri radovej číslovke *šiestych* pozastavila celkom oprávnené. Z vety sa jasne ukazuje, že v nej môže ísť len o základnú číslovku, teda *šesť (podaných) návrhov*, a nie azda o radovú číslovku „šieste návrhy“. Ak teda spojenie v základnom tvare znie *šesť návrhov*, v druhom páde musí byť tvar *zo šiestich návrhov*. Náhradu základnej číslovky číslovkou radovou pokladáme už za elementárnu chybu. Keď číslovku *šesť* skloňujeme, skloňuje sa podľa vzoru *päť*, teda *zo šiestich* ako z *piatich*. Že v danej vete bolo treba použiť základnú číslovku *šesť – šiestich*, ukazuje (a zdôrazňuje) i číslovka *päť* na jej konci. Z *podaných šiestich návrhov je nevybavené päť*. Všetkých (podaných) návrhov bolo *šesť* a z nich *päť* nevybavili.

Veta mohla mať ešte takéto varianty: a) *Z podaných šiestich návrhov je nevybavených päť*; b) okrem toho možno vetu vysloviť aktívne takto: *Z podaných šiestich návrhov nevybavili päť*.

Pravdaže, ani v jednom z týchto variantov nemožno základnú číslovku *šiestich* nahradiť radovou číslovkou *šiestych*.

Výslovnosť slova komuniké. – J. Z. z Nitry: „V rozhlasových správach sa veľmi často vyskytuje slovo komuniké. Raz ho hlásatelia vyslovujú s *ü*, a raz s obyčajným *u*. Nevieť, ktorá výslovnosť je správnejšia, lebo ani Pravidlá slovenského pravopisu, ale ani Slovník slovenského jazyka na túto otázku odpoveď nedávajú.“

Odpoveď: Nejednotnosť vo vyslovovaní podstatného mena *komuniké* môže pobaďať každý, kto pozornejšie počúva rozhlasové správy. I keď toto nesklonné podstatné meno stredného rodu súvisí s francúzskym *communiqué* (vysl. komüniké), predsa dnes už radíme pri ňom zdomácnenu výslovnosť, so samohláskou *u*.

Podstatné meno *komuniké* totiž patrí do radu slov *komunikovať* (oznamovať; spojovať), *komunikatívny* (sprostredkujúci; dorozumievací), *komunikácia* (spoj, cesta) a v nich je výslovnosť s *u* už úplne ustálená.

Podstatné meno *komuniké* je dnes známe každému čitateľovi novín a poslucháčovi rozhlasu. I pre túto jeho všeobecnú rozšírenosť radíme ho vyslovovať ako zdomácnené, so samohláskou *u*. Výslovnosť s *ü* sa už pokladá čím ďalej tým viac za zastaranú.

Pravidlá slovenského pravopisu ani *Slovník slovenského jazyka* (pozri I. diel, 728) výslovnosť slova *komuniké* (= úradná zpráva) neuvádzajú. V takýchto prípadoch výslovnosť slova sa zvyčajne zhoduje s jeho pravopisnou podobou (porov. *bufet*, *busta*, ale i *diskusia*). Radíme rozhlasovým hlásateľom, aby smelo vyslovovali slovo *komuniké* so samohláskou *u*; tak ako sa slovo *komuniké* píše zdomácneným pravopisom, takisto nadobudlo i zdomácnenú výslovnosť.

G. Horák

Oprava

V článku S. Peciara *O výbere a hodnotení slov v Slovníku spisovného jazyka*, ktorý vyšiel v predošlom čísle, vypadla na str. 105 v pozn. č. 9 časť textu:

Ferenčík pokračoval vo svojich nezodpovedných invektívach v záverečnej besede Pri zelenom stole, kde opätovne hrubo napadol Slovník slovenského jazyka a vyhlásil, že je „problematický vo svojej podstate“, pretože vraj uvádza napríklad slová typu „okopírovať“, „oplatiť“, „opísať“ bez značky popri *odkopírovať*, *odplatiť*, *odpísať* (KŽ XIX, č. 48, 28. 11. 1964, str. 6). Ferenčík príliš rýchlo zabudol, že bol usvedčený z prekrúcania faktov a že sám uznal Slovník za „dielo prvoradého významu“ (KŽ XIX, č. 42, str. 10). Skutočnosť je totiž takáto: Sloveso „opísať“ vo význame „odpísať, urobiť kópiu“ SSJ výslovné označuje ako *n e s p r á v n e*. Sloveso *oplatiť/oplácať* zaznamenávajú ako *s p r á v n e* všetky vydania Pravidiel slovenského pravopisu od r. 1931. Nebolo dôvodu, aby SSJ v tomto prípade zaujal iné stanovisko. Pozornejším prečítaním hesiel *kopírovať*, *odkopírovať* a *okopírovať* v SSJ sa každý môže presvedčiť, že Slovník jemne diferencuje používanie dokonavých foriem *odkopírovať* a *okopírovať*. Ferenčík teda 1. nehovorí pravdu, keď tvrdí opak, a 2. celkom neodôvodnene sa spytuje, prečo sú slová *oplatiť* a *okopírovať* „dobré“. Mal najprv vysvetliť, prečo ich pokladá za „zlé“. A mal by už raz prestať s nezodpovedným balamutením verejnosti. Je isté, že Slovník slovenského jazyka bude plniť svoje funkcie podľa svojej objektívnej spoločenskej a vedeckej hodnoty a nie podľa toho, koľko nepravd o ňom Ferenčík napíše.

SLOVENSKÁ REČ, časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 30, 1965, číslo 3. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Mária K u r i š o v á. Technická redaktorka Magdaléna M a c o v á. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 24,-, jednotlivé čísla Kčs 4,-. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS – Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II/3. – V-06*51073

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965

Kčs 4,-

STUDIA HISTORICA SLOVACA II

Sborník statí z našich dejín o Veľkej Morave, o stredodunajskom kovolejárstve predveľkomoravského obdobia a jeho vzťahoch k Byzancii, o nových rímskobarbarských osadách na Slovensku a ich chronológii, o činnosti talianskej a francúzskej vojenskej misie na Slovensku, o otázkach národného povstania ap. Ďalej sborník obsahne množstvo historických zpráw Archeologického a Národopisného ústavu SAV.

J. Kolník v štúdií *K novým rímskobarbarským osadám na Slovensku a ich chronológii* rozoberá na základe najnovších výsledkov archeologického výskumu a teoretického bádania prehľad o celkovom vývoji rímskobarbarského obdobia na Slovensku a zaujíma stanovisko k doterajším chronologickým kritériám. Vychádzajúc z celkového stavu bádania rozoberá najprv sídliská, potom pohrebiská a nakoniec rozoberá otázky chronológie. J. Dekan v štúdií *Stredodunajské kovolejárstvo predveľkomoravského obdobia a jeho vzťahy k Byzancii* sa snaží o novú interpretáciu pamiatok predveľkomoravského obdobia. Ukazuje na celom rade príkladov, že ikonografická interpretácia pamiatok bola chybná a porovnaním s byzantskými pamiatkami dokladá, že predveľkomoravské kovolejárské pamiatky spracúvajú poväčšine motívy antické, v menšej miere biblické. Tento jav vysvetľuje oživením antických motívov v samom byzantskom umení v súvisi s obrazoboreckým hnutím. Argumentácia autora je logická a ilustračný materiál presvedčujúci. Ide o významnú prácu, ktorá bude dôležitá pre správne chápanie celého kultúrneho života v predveľkomoravskom období na Slovensku.

VSAV 1965, 228 strán, viaz., plánovaná cena Kčs 30,—.

ASIAN AND AFRICAN STUDIES I

V rade periodík, ktorými sa orientalistické pracoviská a spoločnosti rôznych štátov reprezentujú vo svetovej vedeckej verejnosti i v zodpovedných kultúrnych inštitúciách svojej vlasti, zaujíma menovaný sborník, ktorý pripravil Kabinet orientalistiky SAV, miesto zvláštne a pozoruhodné. Tento sborník venuje teoretickej a metodologickej stránke vedných disciplín zaoberajúcich sa ázijskými a africkými národmi najviac rozsahu.

Tento zámer a záujem sa prejavuje v prácach, ktoré budú v ňom uverejnené. Príspevok člena korešpondenta ČSAV V. Skaličku ukazuje, ako možno aplikovať typológiu, ktorá sa dosiaľ väčšinou obmedzovala na tvaroslovie a na lexikálnu stránku jazyka. Príspevok J. Horeckého podáva model na vyhodnotenie trojčlenných konsonantných skupín v slove. Jeho vedecký prístup k veci využíva metódy teórie informácie a je veľmi významný i pre ázijské a africké prvky. Teoreticky a metodologicky sú dobre fundované príspevky V. Krupu o prefixe v polynézskej maorčine. Dôsledne lingvistické kritériá uplatňuje S. Segert v príspevku, ktorého úlohou je zistiť jazykovú príslušnosť nápisov na ostraku z Nimrúdu. G. Hazai spracováva v tomto sborníku lingvisticky dosiaľ nevyužitý turecký text zo 17. storočia písaný latinkou. J. Blaškovič objasňuje etymológiu slova vyskytujúceho sa v tureckých listinách, ktoré majú význam i pre naše dejiny. M. Šalingová-Ivanová vo svojom príspevku *O základných charakteristikách individuálneho jazykového štýlu* používa nové metódy založené na kvantitatívnom skúmaní. G. Altman a R. Štukovský vo svojich príspevkoch hovoria o funkcii klimaxu v malajských pantunoch. L. Hřebíček zisťuje eufóniu v kazašských básňach Abaja Kunanbajeva.

Všetky tieto štúdie sú cenné nielen svojimi výsledkami, ale i ako vzor pre ďalšie podobné práce.

VSAV 1965, 216 strán, 9 obr., viaz. Kčs 29,—.